

Technická univerzita v Košiciach
Fakulta výrobných technológií so sídlom v Prešove

Doc. PhDr. Daniela NAVRÁTILOVÁ CSc.

FILOZOFIA TECHNIKY

Prešov 2018

© doc. PhDr. Daniela Navrátilová, CSc.

Recenzoval: PhDr. Helena Melkusová, CSc.

Rukopis neprešiel jazykovou úpravou

PREDSLOV

Učebné texty Filozofia techniky sú určené študentom 1. ročníka Fakulty výrobných technológií TU Košice so sídlom v Prešove, a to tak na dennom ako aj externom štúdiu. Ako povinne voliteľný predmet sleduje Filozofia techniky prehĺbenie a zlepšenie orientácie študentov v dejinách ľudstva prostredníctvom poznania dejín filozofie. Toto poznanie nie je samoúčelné, ale konkretizuje predstavy o spoločenskom vývoji vo vzájomnej prepojenosti filozofie na rozvoj prírodných a technických vied. Analýza filozofického a historického vývoja je realizovaná s ohľadom na súčasnosť a perspektívy do budúcnosti.

V druhej časti učebných textov sa autorka sústreďuje na samotný problém vedecko - technickej revolúcie a jej význam pre súčasnosť. Samostatne interpretuje najnovšie trendy filozofie techniky a ukazuje na potrebu integrácie znalostí a hodnôt vo sfére moderných technológií. Súčasná situácia človeka a ľudstva sa ukazuje ako vážny filozoficko – etický problém, ktorý nás privádza k problému realizácie "možného" v technickej tvorbe a ku konkrétnej otázke "Smieme všetko čo môžeme?"

Naším cieľom je kultivovať kreativnosť, invenčnosť, interdisciplinárnosť a takto viesť študentov predovšetkým ku komplexnému environmentálnemu mysleniu s dôrazom na zodpovednosť a prispieť ku chápaniu významného miesta techniky a technických vied pri riešení komplexného ekologického problému a vytvoreniu principiálne nových vzťahov medzi výrobou a prírodou, ktorých podstatou bude ekologizácia výroby.

Druhé vydanie, ktoré máte pred sebou, je rozšíreným a doplnením vydaním pôvodného textu prvého vydania, pričom rozširuje predovšetkým historický pohľad na jednotlivé osobnosti dejín filozofie, so snahou priblížiť ich študentovi viac aj prostredníctvom ich ľudských osudov.

Zároveň bude nadošovať aj aktuálnu otázku životaschopnosti súčasnej filozofie predovšetkým v konfrontácii s pokrokom prírodných vied, konkrétne ide o vyrovnanie sa s tvrdením Hawkinga a jeho spoluautora Mlodinova v ich publikácii Veľkolepý plán. Ich presvedčenie, že filozofia je mŕtva, pretože žezlo pri vysvetľovaní celkovej podstaty sveta prevzala fyzika, možno považovať za unáhlené, pretože samotní autori sa pohybujú v rovine kladenia filozofických otázok, aj keď si to neuvedomujú, a fyzika je len zdrojom nového pohľadu na svet.

ÚVOD

ČO je FILOZOFIA

TECHNIKA, TECHNOLOGIA

FILOZOFIA TECHNIKY

FILOZOFIA (gréč. *filo*, *filein* = milujem, milovať; *sofia* = múdrosť).

Človek je bytosť, ktorá sa pýta. Filozofia začína tam, kde údiv nad tým, že vôbec niečo je, vedie človeka k otázkam: *Čo to je? Odkiaľ to je? Prečo to je?* Človek sa pýta odkiaľ, načo, kam a prečo. A človek si uvedomuje, že sa pýta a pýta sa, čo to vlastne robí, keď sa pýta. Človek reflektuje – uvedomuje si svoje pýtanie. Filozofovanie je činnosť, ktorá je sama o sebe zmyslom.

Keby sme si sadli za prílivu na útes na brehu mora a pozerali sa do vln, napadne nás spolu s Herakleitom: „*Nevstúpiš dvakrát do tej istej vody – vlny*“. Voda je zároveň to Anaximandrovo *apeiron*, to neurčité, z ktorého všetko vzniká a do čoho sa všetko vracia. Ak by sme sa pokúsili zachytiť pohľadom to miesto, kde vlna vzniká, a pokúšali sa ju sledovať, ako sa láme, zaniká a vzápätí prechádza do ďalšej vlny, dlho by sme to pohľadom nestačili sledovať. Vlny by nám začali splývať.

Z hľadiska jednej vlny má isto význam, či bola vlna dlhšia alebo kratšia, či dosiahla bielu čapicu alebo nie. Z pohľadu sediaceho na útese je to nepodstatné. Čo sa nepodarilo jednej vlne, podarí sa ďalšej. A čo sa podarilo jednej, to nasledujúca vlna spláchne. Čo je dole a hore? Z hľadiska jednej vlny je možno hore dobré a dole zlé, ale z nadhľadu sediaceho na útese vzhľadom na nedoziernu diaľku je hore len predpokladom dole a dole predpokladom ďalšieho hore. Môžeme povedať zase s Herakleitom: „*Malý človek vidí len ten svoj malý svet, to svoje dole a hore. Filozof však vidí svet z nadhľadu, vidí ten nezjavný súlad, dialektiku bytia*“.

Tu spočíva aj základný rozdiel medzi Európou a myslením Východu. Pre Európana je dôležitá len tá jedna vlnka, jej individualita, jej začiatok, smerovanie, rozmach a zánik. Východ naopak vidí veci, svet vcelku.

Človek filozofuje aj preto, aby svetu, v ktorom žije, lepšie porozumel. Človek filozofuje aj preto, že je to jeho bytostná potreba: klásť otázky, chcieť poznať, chcieť rozumieť. Filozof kladie otázky, pochybuje a otvára nové obzory.

Otázky filozofie sa opakujú, odpovede sa líšia. To, aké sú odpovede, vypovedá o tom, kto odpovedá a o dobe, v ktorej vznikajú. Dejiny filozofie sú súčasťou dejín ľudského myslenia, odrážajú úroveň poznania a spoločnosti, úroveň vedy a techniky.

Sú teda rôzne spôsoby filozofovania, rôzne spôsoby kladenia otázok a rôzne odpovede. Často sa odpovede musia hľadať nové a v súčasnej dobe vzhľadom nové moderné technológie a nové problémy spoločnosti vznikajú aj nové otázky. **Odpovede však nie sú nikdy definitívne.** Filozofia vedie k pokore pri poznávaní sveta aj človeka. Keďže nájdené odpovede sú vždy dočasné, odrážajú určitý historický a kultúrny kontext, upozorňujú na potrebu tolerancie voči iným pohľadom na svet a človeka a iným kontextom. Každý by však mal mať jasno, v akom kontexte žije, mať svoju identitu a vedieť kým je.

K filozofii patrí aj kritickosť a racionalita. Uznanie rôznych spôsobov filozofovania patrí k neľahkému údelu filozofie.

Čo je **T E C H N I K A**. Techniku môžeme vymedziť ako komplex prostriedkov, ktoré človek cieľavedome vkladá medzi seba a prírodu, aby zlepšil svoj proces adaptácie na vonkajšie životné podmienky a tým zásadne zmenil aj svoj spôsob života. Technika znásobuje a zdokonaľuje sily, kapacity a možnosti ľudských svalov (nástroj – stroj – priemyselná veľkovýroba) a neskôr aj ľudských zmyslov a ľudského intelektu (od ďalekohľadu k šikovným strojom – proces automatizácie a informatizácie).

Technika je základnou podmienkou ľudského prejavu a tvorivosti, nemožno si predstaviť žiadnu činnosť človeka bez historicky podmienených technických prostriedkov. Okrem toho, že prispela k zlepšeniu podmienok ľudského života, je aj dôležitým priestorom pre tvorivosť, kreativitu a seberealizáciu.

V súčasnosti je technika neoddeliteľne spätá s vedeckým poznaním. Spojenie vedy a techniky v dejinách sa začína v období humanizmu a renesancie a reprezentuje ho predovšetkým G. Galilei. Ako matematik a prírodovedec bol v podstate spoluzakladateľom toho, čo sa v 20. storočí stalo celkom konkrétnou skutočnosťou ako „technické ovládanie prírody“. Technika už prestáva byť len remeselnou činnosťou, zmocňuje sa jej duch vedy, ktorý tým mení aj sám seba. Takto sa vedenie prostredníctvom techniky stáva príslubom moci.

Práve v období novoveku začína technika novú kvalitatívnu fázu svojho vývoja, a to zahájením strojárskych výroby, kde je ťažká manuálna práca nahradzovaná strojovou výrobou. Technika sa postupne začína využívať aj v nevýrobnej sfére, okrem výroby preniká aj do ostatných oblastí ľudskej činnosti (podstatný je jej vstup do oblasti medicíny a prostriedkov masovej komunikácie).

Samotný technický svet je potrebné chápať ako *multidimenzionálny systém*, ktorý je tvorený pôsobením troch základných subsystémov: **technologické znalosti, technologické konanie a rozhodovanie, technologické artefakty** ako umelé výtvyry technickej činnosti (Tondl 1999, 17). Jednotlivé zložky technického sveta sa vzájomne ovplyvňujú a podmieňujú. Ide o vzájomné prepojenie väzby znalostí, konania a rozhodovania a umelých výtvyrov človeka. Dôležitá je tu potreba sociálne prijateľného riadenia procesov technického a technologického vývoja. Toto úsilie je spojené s prehlbovaním poznávacích aktivít, ktoré s požiadavkou **hodnotenia techniky (TA – Technology Assessment)** úzko súvisia. Technology Assessment je už od 70-tych rokov minulého storočia relatívne úspešne využívaným nástrojom spoločenskej reflexie dôsledkov rozvoja vedy a techniky.

Historické premeny vo vzťahu vedy a techniky odráža aj používanie dvoch odlišných pojmov na označenie zdanlivo tých istých fenoménov. Máme na mysli používanie pojmov „**technika**“ a „**technológia**“. V tejto súvislosti podstatné premeny vzťahu týchto dvoch sociálnych fenoménov najkomplexnejšie vystihuje podľa autorky vymedzenie pojmov, ktoré uvádza v svojej práci Technologický údel J. – J. Salomon, kde konštatuje: „**Technológia je vždy technika, ktorá prešla vedou**, ktorá spája prácu v laboratóriu s **prácou v továrni**, aby pôsobila nielen na povahu vecí, ale tiež na ľudí a spoločnosť, ich spôsob výroby a spotreby, ich organizáciu a ich systém komunikácie a nakoniec aj na ich videnie seba samých: „technológia nie je len vytváraním a zmenou fyzických objektov, je tiež tvorením a zmenou imateriálnych objektov“ (Salomon 1997, 123). **O technike** podľa neho môžeme hovoriť *pred strojovou výrobou, pred priemyselným systémom, pred organizovaným vedeckým výskumom*, ale keď tieto po sebe idúce etapy procesu industrializácie prebehnú, potom to, o čom sa hovorí, označuje niečo iné a niečo viac ako len techniku.

Západoeurópske sociálne myslenie osvietenstva a následne industriálnej spoločnosti pripisovalo veľký význam progresívnej úlohe rozvoja vedy a techniky. Technologický rozvoj bol považovaný za veľmi významnú, či dokonca za najvýznamnejšiu hybnú silu modernizácie a sociálnych zmien. Prevládajúci optimizmus v hodnotení dôsledkov a sociálnych súvislostí technologických zmien nahlodali až „nepredvídané dôsledky“ použitia atómovej bomby a narušenie ekologickej rovnováhy v 60-tych rokoch 20. storočia. Tieto súvislosti usmernili pozornosť sociálnych vied na kritické skúmanie rizikových súvislostí technologických zmien v modernej civilizácii a predovšetkým v zrýchľujúcom sa procese jej globalizácie.

Kritickou sebareflexiou techniky sa zaoberá aj **FILOZOFIA TECHNIKY**, v rámci ktorej sa stretáme so širokým spektrom hodnotenia techniky vo vzťahu k chápaniu jej vplyvu

na celý komplex sociálnych a prírodných procesov. Najstaršiu typológiu filozofického chápania techniky podáva Ernst Kapp, kde rozlišuje **štyri koncepcie techniky**:

- **epistemologickú** (skúmanie techniky v kontexte ľudského poznania, najmä vzťah vedy a techniky, epistemologické a logicko-metodologické otázky techniky, vedecko – technického poznania a vedeckej tvorby,
- **antropologickú** (technika ako základná podmienka ľudskej existencie) – A. Gehlen,
- **teologickú** (technika ako pokračovanie božieho diela) – T. Akvinský,
- **sociologickú** (sociálne a ekonomické aspekty techniky v súčasnosti) – J. Keller.

(podľa Demjančuk, N.: *Filosofie a veda*, dostupné na [www. KFI_FAV3.pdf](http://www.KFI_FAV3.pdf) (application/pdf objekt)). Podobne analyzuje túto otázku súčasný slovenský filozof E. Duda.

Reflexia techniky je asi rovnako stará ako filozofia sama. Naše najstaršie svedectvo je zo starovekého Grécka. Jedna z prvých je téza, že technika napodobňuje prírodu (Platón *Zákony*). Technika je u neho súčasťou umenia, všetko, čo sa cieľavedome vyrába. Termín „mimézis“ (napodobňovanie) sa v gréčtine a aj u mnohých gréckych filozofov používal v rôznych rozšírených významoch. Pojem „napodobňovanie“ charakterizuje všetky druhy ľudskej činnosti. Remeslo, dokonca aj veda, sa chápala ako **napodobňovanie**.

Druhou je téza, že existuje zásadný rozdiel medzi prírodnými vecami a artefaktmi. Podľa Aristotela (*Fyzika*) prírodné veci majú svoju podstatu pohybu vo vnútri, zatiaľ čo artefakty sú generované iba vonkajšími príčinami - a to ľudskými cieľmi a formami ľudskej duše. Téza, že existuje zásadný rozdiel medzi umelými produktmi a prírodnými látkami má dlhodobý vplyv. V stredoveku Avicenna kritizoval alchýmiu za to, že nikdy nemôže produkovať „skutočnú“ látku. Napriek relatívne významnému technickému pokroku, v dobe Rímskej ríše a počas stredoveku, filozofické úvahy o technike boli záležitosťou okrajovou. Komplexné práce, ako je práca Vitruvia De architectura (prvé storočie pred našim letopočtom) a Agricola De re Metallica (1556), venovali veľkú pozornosť praktickým aspektom techniky, ale len málo filozofickým aspektom.

Môžeme konštatovať, že filozofia techniky je pomerne mladý odbor výskumu. Filozofická reflexia techniky sa objavuje v polovici 19. storočia. Za jej úvod sa často považuje zverejnenie knihy Ernsta Kappa *Grundlinien einer Philosophie der Technik* (1877). Mnoho filozofov dnes považuje za nevyhnutné, aby sa systematicky skúmal základ a dôsledky technických a technologických inovácií. Tento rastúci záujem o techniku a technológiu je odrazom toho, že artefakty, technika a technické systémy zásadne menia životy ľudí.

Problematika techniky, všeobecne považovaná za príliš empirickú a reálnu, nerozlučne súvisí s celou situáciou našej doby. Pýta sa na živé problémy, ktorých riešenie sa priamo dotýka každého z nás a ktoré dávajú dnešnému filozofickému mysleniu potrebnú dynamiku.

Paradoxom pritom je, že technika sa v priebehu celých dejín ľudskej spoločnosti podieľala na formovaní podstaty človeka, jeho životných prejavov a spoluvytvárala jeho spôsob života, a moderná technika, z hľadiska šírky jej pôsobnosti a vplyvu do značnej miery ovplyvňovala a ovplyvňuje aj spôsob myslenia a cítenia človeka. Paradoxom preto, že slovami A. Gehlena môžeme konštatovať jej vlastnosť, ktorá spočíva v tom, že „už najprimitívnejší pästný klin z pazúrka v sebe skrýva onú dvojnásobnosť, ktorá charakterizuje aj atómovú energiu dneška: bol zároveň užitočným nástrojom aj smrtonosnou zbraňou. Premena bezprostredne sa vyskytujúcej prírody pre vlastné ciele sa u človeka odpradáva prelína s bojom proti blížnym...“ (Gehlen 1972, 30). Je technika teda zároveň nevyhnutnou podmienkou života človeka a spoločnosti a zároveň jeho prekliatím? Predstavuje technika hrozbu, ktorú jej tvorca – človek nedokáže (alebo naopak dokáže) zvládnuť?

GEHLEN podáva **antropologické vymedzenie techniky**, pri ktorom sa krátko zastavíme. Gehlenovo chápanie techniky vychádza z „*orgánovej nedostatkovosti*“ človeka, pretože človek so svojimi „zmyslami nepríliš vyvinutými, orgánovo nedostatočne vyzbrojený pre boj, nahý, v celom svojom habite embryonálny, neistý v inštinktoch, je bytosťou existenčne závislou od *konania*“ (tamže 30). Technika plní podľa Gehlena úlohu orgánovej substitúcie (náhrada), vyrovnania tejto nedostatkovosti človeka a ďalším hýbateľom rozvoja techniky podľa neho je inštinktívna „bytosť snaha dosiahnuť moc“ (tamže 48). Toto rozšírenie moci nad prírodou bolo otázkou prežitia človeka.

Túto orgánovú nedostatkovosť a nešpecializovanosť človeka dáva A. Gehlen do súvislosti s jeho kultúrne – duchovnými vlastnosťami. Človek je nútený ovládať prírodu, pretože na rozdiel od zvierat sa vyznačuje „absenciou špecializácie“ a ako fyzicky nedostatková bytosť – s touto organickou konštitúciou je schopná žiť iba v prostredí, ktoré je možné meniť (Gehlen 2001, 81 – 82). Správanie človeka je dané biologicky, je determinované a vynútené jeho fyzickými vlastnosťami, a „preto do centra všetkých ďalších problémov a otázok je potrebné postaviť činnosť (Handlung) a definovať človeka ako činnosťnú bytosť – čiže bytosť anticipujúcu a kultúrnotvornú“ (tamže).

Plastický obraz premien moderného ducha, ktorý Gehlen ďalej podáva, sa začína intelektualizáciou, teda úpadkom názornosti, bezprostrednosti a neproblematickej prístupnosti, v dôsledku čoho obraz sveta prírody aj spoločnosti sa stáva čoraz menej zrozumiteľným, a

završuje sa expanziou technických modelov myslenia, t. j. myšlienkových postupov, ktoré sa vyvinuli v technike, do netechnických oblastí (Gehlen to nazýva aj primitivizáciou). Všetkému tak vládne princíp „*koncentrácie na maximálny efekt*“, pretože ľudstvo technického veku ovláda s neotrasiteľnou mocou myšlienka optimálneho efektu. Jednotlivec stráca kontrolu nad svojim životom, trajektória jeho života sa stáva nesúvislou a nepochopiteľnou, a tým je narušená spätná väzba pre poučenie z vlastných chýb, pričom podľa Gehlena „*z antropologického hľadiska je to najúčinnjší faktor*, ktorý vo všetkých kultúrnych činnostiach prispieva k riadeniu ľudskej činnosti“. Tento problém má nemenej významnú morálnu stránku, lebo len „taká činnosť, ktorá sa môže sama postupne rozvíjať a vlastnými výsledkami obohacovať, exponovať sa na mnohých úsekoch a vyspievať pomocou skúseností a spätnými odrazmi, poskytuje vyhliadky, že si vyžiada účasť hlbšej a individuálnejšej motivácie a bude apelovať na morálne jadro osobnosti“ (tamže s. 69).

V tejto súvislosti je nemožné nespomenúť M. Heideggera, ktorý opisuje spôsob ako sa technika zmocňuje duchovnej podstaty človeka a ako ju špecifickým spôsobom pretvára. Aj podľa neho technika nie je nevinnou a neutrálnou súčasťou nášho života, ale podstatne ovplyvňuje naše videnie sveta. **M. HEIDEGGER** hovorí o existenciálnom vyprázdnení súčasného človeka, ktoré má na svedomí technika a ktoré znamená, že v konaní človeka prevláda kalkul, efektivita, čisto inštrumentálna racionalita, ktorá začína dominovať v sociálnom živote človeka už v 19. storočí.

Moderná technika nie je podľa Heideggera len obyčajný nástroj či prostriedok na realizáciu našich plánov (tzv. inštrumentálne chápanie techniky), ale je to skôr istý spôsob odkrývania skutočnosti (Heidegger 2004, 13-14). Je to špecifické odkrývanie, ktoré odkrýva svet tak, že vyzýva prírodu, aby poskytla svoju energiu či materiál, ktorý by sme mohli použiť, resp. uskladniť pre ďalšie potreby. **Technické odkrývanie sveta** je špecifické v tom, že nám ukazuje zo sveta len to, čo sme si dopredu objednali, rieši len tie problémy, ktoré sme si určili. Neposkytuje pohľad na svet ako taký, ale ho predstavuje ako mechanizmus fungujúci podľa ľudských potrieb. A takto technika podstatne formuje naše videnie sveta, ako aj vnímanie človeka. V tomto spôsobe odhaľovania sveta sa skrývajú niektoré nebezpečenstvá, ktoré si bežne neuvedomujeme. Prvé nebezpečenstvo spočíva v tom, že sa technický pohľad na svet stane jediný či dominantný a nie sme schopní pripustiť aj iné videnie sveta (umenie). Ak skutočnosť okolo seba vnímame len ako sumu toho, čo sa dá využiť, môžeme stratiť zmysel pre iné dimenzie – ako sú otázky nadčasovosti, otázky zodpovednosti vo vzťahu k ľuďom, otázky týkajúce sa zmyslu ľudskej existencie. Takto ***úsilie o čo najväčšiu výkonnosť môže vyústiť do***

vnútorného vyprázdnenia. S tým súvisí aj druhé nebezpečenstvo, ktoré sa dotýka samotného človeka. Hrozí mu, že čím viac sa bude cítiť pánom tohto sveta, tým viac sa bude stávať súčasťou mechanizmu, v ktorom mu bude hroziť stále viac, že sám sa stane len využívaný, zneužitý alebo stratený. V duchu predstavy, že všetko je k dispozícii na manipuláciu a spracovanie, aj samotný človek sa ľahko môže stať (alebo už sa stal ?) tiež obeťou tejto manipulácie a ovládania (Heidegger 2004, 26-32). Tento svet sa v súčasnosti stal realitou v digitálnom storočí, v ktorom namiesto pravdy vládne „postpravda“ a dennodenne sa stávame obeťou manipulácie a podsúvania informácií a falošných správ na internete.

I. ANTICKÁ FILOZOFIA - STAROVEK

VZNIK A VÝVOJ FILOZOFIE AKO HĽADANIE PRVOPOČÍATKOV. PRÍRODNÁ FILOZOFIA.

- *Milétska škola*
- *Pytagorejská filozofia čísla*
- *Herakleitos a dialektická filozofia*
- *Filozofia bytia eleatov*
- *Demokritos*

KLASICKÁ GRÉCKA FILOZOFIA

- *Sokratova filozofia človeka*
- *Platónov objektivný idealizmus - Platónova jaskyňa*
- *Aristotelova systémová filozofia*

HELÉNSKA FILOZOFIA

- *Epikureizmus, stoicizmus, skepticizmus*

RÍMSKA FILOZOFIA

- *Rímsky epikureizmus, rímsky stoicizmus, rímsky eklekticizmus*

DEJINY VEDY A TECHNIKY V STAROVEKU V SKRATKE. TECHNÉ A EPISTÉMÉ.

VZNIK A VÝVOJ FILOZOFIE AKO HĽADANIE PRVOPOČÍATKOV. PRÍRODNÁ FILOZOFIA.

MILÉTSKA ŠKOLA

Na západnom pobreží Malej Ázie založil koncom 2. tisícročia pred n. l. helénsky kmeň Iónov 12 miest. V nich končili hlavné cesty karaván, ktoré viedli z vnútrozemia ázijského kontinentu, tu bol privezený tovar prekladaný na lode a dopravovaný do Grécka. Spolu s materiálnymi statkami do Európy prichádzala aj kultúra ázijských národov.

Najjužnejším z iónskych miest bol Milétos, ktorý zbohatol vďaka obchodu a plavbe v 7. stor. pr. n. l. Dobré materiálne podmienky na križovatke ciest, kde sa stretávali rasy, jazyky aj náboženstvá, umožnili rozmach vedy aj filozofie.

THÁLES Z MILÉTU (7. stor. pr. n. l. – letopočet sa počítal podľa štvorročného cyklu olympiád) bol univerzálnou osobnosťou. Poslaním filozof, povoláním obchodník, politicky

činný, matematik a astronóm. Patril k prvým vzdelancom antického sveta, ktorí poznali egyptskú kultúru osobne. Pokladá sa za **zakladateľa gréckej filozofie**.

Pozná ho každý stredoškolač. Je mu pripisovaná prvá obecná poučka v dejinách vedy – veta, že všetky obvodové uhly nad priemerom kružnice sú pravé. Túto vetu už ale poznali aj v Babylone.

Tháles vedel teoretické poznatky využiť aj prakticky:

- Podobnosť trojuholníkov ho inšpirovala k jednoduchému spôsobu určenia výšky egyptských pyramíd. Stačí zmerať dĺžku ich tieňa v rovnakej dobe, keď je náš tieň práve taký dlhý ako výška nášho tela;
- Znalosti o periodicite slnečných a mesačných zatmení využil k predpovedi zatmenia Slnka 28. mája 585 pr. n. l.;
- Podľa obrysu tieňa, ktorý vrhá Zem na mesiac usúdil, že Zem je guľatá (považovali ju za rovnú ako doska, definitívne to popreli Kolumbusove moreplavecké cesty a objavy);
- Stanovil dráhu Slnka od slnovratu ku slnovratu (koľko má rok dní);
- Určil veľkosť Mesiaca aj Slnka.

Tháles sa osvedčil aj ako úspešný ekonomický prognostik, spoľahlivo predpovedal nílске záplavy, s čím súviseli bohaté a úrodné roky. Vďaka svojim prírodovedeckým poznatkom aj zbohatol. Pri očakávanej bohatej úrode olív skúpil všetky lisy a potom ich za výhodné ceny prenajímal.

Je považovaný za **prvého gréckeho filozofa**. Jeho výklad vzniku a usporiadania sveta aj kozmických javov už nevychádza z mytológie, ale je založený na pozorovaní prírodných javov. Celý materiálny svet pochádza podľa neho z jedinej p r a l á t k y - **vody**, v ktorej sa všetko postupne mení. Samotná zem leží na vode a je zo všetkých strán obklopená oceánom. Keď sa pevnina kýva, vznikajú zemetrasenia.

Pralátka a celá príroda z nej pochádzajúca nie sú mŕtve, hmota má svoju dušu. Ako ináč by sme podľa neho vysvetlili prít'azlivé sily prírodného magnetu alebo zelektrizovaný jantár? Názov *magnet* vraj pochádza od Thálesa, ktorý zvolil podľa mesta Magnésia v starovekej Lýdii s bohatými náleziskami železnej rudy (magnetitu).

V rovnakej dobe ako Tháles žil v Miléte aj **ANAXIMANDROS** (611 – 546). Vesmír vznikol podľa neho z chaotickej, nekonečnej, zmyslami nepostihnuteľnej a nesmrteľnej pralátky, **apeironu**. Z nej všetko vzniká a do nej zaniká. Zem má podľa neho podobu splošteného valca, voľne sa vznášajúceho v strede vesmíru. Anaximandros z Miléty zhotovil prvú grécku mapu

obývaných území a prvý glóbus s hviezdou oblohou. V Sparte postavil aj slnečné hodiny, ale ich vynález patrí Babylončanom.

Posledný z trojice milétskej filozofickej školy, **ANAXIMENÉS** (asi 588 – 524) považoval za pralátku **vzduch**, ktorá je nekonečná a neohraničená.

PYTAGOREJSKÁ FILOZOFIA ČÍSLA

Grécka predsokratovská vzdelanosť bola prítomná (okrem mesta Miléto) aj na ostrovoch v Egejskom mori, v oblasti Veľkého Grécka (Sicília a južné Taliansko).

PYTAGORAS (571 – 497 pr. n. l.): Základ sveta je podľa neho v číslach, ktoré určujú a ohraničujú neurčité a neohraničené a tak vznikajú veci. Matematizuje sa celá realita. Jemu sa pripisuje veta vyjadrená $a^2+b^2=c^2$.

Pytagoras a jeho nasledovníci vytvorili pytagorejskú školu, podľa ktorej svet je usporiadaným celkom, kozmom. **Číslo** je pre nich aktívnym nemateriálnym formujúcim princípom, čo riadi svet, je najdôležitejším nástrojom poznania a konania, je podstatou všetkých vecí, lebo jeho silu registrujeme všade.

Pytagorejsky ponímané číslo ako prvopočiatok sveta určuje vzájomné pôsobenie protikladov a základ rodiaceho sa kozmu. Podľa Grékov každé matematické číslo je zložené z jednotiek ($2 = 1 + 1$, $3 = 1 + 1 + 1$, $4 = 1 + 1 + 1 + 1$ atď.) a každé počítanie podľa nich sa začína jednotkou (Gréci v tomto čase „nulu“ ako matematickú kategóriu nepoznali).

Traduje sa, že **číslo 7** Pytagoras považoval za najdokonalejšie, za počiatok, podľa ktorého sa riadi svet. Základnou vlastnosťou čísla 7 u pytagorejcov bola jeho „panenskost“, lebo po delení nerodí ani jedno z čísel a taktiež sa nerodí z čísel obsiahnutých v dekáde (s výnimkou jednotky).

Skúmanie vlastností čísel, ich vzťahov a proporcií umožnilo pytagorejcom vytypovať **desať základných protikladov:**

- obmedzené – neobmedzené,
- nepárne – párne,
- jedno – mnohé,
- pravé – ľavé,
- mužské – ženské,
- pokoj – pohyb,
- priame – krivé,
- svetlo – tma,

- dobré – zlé,
- štvorec – obdĺžnik.

Prvé určenia majú kladný a aktívny význam, druhé záporný a pasívny. Názorné zobrazenie čísiel vo forme bodiek zoskupených do geometrických obrazcov (kvadratické vyjadrenie) poskytuje im okrem kvantitatívnej aj kvalitatívnu charakteristiku, lebo podľa pytagorejcov svet vyjadruje dialektickú jednotu aktívneho a pasívneho, obmedzeného a neobmedzeného, ohraničeného a neohraničeného.

HERAKLEITOS A DIALEKTICKÁ FILOZOFIA

HERAKLEITOS je významnou osobnosťou dejín filozofie, ktorý pochádza z iónskeho mesta Efezu a je pokračovateľom myšlienok milétskych prírodných filozofov. Jeho snahou bolo vysvetliť svet priestorovo a z hľadiska času. Známy je jeho výrok, že svet „*ten istý pre všetkých, nevytvoril ani nikto z bohov, ani nikto z ľudí, ale vždy bol, je a bude večne živý oheň zapalujúci sa podľa miery a zhasínajúci podľa miery*“.

Prvopočiatkom u Herakleita je večne živý **oheň** vyjadrujúci aktívnosť bytia a jeho protirečivú podstatu a celistvosť. Bytie chápe ako aktívne dianie, ako neustálu činnosť.

Herakleitova prírodná filozofia je **panteistická** (nepoznajúca rozdiel medzi prírodou a bohom), chápe boha a prírodu v jednote. Zákonitý rytmus bytia, pevný poriadok, boj protikladov a ich jednota (harmónia) nepotrebuje stvoriteľské nadprirodzené sily. Vesmír je pre neho špecifický živý organizmus s večne živým ohňom podľa miery sa zapalujúcim a podľa miery zhasínajúcim, čo sa vzťahuje aj na ľudský organizmus. Svet, tak ako milétski prírodní filozofi, opisuje **hylozoisticky** (považuje pralátku sveta aj celý svet za oduševnený).

Herakleitov známy fragment „*Nikdy nevstúpime dva razy do tej istej rieky*“ a ďalšie sú počiatkami dialektického myslenia vyjadrujúceho protirečivú povahu vecí a poznania a zároveň sú jednotou dialektiky sveta a dialektiky poznania.

FILOZOFIA BYTIA ELEÁTOV

Grécka vzdelanosť v dejinách filozofie je reprezentovaná aj **filozofiou bytia eleátov** (mesto Elea), ktorej predstaviteľom bol putujúci učiteľ «múdrosti» **Xenofanes**, jeho žiak **Parmenides** a **Zenón z Eley**. Eleáti na rozdiel od predchádzajúcich filozofov (zameraných na premenlivosť a pohyblivosť prvopočiatkov) zdôrazňujú **stabilitu**, nepremenlivosť, večnosť bytia – **metafyzický prístup**.

XENOFANES (565 – 473 pr. n. l.) z Kolofónu je považovaný za zakladateľa eleátskej školy. Uznáva existenciu jediného, večného, nestvoreného a nezničiteľného prvopočiatku – jediného bytia – vesmíru – boha, ktorý je všade živý a homogénny, ktorý «celý vidí, celý myslí, celý

počuje». Všetko je jediné, je večné a nemá začiatok. Svet podľa neho nevznikol, ale je večný a nezničiteľný.

Xenofanes dáva prírode božské atribúty ako je večnosť, nezničiteľnosť, nesmrteľnosť, a tak sa dopracoval ku kritike antropomorfných predstáv gréckeho mytologického náboženstva – „*Keby voly, kone alebo levy mali ruky, alebo mohli nimi maľovať a tvoriť diela ako ľudia, kone by vytvorili podoby bohov podobné koňom a voly podobné volom a ich telá by urobili takými, akú sami majú postavu.*“

Antropomorfizmus (grécky *anthrōpos* = človek, *morfē* = tvár) – je známy prenášaním ľudských vlastností a spôsobov konania na mimoludskú skutočnosť. Je to úsilie pripisovať svetu, prírodným a spoločenským javom ľudské znaky. Xenofanes postrehol protirečenia v náboženstve, keď hovoril, že množstvo bohov v gréckom náboženstve musí sa navzájom obmedzovať, čo je nezlučiteľné s ideou božskej jedinečnosti a všemohúcnosti, a že nie je treba plakať nad bohmi, ale nad ľuďmi, lebo bohovia nepotrebujú byť oplakávaní ľuďmi.

PARMENIDES (540 – 465 pr. n. l.) – je považovaný za vrcholného predstaviteľa Eleátskej filozofickej školy. Bol básnikom, svoje filozofické myšlienky prednášal vo veršoch. Je pokladaný za zakladateľa **ontológie** (grécky *on* = bytie), náuky o bytí.

Existujúce bytie je celé, súvislé, nekonečné, nehybné a nemenné. Svet chápe ako hmotnú guľu, kde nejstvie prázdno, a teda nie je možné sa pohybovať v žiadnom smere. Bytie podľa neho nemá vznik ani zánik, je absolútne sebestačné, je súvislé, spojité, nepretržité, rovnaké, homogénne, celistvé, pevné, neporušené a nedeliteľné **JEDNO**. Nehybnosť a večnosť sú jeho charakteristikami.

Základom jeho filozofie je skúmanie súcna ako celku nie jeho jednotlivých častí. A preto jeho ontológia vyjadruje bytie ako totalitu trvania, kde jeho kvalita je zanedbateľná. V dejinách filozofického myslenia po prvýkrát sa formuluje **otázka bytia ako takého**.

Parmenidovo chápanie súcna a jeho ontologickej dimenzie položili základy **determinizmu** (latín. *determinare* = určovať, ohraničovať). Je to filozofický názor, podľa ktorého je dianie v realite (materiálnej i duchovnej) dopredu nevyhnutne určené všeobecnou kauzálnou súvislosťou. Poriadok sveta je raz navždy prísne určený, náhoda vo vzťahu k súcnu je vylúčená. V chápaní procesu poznania Parmenides zdôrazňuje, že ***myslieť a byť je to isté, lebo myslenie je vždy o bytí***.

ZENÓN Z ELEY (490 – 430 pr. n. l.) je žiakom a obhajcom Parmenida predovšetkým jeho učenia o bytí. Na dôkaz neexistencie pohybu použil apórie (gréck. *apória* = bezvýchodiskové postavenie). Známe sú jeho **4 základné apórie** (neriešiteľné problémy) **pohybu**:

PRVÁ APÓRIA – *dichotómia*. Predpokladá, že pohybujúci sa predmet musí sa najprv dostať do polovice cielenej dráhy a potom do ďalšej polovice zvyšnej cesty – toto delenie pokračuje donekonečna. Zenón predpokladal, že *pohybujúci sa predmet akoukoľvek rýchlosťou nikdy nedosiahne konečný cieľ, čo je v protiklade so zmyslovou skúsenosťou, že konečnú cestu možno prejsť v konečnom čase*.

DRUHÁ APÓRIA – *Achilles a korytnačka*. Tvrdí, že *bežiaci Achilles nedohoní korytnačku, ktorá sa pred ním pohybuje v tom istom smere*, pretože skôr než Achilles dosiahne miesto v ktorom sa korytnačka nachádzala v okamihu, keď on začal bežať, korytnačka sa dostane na nové miesto, a *skôr než Achilles dobehne do jej nového miesta, korytnačka sa posunie dopredu – a proces je nekonečný*.

TRETIA APÓRIA – *letiaci šíp*. Táto *apória funguje na dvoch predpokladoch, že dráha ako aj čas pohybu sú rozdelené na nekonečné malé, až bezrozmerné časti – akési body a okamihy*. Ak uvažujeme o pohybe letiaceho šípu, tak uznávame, že šíp počas letu v nejakom okamihu sa nachádza v nejakom bode. V tomto bode a okamihu sa nepohybuje, lebo sú bezrozmerné a nepohybuje sa ani mimo bodu či okamihu, lebo sa v nich nenachádza, teda šíp sa nepohybuje. To znamená, že *rozumová analýza letu šípu vedie k záveru, že šíp sa nachádza v pokoji a nemôže obsadzovať stále nové body dráhy a času*.

ŠTVRTÁ APÓRIA dokazuje, že *pohyb je spojený s protirečením* aj vtedy, ak budeme brať do úvahy konečné a podstatne väčšie časové intervaly.

Zenón upozorňuje na fakt, že zobraziť pohyb v logike pojmov nie je možné, ak sa pri pohybe akceptuje abstrakcia nekonečna. Spomínaný šíp v každom okamihu svojho pohybu zaujíma určité miesto v priestore, a teda počas letu je nehybný. U Zenóna priestor, čas a pohyb má podobu pretržitých foriem a kontinuity, preto pohyb je chápaný ako jednota pretržitosti a nepretržitosti v časových a priestorových jednotkách.

Spomínané apórie skúmajú súčasní matematici, fyzici, filozofi, najmä tí, ktorí bádajú v oblasti aktuálneho a potenciálneho nekonečna.

DEMOKRITOS (asi 460 – 370) – pokladá za základné prvky sveta neviditeľné častice - **atómy**, ktoré sú rovnaké kvalitou, ale majú rôznu veľkosť, nemeniteľné a nezničiteľné, navzájom neprestupné, oddelené prázdnom a od večnosti sa pohybujú nekonečným priestorom,

Pri zrážkach a odrazoch sa pripája rovnaké ku rovnakému, vznikajú zhluky atómov a nakoniec aj veci viditeľné. Všetko zložené vzniká spojením oddelených atómov, zánik je

rozlučovaním atómov dočasne spojených. Tak sa rodia nekonečné svety a my patríme k jednému z nich. Vlastnosti vecí sú výsledkom rôzneho tvaru, veľkosti, polohy a usporiadania atómov. Taký vznik sveta nevyžaduje žiadneho riadiaceho ducha ani pohybujúcu silu, nepodlieha ani náhode.

Vplyv Demokritovho dôsledne materialistického systému prírodnej filozofie siaha až k súčasnému vedeckému obrazu sveta.

KLASICKÁ GRÉCKA FILOZOFIA

SOKRATOVA FILOZOFIA ČLOVEKA

„Mierou všetkých vecí je človek“ (sofisti - Protagoras)

SOKRATES (469 – 399 pr. n. l.) – Sokratom sa končí obdobie predsokratovského filozofovania o prvopočiatkoch a začína antropologicko-metafyzické, ktoré sa sústreďuje na človeka. Úlohou filozofa podľa neho nie je skúmanie prírody, ale človeka, jeho života, konania a mravných hodnôt. Známa je aj jeho manželka Xantipa pre svoj ostrý jazyk. Hnevá sa na svojho muža, že sa nevenuje vyučenému kamenickému remeslu. Doma otvára dvere častejšie ona ako Sokrates, lebo ten nie je doma, ale venuje sa rozhovorom s ľuďmi po uliciach. Sokrates nevyučoval v priestoroch škôl, ale nové myšlienky šíril na uliciach a námestiach Atén, a to bezplatne. V očiach svojej ženy bol poval'ačom a t'arajom.

Sokrates rozvíjal dialektiku ako základnú metódu skúmania. Upravovanú dialektickú metódu povýšil na **umenie dialógu**. Vedieť viesť dialógy je záležitosťou správneho kladenia otázok a vo formulovaní odpovedí ako názoru, čím dochádza k odhaleniu znalosti alebo neznalosti. Metódu odkrývania pravdy nazval maieutickým (pôrodnickým) umením. Procesu odhaľovania pravdy poznaj seba samého predchádza len tvrdenie – „**viem, že nič neviem**“, ktoré má inšpirujúci charakter a spája sa s pojmom **daimonia** (vnútorný hlas človeka, svedomie). Postulátom jeho filozofie je poznaj seba samého a cieľom je praktická orientácia, teda vysvetľovanie: Čo je mravnosť? Ako sa stať mravným? Mravnosť podľa Sokrata nie je výsadou božstiev, ale ľudí a treba sa jej učiť. Cnosť je vedenie, stačí poznať, ako sa máme správať. Toto jeho presvedčenie kritizoval Aristoteles.

Jeho neustále kladenie otázok ľuďom malo teda za cieľ priviesť človeka k tomu, aby pochopil, ako sa má správať, aby bol skutočným človekom. Správne myslenie má viesť ku

správnemu konaniu. Jeho úsilie je podmienené krízou vtedajšej spoločnosti, v ktorej vidí krízu gréckeho ducha.

Sokratovo neustále pýtanie a spochybňovanie, odkrývanie neznalosti svojich spoluobčanov ich privádza k jeho obžalovaniu, že kazí mládež (človek, ktorý o sebe sám tvrdí, že nič nevie). Trest smrti prijíma (ako 70 ročný), odmieta pomoc priateľov na útek so slovami, že on si štát a zákony váži a ako je to zvykom, sám vypije jed. Sokrates je obrazom filozofa, ktorý tým, že neustále kladie otázky, vyvoláva znepokojenie a spochybňovanie istôt. A to je podstata filozofie. Neustále sa pýtať, neuspokojiť sa s doteraz poznaným, pretože poznanie je nekonečné a večné pravdy sú ilúziou.

Delfská veštiareň označila Sokrata za najmúdrejšieho z Grékov. Nezanechal žiadne písomné dielo. O jeho filozofických názoroch a spôsobe života sa dozvedáme od jeho žiakov, najmä Platóna. Sú známe aj historiky o jeho žene Xanthippé: Navádzala Sokrata na útek z väzenia. A on jej na to povedal: „Ty hlúpa žena, prečo mám utekať, keď som nevinný?“ Jeho mravné hodnoty mu nedovolili zutekať do exilu.

PLATÓN OV OBJEKTÍVNY IDEALIZMUS (Platónova jaskyňa)

PLATÓN (427 – 347 pr. n. l.) – Založil filozofickú školu pod názvom **Akadémia** v Aténach a viedol ju asi 40 rokov. Bol všestranne nadaný, venoval sa hudbe, maliarstvu, básnictvu, dramatickej tvorbe, zápasníctvu a iným činnostiam.

S jeho menom je spájané spojenie „platonická láska“ ako láska skôr duchovná ako zmyslová. V konečnom dôsledku Platón za najvyšší druh lásky považuje lásku k filozofii a Eros sám svojou podstatou je filozofom.

Platónova ontológia sa venuje teórii ideí. Pojem **idea** preberá od predchodcu Demokrita, ktorého považoval za filozofického protivníka. Rozdiel medzi Demokritom a Platónom v chápaní ideí je v tom, že prvý vníma atóm – ideu ako vyjadrenie existencie veci predmetného, látkového sveta a Platón chápe idey ako netelesné.

Majúc na zreteli Platónovo učenie o ideách, potom celý zmyslovo vnímateľný svet nie je skutočným svetom, lebo **skutočným** je **svet ideí**. **Svet zmyslovo vnímateľných vecí je iba odrazom, odtlačkom ideí**, je neustále v pohybe, neustále sa mení, stále niečo vzniká a zaniká, čiže je nestály a nepravdivý.

Idey Platón vnímal ako určité druhové podstaty pohlcujúce v sebe všeobecné a podstatné (idea človeka, stromu, kvetu, domu a pod.), a preto sú nehmotné, stále a večné, nezávisle existujúce od nášho vedomia a sú objektívne. A tak podľa neho hmotný svet, svet premenlivých

vecí je iba ich nedokonalým odrazom. Platón je považovaný za zakladateľa objektívneho idealizmu. Jeho **podobenstvo o jaskyni** je útokom na naše zvyklosti o myslení (jav a podstata).

Podobenstvo o jaskyni: V slávnom diele *Ústava* (asi 380 pr. n. l.) popisuje Platón skupinu ľudí prikovaných po celý život ku stene jaskyne. Vidia len tieňe vecí, napr. vyrezávaných zvierat, vrhané na stenu svetlom plápolajúceho ohňa. Tieto veci nosia nad hlavou ľudia, na ktorých prikovaní zajatci nevidia. Zajatci špekulujú o povahe reality, ale všetky ich koncepcie vychádzajú len z tieňov, ktoré vidia a z toho, čo z nich vyvodí. Keby niekto z väzňov reťaz prepíli, oslobodil sa a uvidel pravú realitu, jej svetlo by ho oslepilo a on by bol zmätený natoľko, že by sa na ňu nedokázal adaptovať. Keby sa do jaskyne vrátil, bolo by pre neho ťažké presvedčiť ostatných zajatcov, že to, čo vidia, nie je skutočná realita. Jeho výklad by odmietli, ba považovali by ho za šialeného. Oslobodeného zajatca prirovnáva Platón k filozofovi.

Platón hierarchicky pyramidálne usporadúva ríšu ideí, kde na vrchole svoje miesto majú idey vyšších kvalít, ako sú idey **dobra, krásna, pravdy**, no dominantné postavenie má idea dobra. Po nich nasledujú idey prírodných javov a procesov (pokoj, pohyb, zvuk a pod.). Nižšie nachádzajúcimi sú idey oddelených tried bytostí (živočíchov); pripúšťa jestvovanie ideí pre predmety ako produkty práce (umenia, remesiel...).

Prírodoveda podľa neho poskytuje len pravdepodobné a nie pravé poznanie, lebo prvotný je svet ideí a druhotná je príroda. Najbližšie zo spomínaných vied je matematika, abstrahujúca od konkrétneho a opierajúca sa na všeobecné pojmy, toto všetko nachádzame v jeho diele *Timaios*, ktoré poskytuje matematickú konštrukciu sveta.

Diferencuje ľudí na základe **štyroch cností: múdrosť, statočnosť, umiernenosť, spravodlivosť**, z ktorých prvé tri zodpovedajú trom častiam ľudskej duše: múdrosť vystupuje ako cnosť rozumu, statočnosť súvisí s vôľou, umiernenosť poskytuje schopnosť nájsť stred medzi krajnosťami (pôžitkom a askézou, prísnosťou a zhovievavosťou a pod.). Spravodlivosť kumuluje v sebe prvé tri cnosti duše, ktoré nikdy nemôžu byť v rovnakom pomere, preto ľudia sú nejednotne disponovaní pre pozemský život, sú rôzni.

Rôznorodé rozvrstvenie obyvateľstva sa nachádza aj v každej spoločnosti. Podľa Platónových predstáv by štát mali riadiť ľudia s prevažujúcou cnosťou múdrosti - **filozofi**, ľudia s cnosťou statočnosti majú byť strážcami, ochrancami, **vojakmi** a umiernení by sa mali zapodievať výrobou, **remeselníctvom a obchodom**. Spolunažívanie takto rozvrstvených občanov v štáte by malo fungovať na princípe spravodlivosti ako základe každého štátu.

Platón zanecháva informáciu o existencii Atlantídy, o ktorej vedel od egyptských kňazov.

Po smrti Platóna Akadémiu riadia jeho žiaci a rozvíjajú jeho učenie.

V antike bola aj **žena filozofka**. Volala sa *Aspasia z Milétu*, legendárna aténska postava a pravdepodobne Periklova manželka (Perikles – aténsky štátnik a zástanca demokracie). Bola slávnou diskutérkou, filozofi vrátane Sokrata k nej chodili na stretnutia.

ARISTOTELOVA SYSTÉMOVÁ FILOZOFIA

ARISTOTELES (384 – 322 pr. n. l.) Nepochádza ako Platón z aristokratickej rodiny, ani z Atén, ale zo vzdialenej provincie v Trácii. Duchom veľký, postavou bol však „slabý na nohy, mal malé oči a pri hovorení šušlal“. Taký je obraz fyzickej podoby Aristotela.

Od otca, ktorý bol lekárom na kráľovskom macedónskom dvore, zdedil vzťah k biológii a praktickým vedám, v Platónovej škole si už ako 17 – ročný vypestoval záujem o filozofické bádanie. Filozofiu teda nakoniec študoval v Aténach, u Platóna 20 rokov a ten mu dal pre jeho nadšený vzťah ku knihám prezývku „čítateľ“.

Filozofia v Aristotelovej dobe bola veľmi rozšírená činnosť, pretože k nej patrilo v podstate všetko vedenie a všetky vedy. Každý, kto chcel byť štátnikom, vojvodcom alebo vychovávateľom, sa najprv musel venovať filozofii. Aristoteles je okrem iného známy aj ako vychovávateľ Alexandra Veľkého v Macedónii, ktorým sa stal po smrti Platóna. Sú známe Alexandrove slová: „Otcovi vdáčim za to, že žijem a vďaka Aristotelovi viem, ako žiť“.

Po návrate do Atén zhromaždil okolo seba veľa svojich žiakov, s ktorými sa stretával, prechádzali sa spolu a diskutovali. Preto ich Aténčania nazvali „prechádzajúci sa“ – peripatetici. Na konci života mu tiež hrozilo väzenie po zmene politických pomerov, keď zomrel Alexander Macedónsky. Vyhol sa súdu útekou, podľa legendy s poznámkou, aby zabránil Aténčanom druhýkrát sa previniť na filozofovi. Odišiel do exilu a zomrel ako 63 ročný.

Aristoteles prevyšoval všetkých svojich predchodcov nielen šírkou vedenia, ale predovšetkým systematickosťou spracovania jednotlivých vedných disciplín. Popísal, preskúmal a roztriedil okolo päťsto živočíchov, vytvoril teóriu o stavbe vesmíru, ktorú v podobe upravenej Ptolemaiom prebral stredovek, venoval sa **etike aj politike**, je otcom **biológie, zoológie a estetiky**, položil základy **psychológie a ekonómie**. Vytvoril aj vedeckú **logiku**, ktorá v jeho chápaní predstavuje náuku o formách a metódach správneho myslenia.

V divadelnej tvorbe vyzdvihoval predovšetkým psychologickú funkciu **tragédie**, pretože navodzuje v duši diváka katarziu (očistný proces). Aristoteles sa nikdy neuspokojil s popisom toho, čo už je známe, ale každý odbor obohatil o niečo nové.

Vedy sa podľa Aristotela delia na teoretické, praktické a poetické.

K *teoretickým vedám* patrí **prvá filozofia čiže Metafyzika**, t. j. filozofia, ktorá pojednáva o bytí, jeho príčinách a počiatkoch, o jeho základoch a častiach. Je zo všetkých vied najabstraktnejšia a jej cieľom je samotné poznanie. Ďalej tu patrí podľa neho **aj druhá filozofia – fyzika**, zaoberajúca sa živou aj neživou prírodou, a matematika.

Do skupiny *praktických vied* patrí politika – náuka o živote spoločnosti organizovanej v obci, o formách a spôsoboch života, o riadení obce (polis); ďalej sem patrí etika (o mravnej stránke ľudského konania), rétorika, pedagogika a stratégia (o vojenstve).

V *poetických vedách* považoval za najvýznamnejšiu estetiku – náuku o krásne vo všetkých oblastiach umenia.

Technické vedy do svojej klasifikácie nezahrnul. Bez ohľadu na ich tesný vzťah k výrobe predmetov nevyhnutných pre život ich v súlade s prevládajúcim názorom vtedajšej doby nepovažoval za hodné zvláštnej vedeckej pozornosti.

Svet je podľa neho materiálny, **hmota** nie je však viac ako len akousi **možnosťou**. Aby sa z nej stali konkrétne veci, musia pôsobiť **štyri príčiny**: materiálna, formálna, účinkujúca a účelová. Ako príklad môžeme uviesť drevo, z ktorého podľa modelu alebo nákresu vyrobí remeselník stoličku, na ktorej môžeme pohodlne sedieť. **Látka a forma** každého objektu sú v ustavičnom pohybe. Nejde však len o mechanický pohyb, ale aj o vývoj a rast charakteristický pre organickú ríšu a konečne aj vznik a zánik, ktorý pozorujeme napríklad pri chemických reakciách, keď jedny látky vznikajú a druhé zanikajú. Mechanický pohyb má podľa Aristotela dvojakú povahu: môže byť prirodzený aj vynútený. Prirodzeným pohybom nazýval to, čo dnes označujeme ako voľný pád v gravitačnom poli Zeme. Na telesá meniace svoju polohu vynúteným pohybom musí po celú dobu pohybu pôsobiť nejaká sila. Zaujímal sa tiež o jednoduché stroje; objasnil princíp úžitkových vlastností páky, kladky, sekery, praku, kormidla a pod.

Pre označenie matematických veličín zaviedol písmená, formuloval funkciu vzduchu pri šírení zvuku, pokúsil sa objasniť rôzne teploty bodu tavenia jednotlivých kovov. Popísal ozubenú prevodovku a zistil tiež, že čistejšie železo je možné získať opakovaním tavením.

Aristoteles je autorom jedného z najväčších súborov diel v dejinách ľudstva. Knihy pojednávajúce o obecných príčinách vecí boli v súbornom vydaní Aristotelovho diela zaradené

za spisy prírodovedné. Z gréckych slov meta (za) a fysikos (prírodný) vznikol pre nich čisto formálny názov metafyzické. V neskorej antike bol daný tomuto pojmu nový obsah: to, čo presahuje prírodu (fysis), to, čo je za prírodou. Filozofia skúmajúca princípy nepostihnuteľné zmyslami, ale výhradne rozumom. Od tej doby je **metafyzika** chápaná ako filozofická disciplína, ktorá ma za úlohu induktívnymi a analogickými úsudkami doplniť výsledky odborných vied tak, aby vytvorila jednotný svetový názor.

Aristoteles je aj zakladateľom logiky. Logika je nástroj na smerovanie človeka ku správne mysleniu a od reálnych vied sa líši tým, že je pre ne metódou skúmajúcou ako postupovať k pravdivému poznaniu. Aj v súčasnosti logika je zaradovaná k najnáročnejším filozofickým disciplinám.

Zastával názor, že veci existujú nezávisle od subjektu, pôsobia na zmysly človeka a na rozumovej úrovni nadobúdajú význam pojmov, s ktorými v procese myslenia človek disponuje ako s abstraktnými pojmami.

Do logiky okrem pojmov zaviedol aj **kategoríe** ako najvšeobecnejšie pojmy a ako nadradené ostatným; sú to **podstata, kvantita, kvalita, vzťah, miesto, čas, poloha, vlastnenie, činnosť, trpnosť**. Spájaním pojmov dostávame **súdy** (vety), ktoré musia mať najmenej 2 pojmy, teda subjekt a predikát, a môžu byť kladné (Tento strom je tmavozelený.), záporné (Tento strom nie je tmavozelený.), všeobecné (Všetky stromy sú zelené.), čiastočné (Niektoré stromy sú žlté.).

Spájaním súdov vznikajú **úsudky** – sylogizmy, tie sú odvodením nových súdov z iných súdov a teda sa skladajú z predpokladu – (premisy) a záveru (konklúzie), a tiež sa spájajú a tak vznikajú dôkazy. U Aristotela základnou metódou dôkazu je dedukcia, ale pri skúmaní pravdy podstatný význam mala aj dialektika.

Základom Aristotelovho učenia o bytí je **teória o forme (morfé) a látke (hylé)**. Forma je skutočnosťou látky a látka je možnosťou formy, a tak forma a látka nie sú v absolútnom protiklade, ale jedna nemôže existovať bez druhej.

Príčinou vzniku a pohybu je forma a príčinu pohybu Aristoteles nachádza v existencii prvohýbateľa. Svet sa skladá so štyroch základných prvkov: zem, voda, oheň, vzduch. Aristoteles za stred vesmíru považuje nehybnú Zem – **geocentrizmus**, okolo ktorej sa po kruhovej dráhe večne a dokonale pohybujú planéty, hviezdy, Mesiac, Slnko. Zem spolu s vodou ako základné prvky sú ťažšie, ich miesto je dole k strede vesmíru, oheň a vzduch sa nachádzajú nad povrchom Zeme, no všetky nebeské telesá vznikajú z éteru ako ďalšieho prvku. Podľa Aristotela je vesmír konečný a jeho poslednou sférou sú stálice. Táto teória (kozmológia)

oslovila v 2. storočí n. l. Ptolemaia a ním vypracovaná geocentrická sústava pretrvala vďaka scholastike až do novoveku.

Ľudia sa podľa neho prirodzene združujú a štát je dokonalá forma ľudského spoločenstva, pretože **ľudia** sú od prírody „*politické tvory*“, ktoré nemôžu prosperovať či žiť „dobrý život“ ináč ako občania štátu.

Štát je spoločenstvo občanov a občanom je každý, kto môže byť volený do politického úradu. Rozoznáva ale mnoho podôb štátu, ktorých rozdiely sú určované rôznymi typmi „ústavy“ alebo spôsobmi usporiadania a pridelovania úradov.

Aristoteles venuje veľkú pozornosť systematizácii ústav. Štát môže byť riadený buď jedným vládcom alebo malou skupinou, alebo širokou skupinou. Vládovia môžu potom vládnuť buď v záujme všetkých alebo vo vlastnom záujme. Odtiaľ vychádza šesť základných ústav, tri správne a tri nesprávne. Kráľovstvo, aristokracia a ústavná vláda – správne; tyrania, oligarchia a demokracia – nesprávne štátne formy.

DOBRÉ
VLÁDY

VLÁDA V ZÁUJME VŠETKÝCH

kráľovstvo

(vláda jednotlivca)

aristokracia

(vláda malej skupiny)

ústavná vláda

(vláda širokej skupiny)

(v prospech bohatých)

VLÁDA VO VLASTNOM ZÁUJME

tyrania

oligarchia

demokracia

(v prospech chudobných)

ZLÉ
VLÁDY

Občania sú podľa Aristotela jedinými pravými súčasťami štátu, ale obyvateľstvo tiež zahrňuje aj *neobčanov*: deti, ženy, otrokov, cudzincov a ďalších. Samotní občania nepracujú.

Otroci sú na úrovni vecí, sú považovaní za **hovoriace nástroje**.

Aristoteles je zakladateľom eudaimonistickej etiky - blaženosť (šťastie) ako cieľ ľudského konania. Jeho hlavným etickým dielom je Etika Nikomachova. Podľa Aristotela sa úsilie o blaženosť uskutočňuje v praxi, v praktickej činnosti človeka. Aristoteles rozlišuje dve formy života - činnosti, v ktorých môžeme dosiahnuť šťastie:

Prvou je teoretická činnosť - poznávanie. Za najvyšší model teoretickej činnosti považuje rozumovú činnosť, uvažovanie-kontempláciu, ktorú považuje za najhodnotnejšiu činnosť človeka, lebo to najcennejšie v človeku je práve rozum.

Druhou formou života je cnostný život, ktorý je cestou ku šťastiu. Mravná cnosť sa podľa Aristotela vzťahuje na pocity príjemnosti a nepríjemnosti, preto má byť človek od mladosti vychovávaný tak, aby sa radoval a smútil nad tým, nad čím má. *Mravné cnosti* definuje Aristoteles ako *stred* medzi dvoma krajnosťami, medzi nedostatkom a nadbytkom. *Stredom je odvážnosť, nedostatkom odvážnosti je zbabelosť a nadmierou je nerozvážnosť. Štedrosť je stredom medzi lakomstvom a márnotratnosťou, veľkorysosť je stredom medzi malichernosťou a nevkusom, veľkomyselnosť je stredom medzi malomyselnosťou a nadutosťou.* Takto Aristoteles rozoberá niektoré ľudské cnosti v svojej Etike Nikomachovej. Zároveň tam dodáva, že „*nie každá činnosť a nie každý cit dosahujú stred, lebo pri niektorých už ich pomenovanie obsahuje čosi negatívne, ako napríklad škodoradosť, nehanebnosť, závisť, cudzoložstvo, krádež, vražda. Všetky tieto veci - podľa Aristotela - karháme preto, lebo sú nedobré, a nie pre nadbytok alebo nedostatok v nich. Tu teda nikdy nie je možné podľa neho správne konať, ale len chybiť.*“ (Aristoteles: Etika Nikomachova).

Aristoteles založil školu Lykeion, kde na dopoludňajšie interné prednášky z logiky, metodológie a filozofie nadväzovali popoludňajšie verejné prednášky z politiky, rétoriky a etiky. Okrem výučby sa tu spracovávali dejiny filozofie, zhromažďoval a triedil sa prírodovedecký materiál, konali sa rôzne pozorovania a robili sa súpisy a výťahy z vedeckých prác. Vďaka tejto vedeckej práci v Lykeione je Aristoteles považovaný za zakladateľa a tímovej vedeckej práce. Zároveň sa považuje za zakladateľa európskej vedy. Aj keď cisár Justinián v roku 529 n. l. zrušil túto školu a chcel ju vymazať z pamäti, nepodarilo sa mu to. Napríklad po tejto škole sú pomenované aj dnes vzdelávacie inštitúcie **lyceá** (lyceum).

Pre Aristotela antické myslenie malo najväčšiu hodnotu a zmyslom ľudskej existencie bolo poznávanie sveta, nie jeho ovládanie ako dnes. Tento pohľad má aj ešte dnes vplyv na vysoké hodnotenie vedy a čisté teoretické poznanie. Výsadné postavenie poznania vidí aj v samotnej oblasti konania. Rozum tu má vládnuť, mravné je len to konanie, ktoré sa nedá slepo ovládať vášňami.

Najvýznamnejším úsilím Aristotela bolo pochopenie sveta ako celku a pokus pochopiť podstatu prírody vôbec. Tu dochádza k objavom, ktoré ovplyvňujú vedu v neskorších dobách, predovšetkým v stredoveku, ale aj v novoveku. Aristoteles nadväzuje na svoje bádanie o podstate organizmu. Ten je udržiavaný a riadený ako zvláštny celok tým, že má cieľ a účel.

Ale cieľ a účel nie sú mu dávané zvonku, ale ich nesie od pôvodu v sebe. V čom však spočíva cieľ a účel organizmu? V tom, že sa usiluje realizovať v celom rozsahu svojich možností. Napr. podstata rastliny spočíva v tom, že sa snaží uskutočniť okruh možností byť rastlinou, že sa teda chce realizovať ako zárodok, kvet, plod. Preto používa Aristoteles pojem entelechie, čím chce povedať, že každá živá bytosť nesie svoj cieľ a účel sama v sebe a ten sa rozvíja podľa svojej vlastnej zameranosti k cieľu.

To, čo sa vzťahuje na jednotlivý organizmus, prenáša Aristoteles aj na svoj obraz prírody. Všetko, čo existuje, sa usiluje o to, aby sa uskutočnilo v plnosti svojich možností, ku ktorým smeruje: celý svet usiluje o svoju vlastnú dokonalosť. V tom spočíva životnosť a krása prírody. Svet je preniknutý podnecovaním k dokonalosti, príroda predstavuje obrovský proces sebauskutočňovania a sebazdokonaľovania. Táto univerzálna teleológia je významnou myšlienkou Aristotelovho chápania sveta.

To platí aj pre človeka. Aristoteles si kladie otázku, ktorá už dlho zamestnávala gréckeho ducha: ako má konať človek v súkromnom aj vo verejnom živote a na čom pri ľudskej existencii záleží? Aj tu ide o sebauskutočňovanie. Aj človeka ako všetky ostatné živočíchy charakterizuje pôvodné úsilie: ide o to, čo je pre neho dobré. To skutočné dobro pre človeka podľa Aristotela spočíva v tom, aby čo možno najviac uskutočňoval a naplňoval to, čím je svojou podstatou. Človek sa musí stať naozaj človekom, to je jeho pravé určenie, Tým ho možno považovať za praotca humanizmu.

HELÉNSKA) FILOZOFIA

Helénska filozofia je spojená s novou dobou gréckych dejín, ktorá začína výbojmi a vytvorením ríše Alexandra Macedónskeho. Toto obdobie siaha od čias, keď Grécko stratilo národnú samostatnosť (4. stor. pred n. l.), až po 4. stor. n. l., keď sa filozofiou sv. Augustína začína stredoveká filozofia.

Vo filozofii obdobia helenizmu dochádza ku zmene, keď tradičné členenie filozofie (logika, fyzika, etika), ktoré je zamerané na hľadanie múdrosti sa začína orientovať **na vnútorné bytie človeka** s akcentovaním dosiahnutia duševnej harmónie, šťastia, slobody atď. pričom vnáša motívy **fatalizmu**.

Medzi najznámejšie filozofické smery obdobia helenizmu zaraďujeme **epikureizmus**, **stoicizmus**, **skepticizmus**.

EPIKUROSOV (341 – 270 pr. n. l.) V Aténach založil filozofickú školu **Epikurova záhrada**, do ktorej mali prístup otroci a ženy, a preto na ceste do jeho školy bol sprevádzaný veľkými zástupcami priateľov. Neskôr táto škola je prenesená do Ríma, kde epikureizmus reprezentoval v 1. storočí pr. n. l. filozof a básnik **Titus Lukretius Carus**.

Dominantné postavenie v Epikurovej etike zaujíma **šťastie**, teda **rozkoš**, **slasť** (**hédonizmus**), no nevníma ho pôžitkársky, ale ako „stav, v ktorom človek necíti telesné strasti a duševný nepokoj“, ... zdôvodňuje to tým že „nemožno žiť príjemne, ak nežijeme rozumne, krásne a spravodlivo, a zase, že nemožno žiť rozumne, krásne a spravodlivo, ak nežijeme príjemne“. Rozum, cnosť a odstránenie predsudkov podmieňujú šťastný život. Najneprijemnejšie predsudky vyvolané strachom človeka zo smrti a z bohov by mala eliminovať filozofia. V tejto súvislosti Epikuros hovorí, že „**najobávanejšie zo ziel, smrť, sa nás netýka, pretože keď sme tu my, nie je tu ešte smrť, a keď je tu smrť, nie sme tu už my. A tak sa netýka ani živých, ani mŕtvych, pretože pre prvých nejestvuje, a druhí už nejestvujú pre ňu**“. Pohrdanie smrťou ako najväčším zlom neznamená, že Epikuros si nevedomoval, že smrť pre niekoho znamená koniec životného utrpenia, a preto zdôrazňoval, že múdry človek sa „ani nezrieka života, ani sa nebojí nežitia“.

STOICIZMUS bol jedným z filozofických smerov obdobia helenizmu, ktorého začiatky siahajú do Grécka (prelom 4. a 3. stor. pr. n. l.), neskôr prenesený na rímske teritórium a od 1. storočia n. l. samostatne sa rozvíjajúci filozofický smer v rámci rímskej filozofie. Stoicizmus získal názov od termínu STOA - čo znamená maľbami zdobené **stĺporadie** miestnosti.

„Žiť podľa prírody“, „žiť v zhode s prírodou“ je základným princípom etiky v stoicizme. U stoikov dominovali nasledujúce cnosti: rozumnosť, striedmosť, spravodlivosť, statočnosť. Cnostné konanie je bez afektov (vášni), je rozumné, dobré a medzi najčastejšie afekty zarad'ovali zármutok, strach, žiarlivosť, ktoré sa musia potláčať.

Ataraxia - dominantnou je etická koncepcia **ideálu mudrca**, zdôrazňuje duševnú silu, bohatstvo a krásu, sebaovládanie, nezávislosť od vonkajšieho sveta a vášni, pripravenosť znášať zlo, čo v konečnom dôsledku viedlo ku rezignácii mudrca smerom k vonkajšiemu svetu, ale aj k sebe samému (k osobnej pasivite), išlo vlastne o odraz doby vývoja gréckej spoločnosti (jej postupného zániku).

SKEPTICIZMUS - pochybovanie o možnostiach pravdivého filozofického poznania. Podľa Pyrrhona filozofia je hľadaním pokoja a je spojená so šťastím, preto filozofom môže byť každý, kto hľadá šťastie, teda život bez utrpenia. Grécky skepticizmus nepochybuje o možnostiach poznania, ale o možnosti pravdivého poznania podstaty, pretože o žiadnej podstate veci

nemožno sa vyjadriť, že je pravdivá alebo nepravdivá, ich pravdivá hodnota je ťažko vymedziteľná, a preto grécky skepticizmus nabáda k *zdržaniu sa akéhokoľvek úsudku*, čo je charakteristickou črtou celého filozofického smeru (skepticizmu).

Skepticizmus prispel k vymedzeniu takých problémov, akými sú problémy relatívnosti ľudského poznania, rozlišovania medzi poznaním podstaty a javu, kritérií pravdivosti a pod.

RÍMSKA FILOZOFIA

Pojmom doba rímska sa označuje úsek rímskych dejín, ktorý siaha do obdobia rímskej republiky (ako bolo Spartakovo povstanie r. 74 – 72 pr. n.l., občianska vojna v rokoch 49 – 45 pr. n.l. a pod.) a končí v polovici 4. storočia n. l., je to vlastne aj postupné formovanie sa kresťanstva ako štátneho náboženstva.

Západorímska ríša bola rozsiahla svojim územím aj rôznorodosťou kultúr (národné kultúry), no najvýraznejšie zarezovala grécka kultúra aj napriek tomu, že jej územie systematicky pustošili rímske légie. Helénska kultúra (aj filozofia) ovplyvnila rímsku kultúru. Filozofia v dobe rímskej čerpá z niektorých nábožensko-filozofických prúdov Orientu, zo židovských nábožensko-filozofických koncepcií, čo malo vplyv aj na konštituovanie kresťanského náboženstva.

Už v 2. storočí pr. n. l. zapustil svoje korene v Ríme epikureizmus. Najznámejším predstaviteľom epikureizmu v Ríme bol básnik, filozof **TITUS LUKRETIUS CARUS** (97 – 55 pr. n. l.). Je autorom diela *De rerum natura* (O prírode alebo O podstate sveta). Toto dielo má básnickú formu, pozostáva zo šiestich častí, ktoré obsahujú učenie o prírode (fyzike), učenie o človeku a spoločnosti (etika). V celom diele sa prejavuje vplyv Epikura (atomistická filozofia). Dielo je preniknuté duchom optimizmu, ľudskosťou, z filozofického hľadiska sa usiluje o emancipáciu človeka, triumf ľudského ducha nad nepriateľom ľudského šťastia – nad strachom, ktorý vyrástol z neznalosti.

V práci je možné výraznejšie postihnúť *prvky evolucionizmu*, zvlášť pri výklade vzniku živého z neživého, zdôrazňujúc pri tom prirodzený vznik, vývoj tak v živočíšnej ríši, ako aj ľudskej spoločnosti. Aj on hovoril o ceste k blaženému životu, ktorá smeruje k odstráneniu strachu zo smrti a bohov.

RÍMSKY STOICIZMUS sa dostal do Ríma z Grécka v 2. storočí pr. n. l., ale až v 1. storočí pr. n. l. sa vyvíjal ako samostatný filozofický smer v rámci rímskeho kultúrneho myslenia. Stoicizmus v rímskych podmienkach bol značne rozšírený a vplyvný, lebo

zdôrazňoval sebazdokonaľovanie, rovnosť ľudí, nezávislosť, umiernenosť a pod. Predstaviteľmi rímskeho stoicizmu boli **Seneca, Epiktétos** (otrok), **Marcus Aurelius** (cisár).

RÍMSKY EKLEKTICIZMUS - Ide o spájanie rôznych, často i pôvodnému hľadisku protirečiacich filozofických názorov, prvkov, projektov, teoretických predpokladov, hodnotení a pod. Rímsky eklekticizmus sa sformoval ako špeciálny filozofický smer, ovplyvňujúci filozofické myslenie od začiatku 1. storočia pr. n. l. a pretrvávajúci takmer do konca 1. storočia n.l. Jeho špecifickosť spočívala v preberaní, modifikovaní, spájaní rôznych koncepcií, názorov, smerov, nie len rímskej a gréckej filozofie, ale aj židovskej a orientálnej, rešpektujúc pritom potreby účelnosti v hľadaní odpovedí na aktuálne filozofické problémy, pri ktorých syntéza rôznych názorov a prístupov viedla k novým riešeniam. Predstaviteľmi rímskeho eklekticizmu boli **Marcus Tullius Cicero a Filón Alexandrijský**.

Marcus Tullius **CICERO** (106 – 43 pr. n. l.) – žil v čase postupného zániku rímskej republiky ako významný člen rímskeho senátu, kritizujúci diktátorské praktiky Caesara i Marca Antónia, začo bol zavraždený. Jeho filozofické názory sú obsiahnuté v prácach ***Tuskulské rozhovory, O najvyššom dobre, O povinnostiach, O zákonoch, O osude, O štáte*** a iné.

Ľudská spolupatričnosť, ohľaduplnosť, tolerancia, teda požiadavky obsiahnuté v antickom prirodzenom práve mali podľa predstáv Cicera regulovať medziľudské vzťahy. Cicerova aktivita bola realizovaná aj v prekladateľskej činnosti, prekladal diela gréckych filozofov do latinského jazyka, a tak vlastne napomohol pri vypracovávaní latinskej filozofickej terminológie.

FILON ALEXANDRIJSKÝ (20 pr. n. l. – 50 n. l.) – jeho zvláštnosťou je, že ako vyslanec alexandrijskej židovskej obce v r. 40 n. l. sa ocitol v Ríme a za najväčšieho filozofa považoval Mojžiša. Filon vo svojom filozofickom učení eklekticky spája učenia gréckej filozofie, najmä pytagoreizmus, platonizmus, stoicizmus s koncepciou židovského náboženstva (vieroukou), teda s judaizmom.

Svoju pozornosť sústredil na ***výklad piatich kníh Mojžišových (Pentateuch)***, so zameraním na židovskú vierouku

Filonovo učenie chápe boha ako podstatu existencie, ktorá je nedostupná, nadzmyslová, a teda aj nadprirodzená, čo znamená, že boh je nepoznatel'ný, s výnimkou extázy (stavu tajomného osvietenia, kedy na človeka pôsobí neviditeľný božský duch, s ktorým duchovné splýva).

Okrem centrálného pojmu **boha** vo Filonovej filozofii stretávame ďalší pojem: **logos** s viacerými významami (syn boží, anjel, božské myšlienky, božské sily, slová), teda existuje hierarchia logov, kde najvyšším logom je syn boží. Logos je aj svetlom prenikajúcim priestorom, no aktívnym princípom sveta je duch, hmota je pasívna, beztvárá, chaotická. Filon svojou filozofiou vplýval na formujúce sa kresťanstvo, kde viera nemá len náboženský, ale aj filozofický význam (logos – na počiatku bolo slovo – Evanjelium podľa Jána).

DEJINY VEDY TECHNIKY V STAROVEKU V SKRATKE. TECHNÉ A EPISTÉMÉ.

Čo bolo známe skôr inde ako v Grécku:

- Okolo roku 2550 stavanie **pyramíd** v Egypte – jeden zo siedmich divov staroveku
- 2000 – Mezopotámia – zdokonalenie **kolesa** na bojových vozoch
- Prvá zbierka príkladov z algebry a geometrie bola vytvorená v Egypte v 2. tisícročí pr. n. l. Obsahuje úlohy na riešenie rovníc o jednej neznámej, výpočet plôch pozemkov v tvare mnohouholníkov a pod.
- Koncom 12. storočia pr. n. l. poznali Egypťania schopnosť kovov zviazať oheň blesku do zeme, preto nechal faraón Ramesse III. postaviť na niektorých chrámoch stožiare s pozlatenými špicami; neskôr bolo zlato nahradené lacnejšou meďou.

Svedectvo o úrovni technických poznatkov a zručností nachádzame v starovekom epose od Homéra Iliada a Odyssea. O ich hodnovernosti svedčí to, že archeológ Schliemann na základe nich objavil starovekú Tróju.

- V staroveku zbrojáři, zlatníci a umeleckí remeselníci poznali meď, cín, bronz, striebro, zlato, olovo a železo
- Poznali drahé kamene a už vtedy verili v ich liečivú silu; poznanie štruktúry kryštálov bolo zdrojom poznatkov geometrie a možno boli modelom pre staviteľov pyramíd (slovo kristallos pochádza zo staroveku).

Gréci neprispeli ľudstvu takmer žiadnymi novými technológiami spracovania surovín a rovnako aj technické objavy v oblasti remeselnej výroby zdedili väčšinou od predchádzajúcich kultúr (Mezopotámia, Babylon – územie dnešného Iraku), Čína (čínsky múr), Egypt. Gréci sa však neuspokojili pasívnym preberaním poznatkov, neustále ich prehlbovali a šírili po celom východnom Stredomorí.

5 technických zaujímavostí z 5. stor. pr. n. l.

- Rimania osvetľovali svoje domy naftou – sicílskym petrolejom
- Objav diaľnopisu – telegraf (tele = ďaleko, graphen = písať) – Gréci rozdelili abecedu do 5 skupín po 5 písmenách a tie odovzdávali pomocou 5 dymových alebo pochodňových znamení
- K výrobe knôtu bol použitý azbest – karpatský kamenný ľan
- Aristofanes sa zmieňuje v komédii Oblaky o zápalnom skle (krištál) na rozrobenie ohňa
- Vodné hodiny (klepsydra) merali čas dĺžkou doby potrebnej na vytečenie určitého objemu vody z nádržky
- V 3. stor. pr. n. l. vynálezca Filón z Byzantia, dnešného Istanbulu, rozvíjal hydrostatiku a hydromechaniku: podrobne popísal vodné čerpadlo, navzájom prepojené studne (zákon o spojených nádobách), vodné kolo aj možnosť využiť vodnú energiu na pohon výstražnej sirény.
- V 2. stor. pr. n. l. bola zdokonalená výroba pergamenu.

Zaujímavosti z Ríma:

- Roku 312 pr. n. l. bola postavená prvá **dláždená cesta** v rímskej ríši – **Via Appia** mala nakoniec dĺžku až 540 km
- 305 pr. n. l. prvý rímsky **vodovod** Aqua Appia.

ARCHIMEDES zo Syrakúz (Sicília) známy matematik a fyzik (287 pr. n. l.). Je hrdinom 2. Púnskej vojny (dobývanie Syrakúz Kartágincami). Je nesmrteľný predovšetkým vďaka vynálezom z praktickej fyziky, on sám sa však viac považoval za matematika (vypočítal hodnotu čísla π).

História objavu hydrostatického princípu – Archimedovho zákona je opradená legendami, tak ako aj celý jeho život. Syrakúzsky kráľ dostal podozrenie, že jeho zlatník, u ktorého si nechal zhotoviť zlatú korunu, ho podviedol. O znalecký posudok bol požiadaný Archimedes. Ten vraj našiel riešenie, keď sa kúpал vo vane. Napadlo ho, že objem vody, ktorú vytlačí teleso do nej ponorené, nezávisí od hmotnosti telesa, ale od jeho objemu. A pretože hustota zlata je väčšia ako hustota striebra, musí mať sfalšovaná koruna väčší objem ako rovnaký kus rýdzeho zlata. Traduje sa, že vraj vyskočil z vane a po ulici a volal: heuréka! Ďalej

sa traduje, že využil slnečnú energiu na zničenie rímskych lodí tým, že lučištníci nastavili svoje vyleštené medené štíty slnku tak, aby sa od nich odrážali slnečné lúče na určité miesto lode a tak ju zapálili (pre civilné účely bol však tento spôsob zakladania ohňa známy už najmenej 5 storočí).

Z tohto obdobia pochádza slovo „**mechanika**“. Termín mechanika vznikol z gréckeho slova „*méchané*“, ktoré v svojom pôvodnom slova zmysle znamenalo lešť, neskôr sa ním označovalo obratné používanie nástrojov. Archimedes bol určite mechanikom, pretože vynášiel teóriu páky a zostrojil kladkostroj. „*Dajte mi pevný bod a ja pohnem Zemou*“. Využili ho pri obliehaní Syrakúz. Podľa jednej verzie zomrel rukou Rimana, keď chcel dokončiť svoju matematickú úlohu. Známy je jeho výrok: „Nerušte moje kruhy“. Charakterizuje to jeho zaniehanie pre vedu, ktorú vedel prakticky aplikovať.

TECHNÉ A EPISTÉMÉ: grécke slovo „*techné*“ označovalo akúkoľvek manuálnu zručnosť. Mechanickým umením Gréci opovrhovali, trvalú hodnotu malo podľa nich len „*epistémé*“ – teoretické vedenie. Xenofón v svojom diele O hospodárení píše: „odborní, ktorým sa hovorí remeselnícke, nemajú dobrú povest' a v mestách sa im právom dostáva malej vážnosti. Škodí totiž telu robotníkov aj dozorcov, keď ich nútia sedieť a žiť v tieni, pri niektorých musia dokonca tráviť celý deň pri ohni. Pri týchto zamestnaniach nemajú ľudia vôbec čas venovať sa priateľom a verejnému životu, takže sú z nich potom zlí priatelia a zlí obrancovia vlasti“.

Úplne iný vzťah k technike mali Rimania, ktorí boli pragmatickí a za dôležité nepovažovali prírodné zákony, ale úžitok z ich aplikácií. Predovšetkým od 2. stor. pr. n. l. začala technika spríjemňovať ľuďom život. Rimania vedeli zabezpečiť kvalitnú pitnú vodu, stavali vodovody, mosty, cesty a kanály. Rím bol známy množstvom fontán a kúpeľov.

II. STREDOVEKÁ FILOZOFIA

PATRISTIKA

Aurelius Augustinus

ARABSKÁ STREDOVEKÁ FILOZOFIA

Avicenna a Averroes

SCHOLASTIKA

- *boj o univerzálie: nominalisti a realisti*
- *Tomáš Akvinský*

Stredoveké názory na techniku

Európsky stredovek (lat. media aetas, alebo medium aevum) je „mediobdobím“, trvajúcim od postupného zániku antiky, až po jej znovuoobjavenie v renesancii. Časové vymedzenie stredoveku nie je jednoznačné, no najčastejšie sa uvádza rok 313, keď je Milánskym ediktom v Rímskej ríši zrovnoprávené kresťanstvo s inými, dovtedy už jestvujúcimi náboženstvami.

Koniec stredoveku v Európe je tiež nejednoznačný. Najčastejšie sa spája s rokom 1492, keď Kolumbus objavil Ameriku, ale existujú aj ďalšie medzníky, napr. rok 1443, keď Johann Gutenberg vynášiel kníhtlač, či rok 1517, keď Martin Luther vystúpil s tézami v chráme na zámku Wittenberg.

Dejiny stredovekej filozofie siahajú do 4. – 6. storočia n. l., trvajú viac ako tisíc rokov a kulminujú v 13. – 15. storočí. Vývoj stredovekej filozofie je úzko spätý s vývojom kresťanského náboženstva, judaizmu, islamu, pretože spomínané náboženstvá sú spojené jedným spoločným fenoménom – náboženskou vierou v zjavenie, a práve ten determinoval odlišnosť stredovekej filozofie od antiky (monoteizmus na rozdiel od antického polyteizmu).

PATRISTIKA

Patristika je spoločný názov pre pôsobenie tzv. cirkevných otcov v rámci stredovekej kresťanskej filozofie, chronologicky spadajúcom do obdobia medzi 2. až 8. storočím. Vyznačuje sa apológiami (obranou) kresťanstva pred pohanskými a heretickými prúdmi, ako i dôležitou konfrontáciou kresťanského evanjelia s antickou filozofiou. Úzko súvisí s postupným náboženským i intelektuálnym presadzovaním sa kresťanstva v európskej civilizácii.

AURELIUS AUGUSTINUS (354 – 430) sa narodil v Tageste (Tunis) ako syn pohanského úradníka rímskej správy a kresťanskej matky (neskôr ju cirkev vyhlásila za sv. Moniku). Vzdelanie nadobudol v známych centrách severnej Afriky v Madaure a Kartágu. Biskup Ambróz, jeho matka a cirkevné kruhy spôsobili obrat v jeho živote. Preto v Miláne v roku 387 bol pokrstený, od roku 391 pôsobil ako kňaz a o päť rokov neskôr bol vysvätený za biskupa.

Augustinus je svojim životným príbehom odrazom svojej doby, v ktorom prechádza od životného osudu Rimana neskorej antickej doby k príbehu obráteného kresťana. Mladý Augustín bol svetácky mladý muž, ktorý po príchode do Kartágu na štúdium rétoriky vedie bujarý študentský život, píše divadelné hry. Náhle obrátenie ho postretne v 33 rokoch, keď sa nechal pokrstiť a opúšťa významné miesto profesora v Miláne a vracia sa do Afriky. Tam založil akýsi druh laického kláštora, aby sa v kruhu svojich priateľov venoval teologickým a filozofickým štúdiám. Neskôr sa stáva biskupom, s ktorým preberá množstvo duchovných povinností, kázanie a pastoračnú činnosť, ako aj úlohy spojené s rozsiahlou správou cirkevných majetkov. Veľa píše, je autorom mnohých teologických a filozofických spisov. Umiera v roku 430 veľmi vzdialený tomu svetskému životu, ktorý mu bol kedysi blízky.

Ako jeden z prvých vytvoril teologicko-filozofický systém ortodoxného filozofovania založeného na troch postulátoch:

- priority Boha nad svetom
- priority ducha nad telom
- priority vôle nad intelektom

Tie spôsobili zmenu v myslení, pretože **podriadili filozofiu náboženstvu**. Augustínus čerpal z antickej filozofie, ktorú sa snažil výrazne pokresťančiť, pričom dochádza k radikálnemu obratu, zameranému na vnútorný svet človeka, na jeho subjektívnu podstatu, na hľadanie nábožensko-mravných hodnôt (dosiahnuť posmrtnú blaženosť).

Augustínov obraz sveta je **teocentrický**, kde najvyšším bytím je Boh – stelesnenie absolútnej lásky, dobra, pravdy, je tvoriacim duchom z ničoho. Akt tvorenia je prejavom slobodnej vôle, je neustály, permanentný, svet Boží je absolútne dokonalý. Svet (aj človek) nie je z Boha, ale od Boha, lebo Boh je dokonalý a večný, príroda, človek sú nedokonalé, časovo obmedzené. V Augustínovom učení **zreteľne rezonuje svet božský ako dokonalý a svet prírodný, ľudský ako nedokonalý**. Zlo je chápané ako nedostatok dobra. Telesné a duševné utrpenie slúži v kresťanstve na očisťovanie sa (v antike takáto koncepcia nie je známa).

Boh je počiatkom všetkého, je cieľom a zmyslom sveta. Človek počas svojho života sa má pripravovať na posledný súd, ktorý spolu s koncom sveta (eschatologická perspektíva – gréc.

eschaton = posledný) má mať na pamäti (memento moris). Vonkajší svet podľa Augustína len odvádza pozornosť od naplňania osudu človeka ako božského a predurčeného. Božská predurčenosť (predestinácia) spôsobila polemiku v teoretickej, názorovej oblasti a v praxi viedla ku vzniku rehoľného života (v západorímskej ríši, lebo vo východorímskej bol známy oveľa neskôr).

Prínosom Augustína v dejinách filozofického myslenia je systematizovaná podoba stredovekej filozofie, jej prvého obdobia patristiky, ktorá je základom pre scholastiku (ďalšiu etapu vývoja stredovekej filozofie).

Rovnako ako kresťania boli dedičmi antiky aj Arabi.

ARABSKÁ STREDOVEKÁ FILOZOFIA. Arabský polostrov v 7. storočí zachvátil zjednocovací proces mnohých arabských kmeňov, ktorých cieľom bolo vytvoriť rozsiahlu ríšu. Pri realizovaní týchto zámerov bolo výrazne nápomocné nové náboženstvo **islam**, ktoré sa viaže na vierozvestovanie proroka **Muhamada** (570 – 632). Potreba vzniku nového zjednocujúceho náboženstva pre arabsky hovoriace kmene vyšla z potreby domáceho (arabského) obyvateľstva a intenzívnych kontaktov so židovským a kresťanským náboženstvom, ktoré pokračovali v rozširovaní svojho vplyvu práve na územiach, kde žili arabské kmene.

Pri svojom vzniku islam čerpal so židovsko-kresťanskej tradície, to znamená, že vzniká tiež ako **monoteistické** náboženstvo, len s tým rozdielom, že uznáva všetkých židovských prorokov i Ježiša ako jedného z prorokov. Muhamada považuje za jediného pravého proroka a islamský boh – Allah je jediným všemohúcim tvorcom sveta i človeka. Islamský monoteizmus je razantnejší ako kresťanský (niet Boha okrem Allaha), verí v bezhraničnú neobmedzenú predurčenosť človeka (fatalizmus).

Zjednocovací proces sa postupne premenil na expanzionistický, výbojný, a tak postupne vznikla veľká ríša, ktorá sa rozprestierala od Indie až po Španielsko a jej duchovným centrom bolo rodisko Muhamada – Mekka so svätyňou Kaabou. Vznikli ďalšie dve nové duchovné strediská islamu, jedno na východe v Bagdade – podporujúce umenie a vedu a druhé na západe v Córdobe (pyrenejský poloostrov, dnešné Španielsko). Dôležitý význam práve s formovaním kresťanskej scholastiky majú islamskí aristotelikovia **Avicenna** a **Averroes**.

Abú Alí IBN SINA (980 – 1037) – latinsky **AVICENNA**. Narodil sa pri Buchare v Turkestane a predstavuje vyvrcholenie vedy a filozofie vo východných emirátoch. Bol encyklopedicky orientovaný, preslávil sa ako lekár – pôsobil ako dvorný lekár u mnohých emirov, prírodovedec i právnik, písal básne. Najznámejší je jeho Kánon medicíny, v ktorom systematicky zhrnul

a usporiadal liečebné praktiky medicíny známe od staroveku až do 11. storočia. Jeho lekárske práce boli učebnicami ešte 500 rokov po jeho smrti aj na európskych univerzitách.

Abú-Valid Muhammad IBN RUŠD – latinsky **AVERROES** (1126 –1198) – významný predstaviteľ západného arabského filozofického myslenia, lekár a právnik, ktorý dostal prívlastok Komentátor, lebo zanietene komentoval Aristotelove práce.

Averroes rozdelil poznanie na vieru, teológiu a filozofiu. Nazdával sa, že len filozofia dospeje k čistej pravde, dodáva však, že toto poznanie nie je dostupné každému a ľudia sa zväčša musia uspokojiť s vierou, ktorá je nižším, pasívnym stupňom poznania. Na túto teóriu sa neskôr odvolávajú stúpenci učenia **o dvojakej pravde**, podľa ktorého existujú dva, navzájom nezávislé druhy právd, pravdy teologické a pravdy filozofické.

Bez toho, že by sa zriekol islamu, rozvíjal materialistické prvky Aristotelovej filozofie. Hmotu a pohyb považoval za večné, nestvoriteľné rovnako ako boha. Boh a hmota sú dve večné, rovnako nezávislé príčiny. Averroes dokazoval nestvoriteľnosť hmoty a Boha pokladal len za prvú príčinu zmien, ktoré sa vo svete odohrávajú. Dušu človeka spájal s telom, pričom popieral jej nesmrteľnosť. Individuálna duša je smrteľná. Niet posmrtného života, tvrdí Ibn Rušd.

Mohamedánska ortodoxia odsúdila diela Ibn Rušda spolu s prácami Avicennu na spálenie za bohorúhačstvo a kacírstvo.

SCHOLASTIKA

Stredoveká filozofia s časovým vymedzením od konca 8. storočia až do 15. stor. sa nazýva scholastikou (lat. schola = škola). Ide o označenie filozofie, ktorá sa učila na školách a od polovice 12. stor. bola i univerzitným vyučovacím predmetom.

Po nástupe Karola Veľkého na cisársky trón sa Franská ríša stáva centrom európskej vzdelanosti (centrum vzdelanosti sa presúva zo Stredomoria do severnejších oblastí). Zjednotené územie ríše tvorili Nemecko, Francúzsko, Taliansko, Anglicko, Írsko a národy žijúce na tomto území. Vzdelanosť sa šírila prevažne výučbou v kláštorných školách, no postupne vznikali i prvé **univerzity v Európe**, napr. v Paríži, Oxforde, Kolíne, Prahe atď.

Jednotnej kresťanskej kultúre zodpovedá i používanie prevažne jedného jazyka (cirkevného) – **latinčiny** v šírení informácií medzi vzdelancami západnej Európy.

Scholastika (v porovnaní s patristikou) mala už systémový základ, čo umožnilo organizované šírenie kresťanstva (katolicizmu) do strednej a severnej Európy.

Scholastickí filozofovia boli kresťanskí myslitelia pôsobiaci na stredovekých univerzitách približne v rokoch 1100 – 1500. Ich základná, tzv. scholastická metóda spočívala v dialektickom postupe: polozenie otázky, návrh odpovede, prípadné zamietnutie odpovede. To sa opakovalo, kým sa nedošlo k záveru. Cieľom scholastikov bolo zmieriť dva autoritatívne zdroje: kresťanstvo (bibliu a spisy cirkevných otcov) s klasickou antickou filozofiou (hlavne s Aristotelom a Platónom v novoplatónskej interpretácii).

Dominantným problémom stredovekej filozofie sa stal boj nominalizmu a realizmu, alebo ináč povedané, **boj o univerzálie** (kategórie všeobecných pojmov). Viedol sa intenzívny teoretický spor o tom, či univerzálie, teda kategórie sú prvotné vo vzťahu k reálnym veciam alebo reálne veci sú prvotné vo vzťahu ku kategóriám. Podľa toho, ktoré hľadisko prijal ten – ktorý filozof, bolo ich možné rozdeliť na realistov a nominalistov.

Realisti (lat. res = vec, reales = skutočný). Zastávali názor, že univerzálie, pojmy, kategórie majú samostatnú existenciu pred vecami, teda skutočne existujú (stromovitosť, dobrotivosť). K realitom sú zaraďovaní **Anselm z Canterbury, Anselm z Laonu, Gilbert de la Parrée, Tomáš Akvinský** a jeho stúpenci – **tomisti**.

Nominalisti (lat. nomen = meno). Neuznávali existenciu všeobecných pojmov pred vecami, lebo podľa nich sú univerzálie mená. Pre kresťanskú ortodoxiu boli takéto (nominalistické) názory nežiaduce, pokladané za herézy a mnohí prívrženci nominalizmu boli donútení svoje učenie odvolať. K takýmto mysliteľom patril **Johannes Roscellinus, William Occam, Pierre Abélard, Johannes Duns Scotus a iní**.

Spor medzi realistami a nominalistami sa viedol nie len v rovine filozofickej, ale aj v rovine teologicko-náboženskej a premietal sa do podoby reálneho alebo absolútneho významu základných dogiem kresťanstva (napr. dogma božského vtelenia a pod.). Nominalizmus mal tendenciu odmietať reálnosť božskej jednoty – tým išlo o herézu ako nežiadúci jav z pozície kresťanstva. Aj krajný realizmus predstavoval nebezpečenstvo pre kresťanstvo (považuje za nepodstatné všetko individuálne) a s logickou nevyhnutnosťou chápe Boha ako neosobnú, všeobecnú, duchovnú substanciu, čo nevyhovuje ani súčasnému kresťanstvu.

TOMÁŠ AKVINSKÝ (1225 – 1274) – pochádza zo šľachtickej rodiny od Neapola. Vzdelanie mal cirkevné a ako člen dominikánskeho rádu učil na viacerých univerzitách a získal pre svoju jemnosť a čistotu charakteru prívlastok „doctor angelicus“ – anjelský doktor. Mal impozantný telesný zjav, nechcel byť nápadný, tak mlčal a spolužiaci ho preto prezývali „nemý vôl“. Bol

autoritou pri riešení teologických sporov. Zanechal najväčšie literárne dielo stredovekej filozofie a medzi jeho najvýznamnejšie diela patria *Suma teologická* a *Suma proti pohanom* (nazývaná aj Suma filozofická).

Základným cieľom T. Akvinského bolo využiť dielo Aristotela pri zdôvodňovaní kresťanskej teórie, čo v 13. storočí bol zložitý problém (hrozilo vyobcovanie z cirkvi), preto vo svojej náuke rozlíšil posvätnú náuku, pozostávajúcu zo svätej teológie, ktorej základom je biblia a vedy založenej na rozume. Z toho vyplýva, že poznanie rozlišuje na nadprirodzené a prirodzené. Podľa neho je pravda len jedna, pretože ak sú protichodné dve tvrdenia, pravdivé je teologické tvrdenie, ktoré nepodlieha kritike, no pripúšťa, že aj prirodzené poznanie má svoje opodstatnenie, lebo je tiež použiteľné pri zdôvodňovaní existencie Boha a náboženských dogiem. Čiže zdôrazňuje **harmóniu viery a rozumu**, kde však viera stojí nad rozumom, ale nie je s ním v rozpore.

Viera a rozum pochádzajú od boha, preto nemôžu byť v rozpore. Jeho veľkou zásluhou je, že vytvoril priestor aj pre samostatné skúmanie rozumu, ktoré si ale s vierou nemôže odporovať.

Najvyšším bytím, teda súcnom je Boh – nehybný hýbateľ. Všetko, čo jestvuje, jestvuje od Boha, je hierarchicky usporiadané (do pyramídy). Na vrchole je Boh, nižšie sa nachádza duchovná sféra, pod ňou sféra človeka, živočíchov, rastlín a neživá príroda.

V kozmológii sa Tomáš Akvinský stotožňuje s geocentrickým modelom sveta.

V oblasti etiky (kresťansko-tomistickej) je cieľom dosiahnutie spasenia (života večného) tým, že už počas života spoznáva človek Boha ako dobro a lásku a koná v súlade s týmto poznaním. Ku antickým cnostiam (rozumnosť, statočnosť, umiernenosť, spravodlivosť) pridáva aj tri kresťanské – vieru, nádej a lásku. A tak môžeme konštatovať, že človek je spoločenský tvor, žijúci v konkrétnom štátnom útvare, riadenom štátnou mocou (svetskou), ktorá tiež pochádza od Boha.

Zaujímavé a v mnohom aktuálne v súčasnosti je jeho chápanie „svedomia, ktoré“ vo vlastnom zmysle vymedzuje ako súd praktického rozumu, ktorý udáva čo s prihliadnutím ku všetkým okolnostiam a hľadiskám je tu a teraz morálne správne konať. Pri definovaní svedomia ako conscientia (latinsky) vychádza z etymológie slova conscientia = spoluvedenie a hovorí, že conscientia je applicatio scientiae ad aliquem actum particularem, čo znamená že svedomie je aplikácia určitého vedenia na určitý úkon (Summa, I, 79, 13).

Pre upresnenie pojmu svedomie je rozhodujúce, čo sa myslí týmto vedením, touto scientia v conscientia. Aké vedenie je aplikované pri mravnej aplikácii svedomia na konanie?

Podľa Tomáša Akvinského má toto vedenie tri roviny, ktoré označuje ako synderesis, sapientia a scientia.

- 1) Synderesis. Je to poznanie najobecnejších mravne-praktických princípov. Toto vedenie patrí praktickému rozumu, má teda (podobne ako mravný zákon u Kanta) apriórny, mimoskúsenostný charakter. Je súčasťou prirodzeného habitu (habitus znamená trvalú vlastnosť v zmysle trvalej schopnosti či dispozície k nejakej činnosti). V tomto zmysle je synderesis obecné ľudská, nepremenná a trvalá. Pri aplikácii na činy funguje toto vedenie zásadne normatívne. Prikazuje dobro alebo k nemu nabáda a zakazuje zlo alebo káže sa ho vystríhať.
- 2) Sapientia (= latinsky múdrosť). Je to získaný habitus ľudského vedenia. V tomto kontexte má na mysli zrejme to, čo by sme dnes mohli označiť ako základný svetonázorový postoj človeka, teda postoj, ktorý sa týka jeho základného presvedčenia a základnej hodnotovej orientácie. (základné náboženské a filozofické presvedčenie človeka).
- 3) Scientia (= latinsky vedenie, veda). Myslí sa tým habitus empirického vedenia – skúsenostné poznanie, poznanie konkrétnych faktov, na základe ktorých je človek schopný (viac či menej presne) poznať a posudzovať rôzne oblasti praxe, súvislosti a situácie.

Svedomie teda aplikuje apriórne mravné vedomie, to znamená prirodzený habitus synderesis, diferencovaný danými svetonázorovými postojmi (sapientia), na určité konanie v danej situácii. Pokúsme sa túto analýzu aplikovať na súčasný aktuálny problém.

P r í k l a d: Riaditeľ závodu uvažuje, či má bez vyčistenia vypúšťať do rieky jedovatú odpadovú vodu. Apriórne mravné vedomie (synderesis) otvára len obecnú mravnú perspektívu: človek by mal konať dobro a vyhýbať sa zlému a nemal by škodiť druhým. Ako sa mu ďalej bude javiť táto situácia, v ktorej má rozhodnúť, to závisí od jeho svetonázorového postoja (sapientia). - Aké miesto v jeho orientácii vo svete majú ekologické úvahy? Ako spája ekonomické záujmy podniku (schopnosť konkurencie, zabezpečenie pracovných síl, výhľad na zisk) s ekologickou perspektívou? – Situácia, v ktorej sa rozhoduje, nachádza poslednú konkretizáciu poznaním zvláštnych faktov a okolností (scientia): Ako silno jedovaté sú odpadové vody? Koľko by sa ušetrilo na výdavkoch? Čo hovorí na to právo?

Trojstupňový systém vedenia v svedomí môžeme nazvať motivačným horizontom človeka, teda rámec, v rámci ktorého sa človek motivuje a v ktorom sú pred ním kladené morálne problémy. Pretože však v prípade svetonázorového postoja (sapientia) a empirického faktického vedenia (scientia) ide o vedenie získané, môžu sa individuálne motivačné horizonty ľudí veľmi líšiť. Pretože v nich ide o svetový názor a o určitý stav poznania, sú motivačné

horizonty spoločensky a historicky sprostredkované a odlišujú sa kultúrne a biograficky. V aspekte synderesis nachádzame všeludské momenty morálky a svedomia, či už uznávame za dané od boha alebo nie (každý má viac či menej rozvinuté svedomie a pociťuje výčitky svedomia aj v ich biologickom prejave červenania sa). Aspekty sapientia a scientia vysvetľujú historické, kultúrne a individuálne rozdiely v prejavoch svedomia.

Svedomie pred činom a svedomie po čine:

U Tomáša Akvinského nájdeme aj rozlišovanie svedomia p r e d č i n o m a svedomie p o č i n e. Ktoré je dôležitejšie? Môžeme súhlasiť s T. Akvinským, že pre morálnu hodnotu konania má väčší význam svedomie pred činom, pretože konanie predchádza a môže človeka odvrátiť od zlého konania. Ak definujeme morálne dobré konanie ako jeho zhodu so svedomím, máme tým na mysli vždy svedomie pred činom. Svedomie po čine má podľa T. Akvinského túto dvojakú funkciu:

- v prípade dobrého konania háji alebo ospravedlňuje naše konanie
- v prípade zlého konania vytyka konajúcemu jeho konanie: obviňuje ho a trápi výčitkami.

Pred konaním teda svedomie určuje morálnu kvalitu motívu konania a svojimi príkazmi ho núti k dobrému, alebo svojimi zákazmi ho odvracia od zla. Po vykonaní činu potom konajúceho konfrontuje s morálnou kvalitou vykonaného, poukazuje na morálne súvislosti konania s jeho zodpovednosťou.

Smrť Tomáša Akvinského spôsobila boj o vodcovstvo v učení pre katolícky svet, boj sa viedol medzi jeho žiakmi a dominikánmi na jednej strane a františkánmi na strane druhej (vychádzal z učenia Augustína). Na základe zjednotenia filozofie s katolíckou cirkvou, od r. 1879 sa **tomizmus** stáva oficiálnou filozofiou katolicizmu a v súčasnosti nastúpila jeho renesancia v podobe **novotomizmu**.

Stredoveké názory na techniku vychádzajú z toho, že kresťansky chápaný svet je až po jeho materiálny základ závislý od Boha, lebo on je považovaný za tvorca všetkého. Ináč nemohlo byť ani pri vytváraní názorov na techniku, ktorá sa javila ako schopnosť, či akt Boha, pretože svet je tiež dielom Božej „techniky“, prostredníctvom ktorej ho v plnej miere využíva na svoje zámery a tiež je riadený podľa vôle Božej.

Technika človeka je chápaná ako účasť na technike Boha. Ak sa ľudská sila techniky podieľa na stvoriteľskej sile Boha, potom človek je obrazom Boha a stáva sa aj jeho partnerom

pri spoluvytváraní (aj pretváraní) sveta. V takomto prípade je zmyslom ľudskej techniky podieľať sa na uskutočňovaní Bohom začatého diela a takto slúžiť stvoriteľovi a jeho výtvorom.

Veľké objavy a vynálezy stredoveku: kníhtlač a magnetická strelka (buzola bola známa už aj v Číne) a v 14. storočí bol objavený aj strelný prach, a tak sa v Európe stala výroba strelných zbraní novým prosperujúcim remeslom.

III. RENESANČNÁ FILOZOFIA – NÁVRAT K PRÍRODE A ČLOVEKU

RENASANČNÁ FILOZOFIA PRÍRODY

RENASANČNÁ SOCIÁLNA FILOZOFIA

Neskorá scholastika stredoveku vytvárala podmienky pre nový spoločenský vývoj. Ten bol ovplyvnený zemepisnými objavmi (objavenie Ameriky, nová cesta do Indie, oboplávanie sveta), objavením kompasu, strelného prachu, kníhtlače alebo nástupom nových ekonomických (hospodárskych) podmienok, ktoré ovplyvnili jednak život mestských štátov Talianska, a zároveň podnietili vývoj európskej civilizácie na konci 14. a začiatku 15. storočia.

Renesančná filozofia je súčasťou renesančných pohybov v rámci európskej kultúrnej tradície. Má svoje historicko-filozofické, sociálne a časové vymedzenie (renesancia je časovo vymedzená koncom 14. storočia a trvá až do konca 16. storočia). Hlavným cieľom renesancie vo filozofii je obnova klasickej antickej kultúry a vzdelanosti, ktorá bola potlačená stredovekom. Ide o znovuzrodenie antickej literatúry, umenia, vedy smerujúcej k novým východiskám s uplatnením všetkých stránok ľudskej činnosti.

Renesančný človek obnovuje pôvodný kontakt s prírodou, spoznáva jej tajomstvá, krásu, a prostredníctvom empirickej skúsenosti, strháva závoj stredoveku. V renesancii dominuje okrem antischolastiky aj **antropocentrizmus** (človek sa stáva stredom sveta), ktorý sa výrazne premietol v umeleckých aktivitách, najmä Talianov – humanistov ako boli **Dante Alighieri** (1265 – 1321), **Francesco Petrarca** (1304 – 1374). Humanisti sústredovali pozornosť na tento svet (pozemský), stvárnňovali ho umelecky, filozoficky, literárne – človek je ústredné ohnisko kozmického bytia. Filozofický humanizmus stavia na kráse, veľkosti človeka (najdokonalejšie

božské stvorenie). Renesančný človek je chápatý demokraticky aj individualisticky, pretože meradlom jeho hodnoty je osobná kvalita (morálna, organizačná, vedomostná).

Boh a príroda v renesančnej filozofii nadobúdajú **panteistický model bytia**, to znamená, že Boh je v neustálom spojení so svetom, splýva so zákonom prírodnej nevyhnutnosti, príroda sa mení na zbožštený prvopočiatok a vystupuje ako živý oduševnený organizmus.

Sprievodnými javmi renesancie bola desakralizácia, sekularizácia a laicizácia.

RENEŠANČNÁ FILOZOFIA PRÍRODY

Nová etapa vývoja renesančného myslenia začína druhou polovicou 16. a začiatkom 17. storočia. Filozofia prírody čerpala z antickej filozofickej tradície. Samotná renesancia slúžila tiež ako zdroj filozofických vedeckých, kultúrnych poznatkov v spojitosti so skúmaním takých osobností ako boli **Mikuláš Kuzánsky, Mikuláš Koperník, Bernardino Telesio, Giordano Bruno, Galileo Galilei** a ďalší.

Kopernikova revolúcia

Tvrdenie, že Kolumbus svojim preplávaním Atlantiku dokázal svetu, že Zem je guľatá, je len mýtom. Už v staroveku si len málo vzdelaných ľudí myslelo, že Zem je plochá doska. Väčšie problémy však pôsobila otázka, či sa tento guľatý svet pohybuje.

Obhajcovia heliocentizmu však nemali dostatočné dôkazy. Zatiaľ grécko – egyptský astronóm **Ptolemaios** (2. stor. pr. n. l. vymyslel zložitú sústavu geometrických rovníc, ktorá podporovala názory geocentizmu, ktorý tvrdil, že Zem je pevným stredom vesmíru. Tento názor podporoval aj pohľad na oblohu, kde sa zdá, že nebeské telesá obiehajú okolo nášho sveta. Tu je dobre vidno, ako nás zmysly dokážu klamať a táto predstava vyhovovala aj zásadám kresťanskej viery, podľa ktorej Zem a človek ako výtvory Boha sú stredom vesmíru.

MIKULÁŠ KOPERNÍK (1473 – 1543) pochádzal z Poľska. Študoval na kráľovskej univerzite v Krakove a v Bologni. V Ríme vyučoval astronómiu. Jeho dielo *O pohybe nebeských telies* spôsobilo zlom v európskom myslení.

Rozpracovanie *heliocentrickej sústavy* Kopernikom vychádzalo z dvoch myšlienok:

- Zem nestojí nehybne vo vesmíre, ale sa otáča okolo vlastnej osi (striedanie dňa a noci).
- Stredom vesmíru je Slnko.

Kopernik svojou teóriou prekročil hranice astronómie a pozitívne vplýval na vývoj prírodných vied (moreplavectvo). Jeho prevzaté tvrdenia pozitívne zapôsobili aj na teóriu poznania v tom, že zmyslové poznanie prestalo byť jediným hodnoverným, a tak sa za javovou stránkou veci hľadá práve podstatu, čo podnietilo rozvoj klasických vied.

GIORDANO BRUNO (1548 – 1600), bol filozofom, básnikom aj satirikom.

Brunova filozofia prírody a jeho objavy boli natoľko netradičné, že doba, v ktorej žil mu nedovolila založiť si vlastnú školu, ba problémom bolo aj nájsť vydavateľa pre jeho práce. Keď sa vrátil do Benátok, inkvizícia ho obvinila a po siedmych rokoch aj vyniesla rozsudok smrti upálením. Po odmietnutí pokánia a odvolania svojich princípov filozofie v tejto súvislosti traduje sa jeho výrok: *„Vynášate rozsudok s väčším strachom, než s akým ho ja počúvam.“* Bruno bol upálený 17. februára 1600 na rímskom námestí. Akceptoval myšlienku **o nekonečnosti vesmíru** – univerza.

Brunov panteizmus patrí medzi najradikálnejšie, najprinciálnejšie zo všetkých filozofických a prírodných systémov renesančného obdobia. Vzťah prírody a boha sa vzájomne nevyklučujú. Boh je podľa názoru Bruna nekonečný, pretože je celý v celom svete (rozplýva sa v ňom), neriadi svet z vonku. **Práca robí človeka** tým, čím je, a to za pomoci heroického entuziazmu, spočívajúceho v odriekaní a obetovaní sa, pričom človek je deifikovaný (zbožšťovaný) nie len tým, že je súčasťou prírody, ale aj preto, lebo človek oplýva nadšením, entuziazmom pre vznešené a dôstojné skutky. Bruno patrí k tým osobnostiam dejín filozofie a ľudskej civilizácie, ktorí oplývali silným profesionálnym a ľudským potenciálom, ktorý sa zároveň stotožňoval aj s ich vlastným presvedčením.

GALILEO GALILEI (1564 – 1632) – pôvodom Talian. Štúdium začal v kláštornej škole a pokračoval v ňom na univerzite v Padove. Venoval sa štúdiu medicíny, matematiky a prírodných vied. Galilei je silná, mysliača osobnosť, s individuálnym vedeckým prístupom v postihovaní pravdy a v odmietaní nepodstatného, formálneho rešpektovania tradícií a autorít so zmyslom objavovania nového, originálneho, založeného na zdôvodňovaní zmyslovej skúsenosti a nutných dôkazoch.

Formálne bol donútený verejne sa zrieknuť heliocentrického učenia, no keď opúšťal rokovaciú miestnosť, nahlas vyriekol vetu **„A predsa sa točí!“** Posledných desať rokov svojho života vedecky pracoval už ako slepý. Okrem filozofických, matematických a astronomických argumentov na potvrdenie heliocentizmu použil aj názorné dôkazy totiž zostrojil si **d'alekohľad** a pozoroval ním Mesiac, Venušu, Jupiter. Inicioval experimentálne, matematické a mechanické skúmanie .

Historický význam majú jeho experimenty s voľným pádom a z nich odvodené všeobecné zákony pohybu. Aristoteles kladie otázku Prečo telesá padajú? Odpoveď znie nasledovne: pretože svojou podstatou sú ťažké a hľadajú si svoje miesto. Galilei sa pýta Ako telesá padajú? Aby správne zodpovedal, rozkladá proces pádu na merateľné faktory, čiže na dráhu pádu, na dobu pádu, na odpor brániaci pohybu pri páde a pod. Zároveň experimentálne a meraním skúma kvantitatívny vzťah týchto faktorov. V konečnom dôsledku zákony prírody a matematické vyjadrenia (formuly) procesu nevysvetľujú jeho podstatu, ale skôr exaktne popisujú jeho priebeh.

Prírodné procesy sú kvantitatívne a merateľné, a tam kde sa nedá merať, musí veda **experimentovať** tak, aby meranie bolo realizovateľné.

Galileom Galileim začína európska prírodoveda výrazne naberať na intenzite a za krátky čas si zabezpečuje vedúce postavenie medzi vedami, ba dokonca sa hovorilo, že špičkoví prírodovedci sú pravými filozofmi novej doby. Tento názor zotrval až do začiatku 18. storočia (takmer všetci filozofi do 18. storočia boli aspoň matematikmi).

RENEŠANČNÁ SOCIÁLNA FILOZOFIA

K najvýznamnejším predstaviteľom renesančnej sociálnej filozofie **sú** zaradovaní **Niccollo Machiavelli, Thomas Morus, Tommaso Campanella.**

NICCOLO MACHIAVELLI (1469 – 1527) – predstaviteľ **renesančného politického myslenia.**

N. Machiavelli bol florentský minister a autor mnohých politických spisov, z ktorých najznámejší je *V l a d á r*. Vytvoril praktickú náuku o politike a v svojom diele dáva návod na techniku vládnutia.

Machiavelli je známy najmä vďaka svojej novej „vedeckej metóde“, ktorá bola induktívna či vedecká v tom zmysle, že robila závery z praktickej a historickej skúsenosti. Ďalej je známy svojou doktrínou morálneho oportunistu a neviazanosti, ktorá viedla k používaniu slova „*machiavellizmus*“ vo význame *prefíkanej a lstivej politiky*.

Machiavelli pristupuje k politike pragmaticky a utilitaristicky, čiže z pozície praktickej užitočnosti. To vyžaduje realistické hodnotenie politiky z hľadiska moci a vplyvu. „Vláda“ podľa neho „*nespočíva v ničom inom, ako v takom ovládaní poddaných, aby neboli schopní alebo nemali dôvod ti uškodiť*“. Prehlasuje ďalej, že úspech vládcu bude posudzovať ľud, a prostriedky, ktoré používa, budú ospravedlnené, pokiaľ budú úspešné, pretože v politike, „*kde*

neexistuje odvolací súd, hodnotí človek podľa výsledkov.“ Známa je jeho veta, **že účel svätí prostriedky** (pokiaľ sa samozrejme dosiahne vytýčený cieľ).

Pre obdobie renesancie sú typické **tzv. utópie**. Utópia je názov slávnej knihy Thomasa Mora z roku 1516. Odvtedy sa tento termín používa na označenie *ideálnej spoločnosti* alebo v pejoratívnom zmysle na označenie neuskutočniteľnej spoločnosti.

Utópie:

- 1) otvorene kritizujú existujúce politické a spoločenské usporiadanie skôr z radikálnej ako z reformistickej perspektívy;
- 2) prinášajú nové ideály a ukazujú, ako by tieto ideály mohli byť realizované v inom type spoločnosti.

THOMAS MORUS (1478-1535). Morova *Utópia* je ostrovný štát založený na kolektívnom živote, spoločnom vlastníctve, materiálnej istote a povinnosti pracovať.

CAMPANELLA (1568-1639) napísal *Slnečný štát*, v ktorom predstavuje mesto vybudované na pôdoryse sústredných kruhov, ktorého obyvatelia sú úplne oddaní poznaniu a zbožnému životu.

Význam renesančnej sociálnej filozofie spočíva v nedogmatickom prístupe k človeku, štátu, práve s akceptovaním jeho reálnych záujmov a potrieb zodpovedajúcich danej dobe, vrátane humanity a ľudskej emancipácie. V dobe renesancie bola vytvorená dobrá sociálno-filozofická a teoretická základňa, ktorá bola neskôr rozvíjaná (v novoveku) najmä v otázkach historizmu, sociálnej spravodlivosti, slobody a rovnosti, tolerancie, práv človeka a národov a podobne.

Renesančná filozofia a reformácia cirkvi vytvorili kvalitatívne nové, vyhovujúcejšie podmienky pre dynamický nástup vedy a poznania pre ďalšie obdobie novoveku, a preto je u mnohých historikov filozofie aj v súčasnosti renesančná filozofia považovaná za prvú revolúciu ducha, pretože francúzska revolúcia bola až v roku 1789. Faktom ostáva, že ľudské dejiny sa bez renesancie nezaobišli. Práve vďaka renesancii sa mohla novoveká filozofia venovať novým témam.

IV. NOVOVEKÁ FILOZOFIA AKO FILOZOFIA VEĽKÝCH SYSTÉMOV

EMPIRICKÁ FILOZOFIA

- *F. Bacona* – „vedenie je moc“
- *Filozofia T. Hobbesa*

RACIONALISTICKÁ FILOZOFIA

- *R. Descartes* – „Človek pán a vládca prírody“
- *Panteisticko-monistický racionalizmus B. B. Spinozu*
- *Monadologický pluralizmus G. W. Leibniza* – „monáda“

EMPIRICKO-SENZUALISTICKÁ FILOZOFIA

- *J. Lock* – „*tabula rasa*“
- *G. Berkeley* - *solipsizmus*
- *D. Hume* - *skepticizmus*

Novoveká filozofia vychádza z bohatého dejinno-filozofického odkazu a časovo sa rozvíja od prvej polovice 17. storočia (od F. Bacona a R. Descarta). Pokračuje až do prvej polovice 19. storočia (končí G. W. F. Heglom a K. Marxom), teda nemeckou klasickou filozofiou. Spoločenské zmeny sprevádzajúce v tomto období Európu viedli k likvidácii feudalizmu (prostredníctvom buržoázných revolúcií) a nastoleniu buržoázných spoločensko-ekonomických vzťahov.

Centrálnym problémom sa stáva človek a jeho poňatie rozumu (vedomie, myslenie) ako kritickej schopnosti ľudskej bytosti, ktorá je schopná produkovať zmysluplné výsledky a vystupuje ako sila s novými možnosťami.

Filozofia v období nastupujúceho novoveku je prezentovaná racionalizmom veľkých systémov 17. storočia. **Racionalizmus** (lat. ratio = rozum) absolutizuje racionálny stupeň poznania, to znamená, že len myslenie, rozum môže nachádzať pravdu. Racionalizmus je evidentný v každej sfére ľudskej činnosti (sociálno-ekonomická, technická, vedecká, duchovná) obdobia novoveku.

V súčasnosti hovoríme o veľkých systémoch novoveku, to ale neznamená, že neexistovali protiklady, protirečenia medzi filozofickými smermi, ako bol napríklad racionalizmus a empirizmus alebo rôzne teoretické hnutia v rámci jednotlivých smerov.

Novoveký **empirizmus** je filozofický smer, základom ktorého je pociťovanie a zmyslová skúsenosť, ako jediné východiská poznávania skutočnosti, čo znamená, že zmyslová skúsenosť je považovaná za základ skutočného poznania.

Najvýznamnejším a najplyvnejším filozoficko-spoločenským hnutím v 18. storočí je **osvietenectvo**. Je zamerané na nekompromisnú kritiku racionalistickej metafyziky 17. storočia (odmietnutie filozofického zdôvodnenia existencie metafyzických systémov) a rozvoj empiricko-senzualistického myslenia, zasahujúceho aj oblasť sociálneho bytia. Osvietenecká filozofia odštartovala novú etapu skúmania, hľadania takej sociálnej skutočnosti, kde by človek mohol pevne a dôstojne zakotviť, kde by fungoval sociálne žiadaný a dodnes nenaplnený a inšpirujúci vzťah **sloboda – rovnosť – bratstvo**.

Nemecká klasická filozofia (koncom 18. storočia a v prvej polovici 19. storočia) – I. Kant, J. G. Fichte, F. W. J. Schelling, G. W. F. Hegel so svojou školou sústredila svoju pozornosť na nastolenie viacerých aktuálnych filozofických problémov, ktoré pre predchádzajúce obdobia buď neboli aktuálne, alebo boli zatláčané do úzadia. Nemecká klasická filozofia prináša predovšetkým nové chápanie človeka a spoločnosti, majúc pritom na zreteli ľudské sebauvedomenie, činnosť a prax. Človek je chápaný ako dejinno-sociálna bytosť, ako výsledok svojej vlastnej aktivity.

EMPIRICKÁ FILOZOFIA

FRANCIS BACON (1561 – 1626) – „*Vedenie je moc*“ – anglický filozof, je považovaný za zakladateľa novovekého empirizmu. Žil a tvoril v Alžbetínskej dobe anglickej kultúry, ktorej produktom je i dielo W. Shakespeara.

Filozofia F. Bacona bola zameraná na premenu vedeckého poznania v prospech praxe a ľudského života, čo v konečnom dôsledku vyústilo do formulovania požiadavky ovládnutia prírody človekom na základe poznania jej vlastných zákonov, procesov, vlastností. Bol zástancom myšlienky, že veda má slúžiť človeku a filozofia je tu preto, aby vedela vytýčiť jej ciele za predpokladu odstránenia určitých idolov (prekážok), stojacich na ceste k dosiahnutiu pravdivého poznania a použitia indukívnej metódy.

F. Bacon rozlišuje **štyri druhy idolov**:

- **idoly rodu** – vyplývajú z ľudskej podstaty, pretože vnášajú ľudské prvky do poznania prírody ako je účelovosť, city a pod.
- **idoly jaskyne** – proces poznania je podmienený ľudskou subjektivitou, napr. výchovou, vzdelaním, kultúrou a pod.
- **idoly trhu** – sú viazané na nesprávne pomenovanie vecí, na nedostatky medziľudskej komunikácie;
- **idoly divadla** – vznikajú pri nekritickom preberaní názorov autorít.

Francis Bacon chápe človeka ako služobníka a vykladača prírody a jeho víťazstvo nad prírodou je možné za predpokladu, že bude s ňou žiť v zhode, čiže ju poznať prostredníctvom vedy. Tieto problémy (a ďalšie) sú analyzované v jeho utopickej teórii, sústredenej v Novej Atlantíde. Ľudské spoločenstvo utopickej Atlantídy je riadené vedcami zo Šalamúnovho domu (a nie politikmi). Tovarom sú vedecké poznatky, ktoré získavajú vysielaní vedci (jedenkrát za dvanásť rokov) do zahraničia, kde nadobudnuté vedecké, technické poznatky sú bohatstvom celej spoločnosti.

Prínos F. Baconovej filozofie spočíva v odkryvaní empirickej interpretácie sveta. Načrtol nové perspektívy Veľkej obnovy vied – plánovaného veľkého diela, ktoré ostalo nedokončené.

THOMAS HOBBS (1588 – 1679) – anglický filozof, ktorý žil v časoch anglickej buržoáznej revolúcie. Najznámejším učením Hobbesa je Učenie o štáte a práve, ktoré zanechalo stopu na európskom myslení. Rozlišuje dva stavy spoločnosti: prirodzený a občiansky a **je autorom teórie spoločenskej zmluvy**.

Podľa neho ľudia v prirodzenom stave, t.j. pred vznikom štátu, sa nachádzali v neustálom vojnovom stave, viedli *vojnu všetkých proti všetkým* (bellum omnium contra omnes) a každý bol každému nepriateľom.

Z akých príčin sa v stave, keď *človek je človeku vlkom* (homo homini lupus), zrodili počiatky práva a štátu? Zrodila ich bieda, ktorú nevyhnutne vojna všetkých proti všetkým priniesla. Lebo vojnový stav znemožňuje poľnohospodárstvo, remeslá, lodnú dopravu, obchod, umenie a vôbec všetko, čo vyžaduje spoločné úsilie ľudí. Neustále vládol strach a

nebezpečenstvo smrti, ľudský život bol chudobný, osamelý a krátky. Proti tomuto neustálemu strachu a osamelosti ľudia postavili - ako výsledok **spoločenskej zmluvy** zákon, ktorý učí ľudí, čo majú robiť a čoho sa majú vystríhať, aby zlepšili svoj život. K nedodržiavaniu tohto zákona vedie ľudí nerozumné usudzovanie, ktoré bráni ľuďom spoznať, že pre svoje vlastné zachovanie musia plniť určité povinnosti voči druhým. Tento podľa Hobbesa „*prirodzený zákon*“ znie:

- *Je potrebné usilovať o mier, pokiaľ existuje čo aj najmenšia nádej ho dosiahnuť, ak táto nádej neexistuje, je potrebné hľadať spojencov v boji.*
- *Každý jednotlivec sa musí zriecť svojho absolútneho práva a obmedziť svoju slobodu voči druhým do takej miery, ako si prajeme, aby ju druhí ľudia obmedzili voči nám, a to potiaľ, pokiaľ to pokladáme za nevyhnutné pre mier aj pre svoju vlastnú bezpečnosť a pokiaľ to druhí ľudia urobia tiež*
- *Toto obmedzenie pôvodného práva je nevyhnutne podmienené **dozdržiavaním sľubu a dohody.***

Jeho teória vzniku štátu, ktorá hovorí o tom, že je potrebné podriadiť vôľu jednotlivca vôli ostatných a znamená posvetštenie štátu (štát je výsledkom ľudskej dohody), ktorý celý stredovek bol považovaný za prejav Božej vôle.

RACIONALISTICKÁ FILOZOFIA

RENÉ DESCARTES (1596 – 1650)

„*Človek pán a vládca prírody*“.

Pochádzal z francúzskej šľachtickej rodiny. Bol chatrného zdravia, mal preto privilégium dlho zotrvať v posteli. Počas štúdia ho najviac oslovila matematika, a prírodoveda. Jeho pozornosť však upútali aj iné konkrétne vedy. Vytvoril napríklad analytickú geometriu, je autorom tzv. **karteziánskych súradníc**. Skúmal i zákonitosti optických javov. Mal dobrodružný život, ktorý striedal s hlbokým sústredením pri riešení matematických a filozofických problémoch. „Knihu sveta“ otvára v Paríži, kde sa vrhol do víru života. Po krátkej prestávke sústredeného štúdia zase podľahne zvodom ďalekého sveta a upíše sa vojenskej službe. Slúži pod katolíckymi ako aj protestantskými veliteľmi. Na vojenskom remesle ho nezaujímá, že sa ľudia zabíjajú, ale ako sú skonštruované zbrane na tento účel. Putuje Európou a po precestovaní knihy sveta sa presťahuje do Holandska, a obracia sa ku skúmaniu vlastného ja. Nakoniec odchádza na dvor švédskej kráľovnej, kde mu ale nedobre robí chladná klíma a v svojich 54 rokoch umiera. Zomiera teda vo Švédsku a tam je aj pochovaný.

Descartes je považovaný za zakladateľa novovekej racionalistickej filozofie, ktorá sa formovala ako radikálna kritika predchádzajúceho poznania. Vytvoril autonómnú filozofiu na suverenite ľudského rozumu, budovanej z právd, ktoré by boli matematicky dokázateľné. Odmietal dogmatizmus, authority a veril v ľudské poznanie. Formovanie autonómnej racionalistickej filozofie je založené na rešpektovaní univerzálnych matematických postupov, ktoré sú primeraným modelom vedy.

René Descartes : *Rozprava o metóde*, kde metóda znamená nový prístup k poznaniu sveta a človeka. Toto dielo je kombináciou literárnej eseje a filozofickej autobiografie, inšpiruje sa u Montaigna. Ukazuje, ako on sám vedie svoj vlastný rozum, teda realizuje subjektívny spôsob filozofovania, pretože píše v 1. Osobe. Významným a novým faktom je, že dielo vyšlo vo francúzštine.

Descartes tu vyjadruje presvedčenie, že ak hľadáme pravé poznanie, máme sa na miesto odvolávania na authority opierať o svoju vlastnú schopnosť usudzovať. Vzorom mu je matematika, a preto stanovuje princíp jasnosti a zreteľnosti pre pravé poznanie. Stáva sa otcom „metodického pochybovania“. Realizuje filozofickú introspekciu, sebaspytovanie rozumu. Máme moc len nad vlastným myslením, nie nad svojim osudom.

Descartes považoval za samozrejmé, že poznanie musí byť založené na nespochybniteľných faktoch. Ľudské zmysly považoval za nespoľahlivé, pretože nás často vedú k chybným záverom (východ Slnka – v skutočnosti sa otáča Zem). Pretože zmyslové vnemy sú neisté a často iluzórne, musíme ich ako základ nášho poznania odmietnuť. Zostáva rozum, ale aj ten sa často mylí. Čo je teda nespochybniteľne isté? Jedine to, že človek myslí (ja v tejto chvíli myslím). A pokiaľ myslím, musím existovať. Je pense, donc je suis. („**Cogito ergo sum**“-latinsky: **Myslím, teda som**).

Mysel pozdvihuje človeka vysoko nad prírodné prostredie. Telo a myseľ sú pre neho dve rozdielne substancie, priepasť medzi nimi je neprekonateľná. Telo je „rozpriestranená vec“. Telo je len stroj, ktorý je ale skonštruovaný dômyselnejšie ako všetky ostatné nástroje. V protiklade k zvieratám je človek stroj s dušou. Charakteristickým znakom duše je myseľ. Duša je „mysliaca vec“ – „res cogitans“ a nepodlieha fyzikálnym zákonom. Na základe toho hovorí o nesmrteľnosti duše: keďže duša je nezávislá od tela, neumiera spolu s ním a je nezničiteľná.

U Descarta má miesto aj predstava Boha, ktorú odvodzuje od predstavy dokonalosti vo svete, ktorá vo svete človeka nie je možná.

Descartes sa usiloval o aplikovanie spoľahlivej metódy poznania, ktorú nezakladal na zmyslovej skúsenosti (ako jeho predchodca Bacon), ale na nepochybnosti rozumových východísk, fungujúcich na novej deduktívnej metóde, ktorá bola ľahko (dokázateľne) aplikovateľná najmä v matematike, a preto sa stáva zakladateľom racionalistickej línie v novovekej filozofii. Preformuloval základnú metafyzickú otázku o podstate vecí na otázku o predpokladoch poznania vecí vo vedomí človeka. Touto zmenou pohľadu d objektov k subjektu, k predpokladom poznania v človeku, stáva sa Descartes zakladateľom novovekej teórie poznania a „filozofie vedomia“, ktorá sa namiesto metafyziky stáva „prvou filozofiou“, a tým aj novou základnou disciplínou filozofie.

PANTEISTICKO-MONISTICKÝ RACIONALIZMUS B. SPINOZU

BARUCH SPINOZA (1632 – 1677) pochádzal zo židovskej rodiny v Španielsku. Žil a pracoval ale v tolerantnejšom Holandsku.

Bol všetkými zatracovaný, najprv svojou židovskou obcou pre jeho kritické poznámky k biblickej tradícii. Potom vyvolával pohoršenie pre to, že chcel žiť pre svoju pravdu a je mu ľahostajná všeobecná mienka, nechce sa riadiť tým, čo bolo od vekov považované za pravdivé. A to ho znepriateľuje s mocnými jeho doby. Touto vernosťou pravde poznaniu je však skutočným filozofom. Je tak jeden z najosamejších a najskrytejších a najskromnejších filozofov.

Dôležitým v jeho filozofii je problém metódy poznania, takouto metódou je **geometrická metóda**. Spinozova geometrická metóda, dnes nazývaná **axiomatická metóda** je spôsobom filozofickej argumentácie, ktorej ide o čisté vyvodzovanie jednotlivých téz, a to z najvšeobecnejších princípov, majúcich axiomatický charakter a nie sú zdôvodňované (uplatnil to aj v Etike). V matematike zaviedol pojem premennej, funkcie, sústavu súradníc (tzv. karteziánsku) a založil analytickú geometriu.

Podľa Spinozu existuje len jedna **substancia**, je večná, nekonečná, nedeliteľná a jestvuje sama zo seba (causa sui), lebo mimo nej nič nejstvuje. Je ňou **boh ako príroda** s nekonečným množstvom atribútov, z ktorých sú človekom poznateľné len **myslenie a rozpriestranenosť**. Faktom je, že všetko, čo jestvuje je prejavom substancie a substancia jestvuje vďaka svojim prejavom, a tak vlastne Spinoza dospel k **panteizmu**. Neuznáva osobného boha, opúšťa ideu Boha ako tvorcu a sveta ako stvorenia.

Rešpektuje aj determinizmus vo sfére odvodenej prírody, založený na vnútornej spätosti všetkého, čo jestvuje. Všetko, čo sa deje je nevyhnutné a náhoda podľa neho neexistuje.

Determinizmus, prameniáci z poznania o rozumnom usporiadaní sveta, akceptuje slobodu človeka, lebo podľa neho je neslobodným ten, kto nepozná nevyhnutnosť. **Sloboda je** podľa neho **poznanie nevyhnutnosti**.

Jeho Teologicko – politický traktát bol hneď ako vyšiel, zakázaný. Odsudzoval v ňom spoločenské pomery za to, že nútia ľudí ináč hovoriť ako to, čo si myslia. To je podľa neho zdrojom pokrytectva a úskočnosti, ničí sa tak vernosť a dôvera. Považuje to za cestu ku skazenosti mravov. „Dá sa vymyslieť pre štát väčšie nešťastie, ako keď čestní muži sú vyhánaní zo zeme ako zločinci, pretože inak myslia a nie sú ochotní sa pretvarovať? Čo môže byť skazonosnejšie, ako keď ľudia nie pre zločin a násilie, ale pre slobodného ducha sú prehlasovaní za nepriateľov a odsudzovaní na smrť, a keď sudcovské miesto, ktorého predstava má desiat zlych, sa stáva divadlom, miesto aby poskytovalo najvznešenejší príklad pevnosti a cnosti?“ Táto myšlienka je aktuálna aj mnoho rokov po jeho smrti. Jeho ďalšie diela vyšli až po jeho smrti. Zomrel na suchoty ako 44 ročný.

MONADOLOGICKÝ PLURALIZMUS G. W. LEIBNITZA „M O N Á D A“

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ (1646 – 1716) – nemecký predstaviteľ racionalizmu vo filozofii. V rovnakom čase ako v Nizozemsku tvoril B. Spinoza monisticko-panteistický systém, v zaostalom, rozdrobenom, feudálnom Nemecku zasa Leibniz konštruoval svoje filozofické učenie o monadologickom pluralizme. Na rozdiel od predchodcu však viedol aktívny spoločenský život. Pôsobí ako politický poradca, plnil niekoľko diplomatických misií. Je pre neho charakteristické, že pri svojej politickej činnosti sa vždy usiloval o dohodu. Snažil sa vytvoriť národnostný systém, v ktorom by každý národ mohol plniť svoju svojbytnú úlohu spolu s ostatnými. Snaží sa dosiahnuť harmóniu všetkých kresťanských národov, svetový mier. Jeho harmonizujúce úsilie však pre veľké rozpory neprinieslo ovocie.

Leibniz je považovaný za tvorca **diferenciálneho a integrálneho počtu v matematike**. V dejinách logiky je tvorcom formálno-logických konštrukcií a kalkulov. Tým je uznávaný ako predchodca matematickej logiky, čo v konečnom dôsledku formovalo jeho predstavu o svete.

Leibniz je zakladateľom Akadémie vied v Berlíne a zároveň je spoluzakladateľom Akadémie vied v Saint-Peterburgu. Zostala po ňom rozsiahla korešpondencia skoro so všetkými osobnosťami, ktoré vo vtedajšom vedeckom svete niečo znamenali.

Najvýznamnejšia je však jeho filozofia, ktorá obsahuje učenie o bytí, ktorého základom je teória monád. Vysvetľuje v nej, že **monády** sú nehmotné, nekonečne malé duchovné jednotky, akési body bytia, ktoré sú večné, nevyčerpatel'né, s vlastnou budúcnosťou, pulzujúcim

životom, vnútornou silou, fungujúcou na schopnostiach a chcení. Každá monáda je akoby malým vesmírom na konkrétnej úrovni.

Absolútne centrálnou monádou je Boh – ktorý uviedol na počiatku všetky monády do stavu predurčenej harmónie. Preto celý vesmír zotrúva v nemennom poriadku podľa vševesmírnej zákonitosti. Absolútne centrálna monáda ponecháva slobodu z oblasti vnútorného konania, čo pre človeka znamená možnosť samostatného výberu konania podľa vlastného uváženia.

Z uvedeného vyplýva, že svet je tvorený s pohybujúcich sa monád a ich predstáv a spolu vytvárajú harmóniu celého sveta. Je autorom **teodícey** – ospravedlenie boha za existenciu zla vo svete. Optimisticky považuje tento svet za najlepší z možných.

EMPIRICKO-SENZUALISTICKÁ FILOZOFIA

Empirická novoveká filozofia sa nesústreďuje už len na všeobecne koncipovanú skúsenosť, ale zaostruje svoju pozornosť na detailnejšie súvislosti, týkajúce sa zmyslových väzieb v procese poznávania. Tak dochádza k transformácii dejín empirizmu (gréč. empereia = skúsenosť) do filozofického senzualizmu (lat. sensus = pocit).

Centrálным problémom empiricko – senzualistickej novovekej filozofie sa stáva ľudské vnímanie a jeho vonkajšie a vnútorné predpoklady. Ide vlastne o vyjadrenie podstaty antiky, koncentrovanej do Aristotelovej myšlienky: nič nie je v rozume, čo nebolo najskôr v zmysloch. **JOHN LOCKE** (1632 – 1704) bol anglický filozof. Ako empirista popieral učenie o vrodenných ideách, pretože ľudské vedomie po narodení pripomína akúsi **tabulu rasa** (lat. nepopísaná doska, tabuľa), na ktorú sa začína písať na základe skúsenosti, ktorú človek počas života nadobúda.

Lockovo filozofické učenie sa koncentruje na idey a ich ucelený systém (presahujúci teóriu poznania). Ďalej idey člení z hľadiska zložitosti (jednoduché a zložené), z hľadiska kvality (primárne a sekundárne). Predmet filozofického poznania vymedzuje Locke ako poznanie súboru ideí v nás, pretože predmety, ktoré nás obklopujú sú predmetom skúmania predovšetkým prírodných vied.

Locke bol v sociálno-politických otázkach stúpencom teórie „spoločenskej zmluvy“ (podľa Hobbesa). Uznáva, že ľudia sa vzdali svojich prirodzených práv len vo vzťahu k ich porušovateľom, ale ponechávajú si práva na slobodu slova, vierovyznania, súkromného vlastníctva. Preto štát ochraňuje občiansku spoločnosť a ponecháva nedotknutú sféru

individuálnej a ekonomickej slobody (po prvýkrát sa objavuje **liberalizmus**). Konštitučná monarchia sa považuje za najvhodnejšiu formu štátu, v ktorej sa politická moc člení na zákonodarnú, výkonnú a federatívnu (model použitý v rôznych ústavách moderných demokracií).

Locke bol zástancom **náboženskej tolerancie** medzi ľuďmi, národmi a jednotlivými cirkvami. Bol zástancom vzájomného nezasahovania cirkvi a štátu do ich kompetencií a života.

John Locke: Dve rozpravy o vláde (1690), v tomto diele rozpracoval pravidlá hry v modernom štáte. Politická filozofia novoveku: prečo si panovníci nemôžu so svojou mocou robiť, čo sa im zachce; moc im prepožičiava ľud, musia ju vykonávať podľa určitých pravidiel a v určitých prípadoch ju musia znovu odovzdať ľudu

Formuluje tézy o suverenite ľudu, o prirodzenom práve, o rozdelení moci, o súkromnom vlastníctve a práve občana na odpor – čo viedlo k pádu monarchií

Je filozofickým otcom ľudských a občianskych práv, ktoré formuluje v atmosfére boja proti absolútnej monarchii. Išlo o politické spolurozhodovanie, o sociálny vzostup a náboženskú toleranciu.

V Anglicku 17. storočia bolo celkom nevyhnutné, že osobitnú úlohu zohrával záujem o politické pomery. Krajinou otriasali náboženské rozpory, občianske vojny, prevraty a revolúcie. J. Locke sa narodil v rodine, ktorá patrila k vzmáhajúcej sa buržoázii. V protiklade k svojmu otcovi bol Locke konzervatívneho zmýšľania, verný kráľovi. Venoval sa aj štúdiu medicíny a bol schopným lekárom.

Locke bol stúpencom teórie zmluvy, čo do novovekej filozofie zaviedol Hobbes. Zapojil sa aktívne do rozhodovacích procesov anglickej politiky, slúžil ako štátny tajomník a na tomto poste sa zaoberal aj zakladaním anglických kolónií. Tento proces, od prvého príchodu osadníkov až po vznik politických inštitúcií a schválenie ústav, bol porovnateľný so vznikom nových štátov a prechodom od prirodzeného stavu k štátnemu stavu v spoločenskej zmluve. Pozorovania a skúsenosti, ktoré Locke nadobudol, sa stali súčasťou jeho politickej filozofie.

Už od čias Platóna a Aristotela sa vo filozofii zachoval názor, že z usporiadania samej prírody pramení to, že niektorí ľudia sa rodia ako vládcovia a niektorí ako otroci. Naproti tomu sa už Locke v prvej vete svojej knihy stavia na stanovisko slobody a dôstojnosti človeka. Obhajuje najmä tri základné práva: právo na život, právo na slobodu a právo na majetok.

Locke bol jedným z prvých filozofov, ktorí spájali vlastníctvo s faktorom „práca“. Podľa neho má každý vlastník právo na tú pôdu, ktorú sám obrábal a na ktorej pracoval. Aj tu bral Locke do

úvahy problém amerických kolónií, ktorí zaberali svoju pôdu „do vlastníctva“ bez toho, aby už jestvovalo usporiadanie vlastníctva štátom.

Podľa Locka je spoločenská zmluva platná vtedy, ak garantuje základné práva na slobodu, život a majetok. Ľudia v takejto zmluve dospievajú k dohode o odovzdaní moci na presadzovanie základných práv štátnym inštitúciám. Túto moc ale neodovzdávajú bezvýhradne a navždy, ale ako isté prepožičanie dôvery. Locke používa anglické slovo „trust“. „Trust“ je pilierom v jeho teórii, v tejto dôvere je obsiahnutý tak „consent“ súhlas občana, ako aj cieľ verejného blaha (public good“), ktorý je povinnosťou inštitúcií štátu. Teda ak panovník koná proti súhlasu väčšiny občanov, potom porušil spoločenskú zmluvu. Občan ostáva suverénom, z ktorého musí vychádzať všetka moc. Locke je aj otcom moderného rozdelenia moci.

Locke rozvinul učenie o legitimitate politickej moci, podľa ktorého bola monarchia možná len v ohraničenej podobe, teda ako „konštitučná monarchia“. Táto teória bola predovšetkým revolučnou rozbuškou proti diktatúram. Ak nositelia politickej moci, či je to parlament alebo vláda, mali túto moc prepožičanú od ľudu na základe dôvery, potom im môže ľud v prípade porušenia dôvery túto moc aj odňať. Hlavný motív tohto spisu je poskytnúť občanovi právo vypovedať zmluvu s nelegitímnou mocou. Neznamenalo to však, že pri každom porušení zákona zo strany vládnucich politikov hneď vyzýval k revolúcii. Mal na mysli predovšetkým trvalé a opakované porušovanie ústavy, ktoré podkopáva dôveru občanov. Lockova zásada znie. V prípade pochybností je za občanov, a proti vládcom. Jeho Dve rozpravy o vláde si získali popularitu práve na základe tohto názoru, že štát je nástrojom občana, a nie občan je nástrojom štátu.

GEORGE BERKELEY(1685 – 1753) sa narodil v Írsku v šľachtickej rodine.

Vo svojich teóriách popierania materialistického senzualizmu dospel až k **solipsizmu** (lat. solus = jediný, ipse = sám). Svet je projektovaný našimi zmyslami. Ak niečo hovoríme, že existuje, to znamená, že ho vnímame. Svet existuje len v našom vedomí. Berkeley, aby zabezpečil existenciu vnímaného (ak by už neexistoval žiaden vnímajúci) sa odvoláva na Boha, večného ducha, teda na večného vnímateľa a tvorcu sveta.

Ako to vidia filozofi: Spôsobí strom svojím pádom v lese hluk, ak nie je niekto nablízku, kto by ho počul?

Locke: Nie. Vyvolá vibrácie vo vzduchu, ale zvuk je sekundárna kvalita, existuje len v mysli pozorovateľa.

Berkeley: Nie. A hlavne: bez pozorovateľ by tam nebol ani žiaden strom.

„ *Predmety zmyslov existujú len potiaľ, pokiaľ sú vnímané; stromy v záhrade...existujú len potiaľ, pokiaľ je tu niekto alebo niečo, čo ich vníma.* “ G. Berkeley: Pojednanie o princípoch ľudského poznania (1710)

DAVID HUME (1711 – 1776) bol synom škótskeho šľachtica. V mladosti trpel depresiami, vylicčila ho filozofická reflexia. Empiricko-senzualistická filozofia Huma je vyvrcholením novovekej anglickej filozofie, ktorá nespochybňuje (ako Berkeley) vonkajšiu existenciu sveta, ktorá existuje mimo nášho vedomia, ale tvrdí, že to, čo poznávame nie je skutočným objektom, ale našimi pocitmi a dojmami. Tento Humov **skepticizmus** sa týka nie len filozofie, ale aj prírodných vied, lebo v tomto období tvorili súčasť filozofie, teda skepticizmus sa týka vedeckého poznania všeobecne. Hume odporúča v tejto súvislosti **utilitarizmus** (pragmatické prijímanie poznatkov overených skúsenosťou, ktoré sú človeku užitočné).

Hume dojmy chápe ako momentálne zmyslové údaje, idey vníma ako spomienky ľudskej mysle na skôr zafixované dáta a rozdiel medzi nimi je len v intenzite. Preto nemôžeme nič pravdivé povedať o vonkajšom svete len to, že existuje. Nepoznanosťou podstaty sveta sa vo filozofii zaoberá **agnosticizmus**.

Pesimizmus a skepticizmus u Huma nevedol k bezmocnosti a beznádeji. Vzťahoval sa na nedokonalosť ľudských zmyslov v snahe preniknúť do podstaty problému. V tom spočíva formálna úloha rozumu len ukladať, triediť, rozmnožovať látku poskytovanú zmyslami a skúsenosťou na základe vymedzených pravidiel (pravidlá podobnosti, susedstva v čase, priestore a príčinnosti). Každodenný život nás núti riadiť sa zdravým rozumom a ten postačuje na bežné potreby. Hume ale v konečnom dôsledku uprednostňuje prirodzenú vieru nad rozumom, a to v biologickom, estetickom, morálnom a politickom zmysle slova.

Humov skepticizmus pochybujúci o sile ľudského poznania je charakteristický pre koniec osvietenstva. Osvietenstvo začína pýchou človeka, ktorý verí jasnému svetlu rozumu. Teraz sa ale sám rozum stáva neistý. Hume zdôrazňuje, že „klamným dedukciám“ už nie je možné dôverovať. Adekvátne je pochybnosť, neistota, zdržanie sa úsudku ako výsledok kritického skúmania.

V. FRANCÚZSKA OSVIETENSKÁ FILOZOFIA A NEMECKÁ KLASICKÁ FILOZOFIA

FRANCÚZSKA OSVIETENSKÁ FILOZOFIA

- *Sociálna filozofia Ch. L. Montesquieua*
- *Antišpekulatívna filozofia F. M. A. Voltaira*
- *Filozofia človeka a spoločnosti J. J. Rousseaua*
- *Francúzsky naturalizmus – materializmus*

NEMECKÁ KLASICKÁ FILOZOFIA

- *Kritická filozofia I. Kanta*
- *Dialektický idealizmus G. W. F. Hegla*

Marxova filozofia praxe a dejín

VEDA A TECHNIKA V OBDOBÍ OSVIETENSKEJ FILOZOFIE

FRANCÚZSKA OSVIETENSKÁ FILOZOFIA

Osvietenstvo oslovovalo mysliteľov od konca 17. storočia a pretrvávalo až do 19. storočia ako myšlienkové hnutie novoveku, zasahujúce každú oblasť ľudskej činnosti (filozofiu, politiku, ekonomiku, kultúru atď.). Usilovalo sa (na základe spôsobu myslenia a konania) vyrovnáť sa s prežitkami minulosti, ktoré brzdili rozvoj spoločnosti v období novoveku. Ako myšlienkové hnutie sa sformovalo vo Francúzsku a pre svoju aktuálnosť a opodstatnenosť sa rýchlo rozšírilo po celej Európe. Dostalo sa aj na americký kontinent.

Osvietenské hnutie sa nielen vyrovnávalo s prežitkami minulosti, ale postupne formovalo ideu nového, slobodnejšieho, dokonalejšieho sveta, ktorý dostával prívlastky „filozofický vek“, „vek rozumu“ a podobne. Žiada sa pripomenúť, že filozofi v 18. storočí nadobúdajú nový spoločenský význam, pretože ich cieľom nebolo len riešiť filozofické problémy akademickými prostriedkami, ale rozšíriť svoj vplyv na spoločnosť za pomoci vedy, a tak napomáhať pri prekonávaní duchovnej zaostalosti (povier, predsudkov) najširších vrstiev spoločnosti.

Za nepnoletého Ľudovíta XV. (po smrti Ľudovíta XIV. v roku 1715) spravoval krajinu regent Filip Orleánsky, ktorý sa zamerlal na oživenie hospodárstva a obchodu, čo viedlo od ekonomických premien ku spoločenským. Vo Francúzsku sa mení životný štýl, duch slobody sa prejavil v zmýšľaní francúzskej spoločnosti, rastie záujem o vzdelanie, francúzsky jazyk

nahrádza na európskych kráľovských dvoroch latinčinu, a tak sa stáva jazykom diplomatickým, vedeckým, literárnym a spoločenským. Móda sa šíri z Francúzska do Európy a celého sveta.

Pitie kávy spôsobilo vznik kaviarní a tie poslúžili za diskusné salóny. Paríž je jednou veľkou kaviarňou pre literátov, filozofov, politikov, vedcov, to znamená, že sa diskutovalo o všetkom, čo doba nastolila – tu sa vytvára myšlienkový program Veľkej francúzskej revolúcie (1789 – dobytie Bastilly).

SOCIÁLNA FILOZOFIA CH. L. MONTESQUIEUA (1689 – 1755). Tento filozof patril k staršej generácii francúzskych osvietenecov s aristokratickým pôvodom (barón). Z profesionálneho hľadiska študoval zákony mnohých krajín, ktoré osobne navštívil (v roku 1728 navštívil uhorský parlament so sídlom v Bratislave a na pozvanie Mateja Bela navštívil aj stredoslovenské banské mestá).

Najvýznamnejší spis **O duchu zákonov** je pokusom o výklad prirodzeného práva, spoločenských a politických inštitúcií Anglicka, Francúzska a republikánskeho Ríma – ako prvý použil v tejto oblasti porovnávaciu metódu. Populárne v Európe (najmä v anglickom parlamente) sa stala jeho teória o politickej a občianskej slobode, skúmaná vo vzťahu ku štatútu zriadenia a občanom. Slobodu interpretuje ako právo robiť všetko to, čo dovoľujú zákony (Locke je jeho vzor).

Pri formulovaní najúčelnejších zákonov a noriem odporúča zohľadniť objektívne podmienky stimulujúce správanie toho – ktorého národa (klimatické podmienky, geografické, demografické, spôsob života odrážajúci spôsob obživy (ako napríklad roľnícky, lovecký, pastiersky), ďalej poukazuje na zvyky, mravy, náboženstvo, mentalitu a pod. Montesquieu je spoluzakladateľom geografického smeru v sociológii.

FILOZOFIA F. M. A. VOLTAIRA (1694 – 1778). Voltaire sa narodil v Paríži v rodine právnika. Písal divadelné hry, historické práce a politické pamflety. Stretával sa s intelektuálmi Paríža a písal prvé pamflety, v ktorých zosmiešňoval vládu Filipa Orleánskeho, začo sa dostal do väzenia v Bastille. Paríž je mu ako miesto pobytu zakázané. Neustále bol v rozpore s predstaviteľmi cirkvi aj svetskej moci

Voltaire v storočí filozofov dokázal naj dôveryhodnejšie vyjadriť ducha doby, nie iba vo Francúzsku, ale v celej Európe. Bol protivníkom fanatizmu, dogmatizmu, politického absolutizmu, netolerancie a podporoval šírenie rozumu, osvety, vedy, vzdelanosti. Jeho život to bol neustály boj. Bojoval za slobodu myslenia, toleranciu, rozum mier, šťastie človeka, odstránenie nespravodlivosti a útlaku. Je to osvietenstvo pochopené nielen ako teória, ale aj ako prax.

Voltaire filozofiu chápe širšie, to znamená, že nie je súhrnom poučiek, dogiem, názorov, či prísne logicky uzavretým systémom. Je veľkým nástrojom rozumu proti všetkému nerozumnému. Filozof je ten, kto nekonformne, voľnomyšlienkársky, kriticky, antidogmatiky pristupuje k realite doby. Je zaradovaný medzi stúpecov **deizmu** (Boh ako tvorca sveta, ďalej však do diania nezasahuje).

Vo filozofických prácach sa Voltaire zaoberal problematikou človeka, spoločnosti, štátu. Zdôrazňoval aktívnu činnosť človeka pri zvyšovaní životnej úrovne jedinca a štátu (princíp politickej slobody), zákonného poriadku, tolerancie politickej aj náboženskej. Prejavoval záujem o dejiny a pokúsil sa o výklad filozofie dejín (ako jeden z prvých) s prvkami demokratizmu.

Propagoval vedecké poznatky, ktoré vplývali na myslenie profesionálov i širokú verejnosť, a tak naplňal ducha osvietenstva doby, v ktorej žil.

JEAN JACQUES ROUSSEAU (1712 – 1778) sa narodil v Ženeve. Od narodenia bol sirotou. Nechodil do školy, bol samoukom. Pôsobil dojemom čudáka a tuláka, navštívil viaceré krajiny. Viedol nestály život, často menil byt. Za liberárno – buržoázne výroky bol na neho vydaný zatykač a jeho knihy likvidovali pálením.

Človeka vnímal ako súčasť prírody. Prírodno-divošská existencia človeka dokumentovala, že všetci ľudia sú si rovní. Človek má ešte ďalšiu črtu, ktorou sa odlišuje od živočíchov – má schopnosť zdokonaľovať sa. To spôsobilo nerovnosti medzi ľuďmi. Nerovnosť a pokrok sa podľa neho vzájomne prelínajú. Podľa neho je človek od prírody dobrý, skazila ho civilizácia a pokrok.

V svojej Rozprave o pôvode a základoch nerovnosti medzi ľuďmi podáva podrobný výklad svojej základnej tézy, že v predpokladanom „zlatom veku“ ľudia žili ako cnostní, „šťastní divosi“ bez spoločenského konkurenčného boja. Až postupným utváraním vlastníckych vzťahov dochádza k onej osudovej nerovnosti, charakteristickej pre moderné „civilizované“ spoločnosti.

*„Prvý človek, ktorý si obsadil istý kus pozemku a vyhlásil: Toto je moje! a našiel dost prostoduchých ľudí, ktorí mu to uverili, bol naozajstným zakladateľom občianskej spoločnosti. Koľkých zločinov, vojen, vrážd, koľkých bied a hrôz by bolo ľudstvo ušetrené, keby bol niekto vytrhol kolíky, zasypal priekopy a zavolať na svojich druhov: Chráňte sa počúvať toho podvodníka! Ste stratení, ak zabudnete, že plody patria všetkým, ale zem nikomu.“ (J. J. Rousseau: Rozprava o pôvode a základoch nerovnosti medzi ľuďmi). **Súkromné vlastníctvo** považuje za **zdroj zla** v spoločnosti.*

Keď Dijonská akadémia vypísala súťažnú otázku na tému „Prispel pokrok vied a umení ku zjemneniu mravov?“ akademici očakávali osvietenskú odpoveď v duchu nadšeného hymnu na pokrok kultúrnych výdobytkov. Rousseau ale prináša opačnú odpoveď. Podľa neho pokrok vo vedách a umení prináša úpadok ľudskosti. Rousseauva odpoveď odhaľuje prázdnotu osvietenského veku, ktorý je na seba tak pyšný – je to luxus, bezuzdnosť a otroctvo. „Civilizovaná spoločnosť“ svojím pokrytectvom a zdvorilosťou zakrýva skutočne jestvujúce nerovnosti a triedne rozdiely. Egoistická **sebaláska** (“l’amour propre,„) sa stáva vládnuceho princípom

V práci *Emil alebo o výchove* zdôrazňoval požiadavku **návratu k prírode**, to znamená, že dieťa má byť vychovávané v súlade s prírodou a jeho ľudskými (prirodzenými) potrebami, rešpektujúc individuálne danosti dieťaťa. Len harmónia človeka a prírody vytvára predpoklady pre lásku k cnostiam a dobru. Často pri výchove zdôrazňoval cit. Nemá byť v nej zbytočné moralizovanie a donucovanie. On sám však pri výchove svojich detí stroskotal. Svojich päť detí dal do sirotinca, lebo boli veľmi hlučné a vyžadovali vysoké náklady.

Rousseauov duchovne-historický a filozofický význam spočíva v tom, že otriasol základmi, na ktorých stojí myslenie osvietenstva. V rozume videl chladnú, neplodnú nezrozumiteľnosť, v idei pokroku ilúziu, v programovanej slobode otroctvo. Jeho princípom nie je rozum, ale to pôvodné v človeku, cit. Táto myšlienka prvenstva citu pred rozumom má veľký dosah. Stáva sa proti obyčajnej osvietenskej rozumnosti všeobecným postojom doby.

Keď Rousseau opisuje prírodný stav človeka ako stav čírej dobroty, nevyslovuje tým historické tvrdenie. Netvrdí, že existencia prírodných národov sa uskutočňovala v dokonalej životnej harmónii. Odvodzuje skôr z tejto idey pôvodnej dobroty apel na človeka, aby ju uskutočňoval v svojej konkrétnej existencii.

Z hľadiska tejto myšlienky je Rousseauv boj proti spoločnosti pochopiteľný. Spoločnosť bráni človeku byť dobrým. Nadvládu v ňom má holá sebaláska. Zlo je dielom človeka. Keďže človek je však stvorený ako dobrý, zlo bolo vyvolané až zospoločnením človeka. V dejinách myslenia sa tak prvýkrát objavuje spoločnosť ako subjekt zodpovednosti. Preto aj francúzska revolúcia a socialistické teórie čerpali z Rousseaua.

FRANCÚZSKY MATERIALIZMUS

Francúzska osvietenecká filozofia umožnila aj rozvoj (v jej radoch) materialistickej filozofie. Predstaviteľmi tohto prúdu boli **J. O. de la Mettrie** (1709 – 1751), **C. A. Helvetius** (1715 – 1771), nemecký žijúci v Paríži **P. H. D. von Holbach** a **D. Diderot** (1713 – 1784). Títo

predstavitelia sa podieľali na vytváraní revolučného ducha pri dobýjaní Bastilly (symbol feudálneho absolutizmu). Často sú v odbornej literatúre nazývaní aj **encyklopedistami**, pretože všetci boli spoluvytvorcami diela novoveku pod názov Encyklopédia vied, umení a remesiel, obsahujúcej 28 zväzkov, ktorú písali v rokoch 1751 – 1780 a (najväčší podiel na jej vytvorení mal Denis Diderot).

Francúzski materialisti za základ všetkého pokladali **hmotu**, ktorá je večná, nezničiteľná, živá. Pohyb je prejav hmoty a človek je produktom vývoja hmoty, porovnateľný s najzložitejším strojom. Vývoj hmoty a spoločnosti bol prísne **mechanicko-deterministický** („Človek – stroj“ podľa La Mettrieho). Dialektiku považovali za metódu uplatňovanú v procese poznania a samotné poznanie malo empiricko-senzualistický charakter. Rozum bol nimi vysoko hodnotený, lebo bol nezastupiteľný v poznávacom procese. K náboženstvu pristupovali z deistických a ateistických pozícií.

NEMECKÁ KLASICKÁ FILOZOFIA

Nemecko, ako rozdrobená krajina, bolo dlho vyradené z kultúrneho diania v Európe. Centrami filozofického diania bolo Anglicko, Francúzsko, a až neskôr sa k nim pridalo Nemecko. Nemecko bolo na prelome 18. a 19. storočia obdarené talentami, ktoré sa rozvíjali vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti, no najviac ich bolo medzi reprezentantmi duchovných hodnôt (literatúra, poézia, hudba, filozofia). Najvýraznejšími osobnosťami v oblasti poézie a literatúry boli **Schiller, Goethe, Heine, Hoffman** a ďalší. V oblasti hudby to boli **Mozart, Haydn, Schubert, Beethoven, Weber** a filozofiu reprezentovali **Kant, Herder, Fichte, Schelling, Hegel** a **L. Feuerbach**.

KRITICKÁ FILOZOFIA I. KANTA (1724 – 1804). Immanuel Kant bol pôvodom z východného Pruska z Königsberbu (Kaliningrad). V rodisku vyštudoval a na tej istej univerzite pracoval ako profesor viacerých vied. Prednášal filozofiu, etiku, estetiku, matematiku, fyziku, antropológiu, geografiu a dejiny všeobecnej prírodovedy. Kant ako **zakladateľ nemeckej klasickej filozofie** bol reprezentantom kritického či transcendentálneho idealizmu. Je považovaný za jedného z najvzdelanejších ľudí svojej doby.

Necestoval, viedol stereotypný život, bol veľký pedant (koluje informácia, že miestni občania si nastavovali hodinky na základe Kantovej stereotypnej presnosti). Realizoval sa tak v prírodných ako aj filozofických vedách.

Tvorba Kanta je členená na dve obdobia a za medzník sa považuje filozofická práca *Kritika čistého rozumu*, ktorá bola vydaná v roku 1781.

Predkritické obdobie bolo poznamenané výraznou orientáciou Kanta na prírodné vedy a vytvorenie kozmologickej teórie vzniku sveta, nazývaná aj **Kant-Laplaceova hypotéza**, vychádzajúca z poznatkov Isaaca Newtona, a to z oblasti mechanickej fyziky a teórie gravitácie. Hypotéza predstavovala predpoklad, že na počiatku vzniku sveta bol chaotický pohyb najmenších rozptýlených častíc hmoty v nekonečnom priestore, ktoré pod vplyvom príťažlivých a odpudivých síl sa začali zhlukovať a teplota týchto zhlukov (hmlovín) spôsobila kvalitatívnu zmenu. Explóziou týchto zhlukov vzniklo prvé slnko a postupne sa vytvorila celá slnečná sústava, v ktorej odpudivé a príťažlivé sily sú v rovnovážnom stave. Takým istým systémom vznikali aj iné slnečné sústavy.

Kozmológia Kanta obsahuje aj ďalšiu jedinečnú hypotézu, ktorá predpokladá, že tie isté sily, ktoré spôsobili poriadok vo vesmíre, môžu spôsobiť aj jej chaos, tzv. zrútením vesmíru. Kant-Laplaceova hypotéza predstavuje najpremyslenejší kozmologický názor novoveku na vesmír. Tieto myšlienky a ďalšie sú obsiahnuté v najvýznamnejšom spise (predkritického obdobia) *Všeobecné dejiny prírody a teória nebies*. Dejiny prírodovedy Kant vysvetľuje ako pohyb od jednoduchšieho k zložitému, od chaotického k usporiadanému, organizovanému. Týmto uvádza *historizmus* do oblasti teoretickej prírodovedy. Historizmus zavádza aj do iných vied (dejiny človeka, dejiny Zeme, atď.).

Ako jeden z prvých prírodovedcov sa pokúšal zdôvodniť úlohu **odlivu a prílivu** v dejinách Zeme a ich vplyv na zmenu rýchlosti otáčania sa Zeme okolo svojej osi.

Kritické obdobie: Kant v práci *Kritika čistého rozumu* poukazuje na fakt, že skúsenosť nie je jediným zdrojom poznania, lebo vzťahy medzi vecami sa nedajú odvodiť z vonkajšej empirie, zmysly poskytujú poznatky o javovej stránke veci (ako sa nám veci javia) a nie o ich podstate (aká je vec sama).

Naše myslenie sa nikdy nedostáva do priameho kontaktu so skutočnou realitou. Kant rozlišuje **svet fenomenálny** (svet javov) a **svet noumenálny** (svet „vecí o sebe“ – také aké sú). Veci „také aké sú“ nemôžeme poznať, teda svet je v svojej podstate nepoznatelný, ide o agnosticizmus. To čo poznávame, je svet javov, veci sa nám javia, nepoznáme ich, aké v skutočnosti sú.

Naše myslenie podľa Kanta nikdy neprichádza do priameho kontaktu so skutočnou realitou. Kant bol presvedčený, že poznanie síce vyrastá zo skúsenosti, ale zároveň neveril, že sa v našom mozgu priamo odráža. Myslenie má k dispozícii „**apriórne**“ – **predskúsenostné**

formy poznania, kategórie, ako sú napríklad priestor a čas. Skúsenostné poznanie je *aposteriórne*. Priestor a čas a mnoho ďalších kategórií (ako je kvalita, kvantita, vzťah a príčiny) sú neoddeliteľnou súčasťou myslenia. Ide o formy, ktoré používame pri usporiadaní a chápaní zážitkov.

V práci Kritika praktického rozumu čiže etika Kant odpovedá na nedoriešené gnozeologické otázky, na ktoré „čistý rozum“ nevie odpovedať. Ľudské konanie sa nedá zdôvodňovať, vysvetľovať na základe vonkajších (spoločenských a prírodných) podmienok, pretože ľudské konanie je tesne spojené so slobodou a slobodná ľudská bytosť dokáže potláčať prírodnú žiadostivosť v záujme mravného zákona. Kant to nazval **kategorickým imperatívom**, ktorý sa javí ako povinnosť (dobro treba konať pre samotné dobro). S dobrom sa spája krása ako jej symbol.

Kant rozlišuje medzi *empirickým Ja* (zmyslovo-telesná stránka človeka) a *inteligibilným Ja* (stránka človeka, ktorá sa riadi princípom rozumu). Zatiaľ čo empirické Ja podlieha prírodnej zákonitosti a **tomu, čo je**, tak inteligibilné Ja je určované normatívom mravného zákona vyjadrujúceho **to, „čo má byť“**. Požiadavky vyplývajúce z mravného zákona (imperatívy) často protirečia zmyslovo-telesnému základu empirického Ja (afekty, inštinky, želania, sklony, náklonnosti...). „Človek cíti v sebe samom v podobe svojich potrieb a náklonností silnú protiváhu voči všetkým príkazom povinnosti, ktoré mu rozum predstavuje ako hodné vysokej úcty.“ Človek je tak podľa Kanta občanom dvoch svetov.

Mravný zákon má podľa I. Kanta všeobecne platný charakter; vyjadruje **i m p e r a t í v**, ktorý nezávisí od subjektívnych sklonov. Iba rozumu podriadený mravný zákon môže usmerňovať konanie: dobrá, mravná vôľa z úcty pred zákonom. Kant tak formuluje všeobecný zákon, „základný zákon praktického rozumu“ - **k a t e g o r i c k ý i m p e r a t í v**, podľa ktorého by sme mali konať. Kant vyhlasoval za základný zákon bezpodmienečný vnútorný príkaz a pojem „kategorický imperatív“ zaviedol ako formulu na vymedzenie toho, či navrhované pravidlo odráža skutočne morálnu povinnosť.

K a t e g o r i c k ý i m p e r a t í v I. Kanta obsahuje tri požiadavky:

- 1) „*Konaj tak, aby tvoje konanie sa mohlo stať všeobecným zákonom.*“ Kant v diele Základy metafyziky mravov sa snaží na príkladoch ukázať, čo to znamená. Sebevražda a falošný sľub napríklad je čin nemravný, lebo keby sa stali univerzálnym zákonom, znamenali by zničenie, prípadne ohrozenie života. Je to filozoficky vyjadrená myšlienka „nerob to, čo nechceš, aby iní robili Tebe“ alebo ju poznáme v pozitívnom vyjadrení.....

2) *„Konaj tak, aby si sa choval k ľudstvu, ako v osobe svojej, tak aj v osobe druhého, ako k účelu a nikdy ako ku prostriedku.“* To znamená, že najvyšším účelom, najvyššou hodnotou pre človeka sa stáva samotný človek, ktorý by nemal nikdy slúžiť ako prostriedok sebeckých, mocenských alebo iných záujmov niektorých jednotlivcov alebo skupín. V tejto časti kategorického imperatívu je obsiahnutá podstata humanistického odkazu Kantovej etiky. A dopĺňuje ho ďalšou požiadavkou, ktorá znie:

3) *„Vôľu každej rozumnej bytosti je potrebné chápať ako ustanovujúcu všeobecné zákony“* Vzhľadom k tomu, že človek ako rozumná bytosť je účelom o sebe, nemôže byť chápaný len ako nástroj zákona, ktorý by mu bol uložený zvonku. Zákon, ktorý akceptuje, pochádza z jeho rozumu. Vďaka tomu je mravná vôľa skutočne autonómna. Z tejto požiadavky vychádza aj Kantovo poňatie ríše účelov, ideálneho systematického poriadku, v ktorom by sa všetci ľudia k sebe chovali ako k „účelom o sebe“ a realizovali rozumný poriadok, v ktorom by boli zároveň zákonodarcami a aj tými, ktorí sa týmto zákonom podriaďujú.

V Kantovej etike je hodnotená čistá vôľa, úmysel sám o sebe. Výsledok konania nie je pre mravné hodnotenie podstatný.

Pochopiť detaily Kantovho opisu kategorického imperatívu je zložité a kontroverzné. Hlavné body sú však celkom jasné. Kant predpokladá, že základom etiky je ľudský rozum a že ľudia môžu o morálne správnom konaní sami a nezávisle rozhodovať. Tvrdí, že základom rozhodovacieho procesu musí byť uplatnenie kategorického imperatívu, ktorý umožňuje určiť, či je dané konkrétne pravidlo morálne správne vo všetkých prípadoch. To znamená zodpovedať na otázku, či navrhované pravidlo môže využiť každý človek bez výnimky (prvá podmienka kategorického imperatívu) a či je splnená aj druhá podmienka kategorického imperatívu. Morálka teda musí spočívať na cieľoch „samých o sebe“. Preto sa treba zamyslieť, či toto všetko platí a či sa navrhované pravidlá vzťahujú na každého, či nediskriminujú, alebo nezneužívajú niektorých v prospech iných.

Pre Kanta má určitý skutok morálnu hodnotu vtedy, keď je vykonaný na základe povinnosti - človek si je vedomý povinnosti (odvolaním sa na kategorický imperatív) a vykoná ju jednoducho preto, lebo je to povinnosť. Žiadnymi ďalšími motívmi, ako napr. nedostat' sa do väzenia, alebo inými dôsledkami sa nezaobera. Navyše, rozhodnutie konať si povinnosť je dobrovoľné, jednotlivci sa tak rozhodnú výlučne z úcty k morálnym záväzkom.

Kritická filozofia Kanta je odrazom protirečivosti doby aj novovekej filozofie, medzníkom v orientácii filozofie na problém aktívneho konania subjektu v prírode a dejinách, čo bolo podnetné pre tvorbu predstaviteľov idealisticky orientovanej filozofie.

OBJEKTÍVNY IDEALIZMUS G. W. F. HEGELA. DIALEKTIKA.

Georg Wilhelm Friedrich HEGEL (1770 – 1831)

– reprezentuje vrchol nemeckej klasickej filozofie. Základným rysom jeho osobnosti je sústredená vážnosť. Jeho filozofia sa stáva určujúcou pre duchovnú podobu pruského štátu. Predstavuje systém poslednej veľkej metafyziky západného sveta.

Hegel rovnako ako Fichte a Schelling prijíma Francúzsku revolúciu, no jej skúsenosti spracoval podľa svojho dialektického chápania dejín, teda prvý spracováva model filozofie ako vedomia epochy, teoretickú formu sebapoznania spoločnosti, a to za použitia dialektiky ako metódy skúmania teoretických i praktických problémov človeka a sveta.

Najznámejšie práce Hegela sú Fenomenológia ducha, Logika ako veda, Základy encyklopédie filozofických vied pozostávajúca z troch častí Logika (Malá logika), Filozofia prírody a Filozofia ducha.

DIALEKTIKA v pôvodnom gréckom význame znamenala „rozprava“. Od čias Hegla má iný význam. Heglovu dialektiku je možno zhrnúť do troch slov: **téza, antitéza a syntéza**. Každý zavedený pojem alebo stav vecí („téza“) podmieňuje vznik svojho protikladu („antitézu“) a potom vedie k vzniku niečoho nového a lepšieho („syntéza“).

Takto funguje podľa Hegla ľudský pokrok, ktorý Hegel chápe ako daný fakt. Dialektika tiež vysvetľuje kontinuitu, lebo téza a antitéza sa navzájom nerušia, ale to najlepšie z nich je zachované v novej syntéze. Syntéza vedie ďalej k novej antitéze a tak donekonečna.

Hegel vo svojom filozofickom systéme vychádza z predpokladu, že jedinou podstatou skutočnosti je *idea, pojem* a nekonečnú formu pomenoval *absolútnou ideou, absolútnym duchom*, tvoriaci neosobný duchovný princíp sveta, ktorý je aktívny, neustále sa vyvíjajúci. Vývoj Hegel chápe ako proces dialektického samovývoja prechádzajúceho troma stupňami:

- **Prvý stupeň** – idea sa vyvíja v sebe samej – na úrovni čistého **myslenia** idea rozvíja svoje pojmové vymedzenie do podoby kategórie, ktoré vzápätí vzájomne sa rušia, aby došlo k zjednoteniu na vyššej úrovni (o tom pojednáva **logika**).
- **Druhý stupeň** – idea **odcudzuje** sama sebe – existuje vo forme **inobytia – prírody**, čím obohacuje svoje pojmové určenie, zvonku vytvára protiklad čistého myslenia a zároveň aj možnosť, aby na poslednom stupni vývoja (syntéze) sa dosiahol duch konkrétnosti (o inobytí pojednáva **filozofia prírody**).

- **Tretí stupeň** – absolútna idea neexistuje ani ako čisté myslenie ani ako inobytie, ale v ich jednote, tak ako to predstavuje **Ľudstvo**. Reč je o **duchu**, ktorého vývoj pochádza od subjektívneho ducha (individuálneho ducha) cez objektívneho ducha (právo, morálka, mravnosť, spoločnosť, štát) k absolútnemu duchu (umenie, náboženstvo, filozofie) a práve o tomto stupni vývoja pojednáva **filozofia** ducha. Konečným stupňom samovývoja absolútného ducha je jeho (Hegelova) filozofia.

Cieľom svetového ducha a slobody je vytvorenie národnej štátnosti, ktorej vrcholom je konštitučná monarchia so slobodnými a právnymi občanmi. Paradoxnosť Hegelovej filozofie spočíva na jednej strane v nekonečnosti pohybu, vyvolaného sebauvedomovaním ducha a na druhej strane s konečnosťou, ktorá nadobúda zavŕšenú formu, ako jeho vlastný filozofický systém, či pruský štát ako najvyšší prejav rozumnosti. Na záver možno konštatovať, že vývoj ľudských dejín mnohé Heglove konštatovania ako oficiálneho ideológa pruského štátu vyvrátil.

MARXOVA FILOZOFIA PRAXE A DEJÍN

Mladohegelovci K. Marx a F. Engels previedli kritiku Heglovej filozofie z pozície ľavice, a tak sa stali zakladateľmi **marxistickej filozofie**, ktorá sa sama definovala ako veda o najvšeobecnejších zákonitostiach prírody, spoločnosti a myslenia.

Karol MARX (1818 – 1883) Fridrich ENGELS (1820 – 1895).

Marx, ktorého otec bol významný právnik, sa narodil v nemeckom Trevíre a v mladosti prejavoval básnické sklony. Pre svoje socialistické myslenie (napísal Manifest komunistického strany) bol vypovedaný postupne z Nemecka aj Francúzska. Väčšinu života prežil v Londýne vo veľmi skromných pomeroch, za pomoci svojho bohatého priateľa Fridricha Engelsa.

Marxizmus ako materialistický filozofický smer pokladá **hmotu za prvotnú a vedomie za druhotné**. Je to postavenie filozofie z hlavy na nohy, aby sa pohľad na skutočnosť obrátil. (Hegelov idealizmus a materializmus). Hmota je považovaná za objektívnu realitu, existujúcu mimo nášho vedomia. Všetko sa vyvíja podľa dialektických zákonov a vývoj hmoty smeruje od najnižších foriem k dokonalejším formám, ktoré majú charakter fyzikálny, chemický, biologický, spoločenský a im aj zodpovedajú jednotlivé vedy, skúmajúce vymenované formy pohybu hmoty. Hmota existuje v priestore a čase. Kritériom pravdivosti poznania je prax. Svet je poznateľný a ľudské poznanie je nekonečný, vnútorne protirečivý proces. Metódou poznania je materialistická dialektika.

Sociálnou teóriu v marxizme je **historický materializmus**, zdôrazňujúci riešenie spoločenských protikladov sociálnymi revolúciami, výsledkom ktorých je socialistická alebo komunistická spoločensko-ekonomická formácia, pozostávajúca zo základne (výrobné sily a výrobné vzťahy) a nadstavby (rôzne inštitúcie, štát, ideológia). Podľa Marxa filozofi svet doteraz len vysvetľovali, podľa neho je potrebné ho zmeniť. Preto sa púšťa do kritiky svojej doby. Jeho základné dielo *Kapitál* podáva ekonomickú analýzu vykorisťovania námezdnjej pracovnej sily, Človek sa stáva tovarom, musí sa predávať a keďže výsledky pracovnej činnosti nepatria jemu, Marx píše o sebaodcudzení človeka a o celkovom znehodnotení ľudského sveta.

Preto socialistická revolúcia má negovať spoločensko-ekonomickú formáciu, založenú na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov a nastoliť inú spoločensko-ekonomickú formáciu, fungujúcu na spoločnom vlastníctve výrobných prostriedkov a im zodpovedajúcich vzťahov – ide o komunizmus ako cieľ zakladateľov marxizmu. Socializmus bol považovaný za prvú etapu komunizmu.

Veda a technika v období osvietenскеj filozofie

Pre Francúzsko v 18. storočí je charakteristické prehlbovanie všeobecného záujmu o techniku a o vedu, ktoré zvyšujú civilizačnú úroveň spoločnosti. Novú vedu a techniku prezentujú takí predstavitelia ako D'Alembert, Maupertius, Lagrange, Lavoisier, Euler, Buffon a ďalší, ktorí aktívne sa podieľajú na formulovaní nových zákonov v matematike, fyzike, chémii, biológii. Hlavným cieľom je ich praktické využitie, teda rýchle aplikovanie vedy a techniky v praxi.

Pozitívom osvietenstva bol fakt, že dokázalo správne zaregistrovať obe stránky vplyvu vedy a techniky na spoločnosť. Reč je o racionalizme, ktorý sa prejavoval snahou preverovať si názory rozumom a zavrhol všetko nejasné, mystické, pochybné a na strane druhej prejavoval sa aj utilitarizmus, zdôrazňujúci potrebu všestranného využitia vedy v zlepšovaní a zvyšovaní životnej úrovne obyvateľov aj celej spoločnosti. Veda a rozum sa vo veľkom využívali najmä v oblasti prírodných vied, najmä v matematike, fyzike, ba niektorí predstavitelia osvietenectva v nich vynikali.

Osvietenecká viera v rozum, pokrok je spojená aj s vierou v človeka a jeho schopnosti, s vierou v prirodzené právo človeka na slobodný život, slobodné myslenie a vedecké skúmanie, právo na náboženskú a svetonázorovú toleranciu. Intenzívnym inšpirujúcim zdrojom francúzskych osvietencov bola **Newtonova mechanika a fyzika**, preto niet sa čomu čudovať,

keď sa osvietenci snažili celé dianie vysvetliť a zdôvodniť zákonmi aj tam, kde to bolo na škodu vecí, ako v prípade ponímania človeka ako mechanického stroja, aj keď osvieteneckí predstavitelia človeka vnímali aj ako najdokonalejší výtvar prírody, nad ktorým sa už nič nenachádza.

VI. FILOZOFIA 19. A 20. STOROČIA

Vzt'ah vedy a filozofie – zmena postavenia filozofie na prelome 19. a 20. storočia.

POZITIVIZMUS

PRAGMATIZMUS

FRIEDRICH NIETZSCHE - N A D Č L O V E K

EXISTENCIALIZMUS

FILOZOFIA BYTIA - MARTIN HEIDEGGER

Filozofia 19. a 20. storočia je svojim obsahom rozmanitá, a preto z priestorového a časového obmedzenia sústredíme pozornosť na tie filozofické smery, ktoré výraznejšie oslovili spoločnosť a buď priamo alebo v modifikovanej podobe sú aktuálne aj v súčasnosti.

Vzt'ah vedy a filozofie – zmena postavenia filozofie na prelome 19. a 20. Storočia.

Filozofia už nemá v tomto období taký vplyv a postavenie ako mala v období Kanta a Hegla. Filozofická aktivita a energia, ktorá sa koncentrovala vo veľkých, dominujúcich sústavách, začína byť rozptýlená do vnútra mnohých špeciálnych vied, a aj do iných oblastí duchovného a verejného života spoločnosti. Je v tom možné vidieť odraz skutočnosti, že filozofické myslenie predstavuje nevykoreniteľnú potrebu ľudského ducha. Zároveň sa tu prejavuje fakt, že aj špeciálne vedy narazili na filozofické problémy, ktoré v súčasnosti nadobúdajú stále väčší význam.

Významné vedecké udalosti 20. storočia ovplyvnili aj charakter filozofie. O vzt'ahu filozofie a **matematiky** sme sa už zmienili. Ešte v 18. storočí všetci veľkí filozofi boli matematici, situácia sa neskôr mení. Matematika v podobe neeuklidovskej geometrie začína nadobúdať zase na význame až pod vplyvom fyziky.

Rozhodujúcim spôsobom ovplyvnila filozofiu moderná **fyzika**. Tu spôsobilo najväčší obrat vypracovanie *kvantovej teórie* v osobe Maxa Plancka (1900), a práce Alberta Einsteina na poli *teórie relativity* (1905 a 1916) To isté platí aj o nadväzujúcu vlnovú mechaniku, kvantovú mechaniku (Heisenberg) a najmodernejšiu jadrovú fyziku.

Fyzika 19. storočia a celá filozofia, ktorá na nej stávala, sa opierala o **štyri základné predpoklady**. Po prvé, predpokladali sa najmenšie, nezničiteľné elementy, *atómy*. Po druhé, úloha vedy bola obmedzená na skúmanie čisto *mechanických vzťahov*. Po tretie predpokladal sa *prísny determinizmus*, striktná kauzálna súvislosť všetkých prírodných procesov. A nakoniec *hmota* bola pokladaná za posledný a najjednoduchší element súcna, z ktorého sa dali vyložiť všetky ostatné javy.

Od začiatku 20. storočia boli všetky tieto predpoklady otrasené. Pojem hmoty bol sproblematizovaný. Ako náhle fyzika prenikla do atómu spoznala, že atómy vôbec nie sú posledné, nedeliteľné hmotné elementy skutočnosti, ale veľmi zložité útvary. Ak fyzika chcela popísať túto zložitú štruktúru, musela si vypomôcť matematickými formuláciami, ktoré sú veľmi abstraktné.

Subatomárne elementy nie je možné chápať ako čisto hmotné súčasti. Za určitých podmienok pozorujeme elektrón ako niečo, čo sa ako bod vyskytuje na určitom mieste; za iných okolností sa javí ako vlnenie zaberajúce určitú časť priestoru.

Novým spôsobom je vysvetľovaná aj kauzalita. Mnohí vedci sa domnievajú, že kauzalitu je potrebné nahradiť **štatistickou pravdepodobnosťou** (Heisenberg – *princíp neurčitosti*).

Podľa tradičných predstáv o vesmíre sa objekty pohybujú po presne definovaných dráhach a ich predchádzajúci stav, ich história, je dobre známa. Ich presnú polohu môžeme stanoviť v ľubovoľnom časovom okamžiku. Aj keď je takýto popis pohybu postačujúci pre javy, s ktorými sa bežne stretávame, v 20-tych rokoch 20. storočia sa ukázalo, že takýto „klasický“ jazyk nie je schopný popísať zdanlivo podivné správanie pozorované pri atómových a subatomárnych objektoch. Bolo potrebné prijať úplne novú techniku popisu nazývanú kvantová fyzika. Kvantová a klasická fyzika sú založené na veľmi odlišných predstavách o tom, ako vyzerá fyzikálna realita.

Jedna z formulácií kvantovej teórie, ktorú sformuloval Richard Feynman hovorí, že fyzikálny systém nemá len jednu históriu, ale všetky mysliteľné histórie, tak isto podľa Hawkinga rovnako aj vesmír nemá len jednu históriu a dokonca nemá ani nezávislú existenciu.

Ako mnohé iné tvrdenia dnešnej vedy to odporuje našej skúsenosti. Ale naša skúsenosť je založená na pozorovaní sveta okolo nás, nie na pohľade do vnútra atómu alebo na začiatky vesmíru, ako to umožňujú súčasné moderné experimentálne techniky.

Až do vzniku modernej fyziky panovalo presvedčenie, že všetko naše poznanie okolo nás môže byť získané priamym pozorovaním, že veci sú také, ako sa nám javia, keď ich pozorujeme našimi zmyslami. Ale úspech modernej fyziky, ktorá je založená na teóriách ako je Feinmanova, a ktoré sú v rozpore s našou každodennou skúsenosťou, ukázali, že tak to v skutočnosti nie je. Naivné predstavy o realite nie sú v súlade s modernou fyzikou.

Môžeme tu hovoriť o **zmene paradigmat** (Thomas Kuhn). „PARADIGMA“ je súbor predpokladov, metód a modelových problémov, ktoré vedcom určujú, aké otázky sú dôležité a ako je potrebné na ne hľadať odpovede. Zmeny paradigmat majú za následok vznik nového pohľadu na svet. Kopernikovská revolúcia vytlačila človeka zo stredu vesmíru. Kepler a Newton vymysleli mechanický svet, ktorý šliape ako hodinky. Einsteinova relativita a Heisenbergova neistota nasiakli do povedomia ľudí a svet sa zdá dnes oveľa náhodnejší ako kedykoľvek predtým. Odrazom toho je aj postmoderná filozofia.

V druhej polovici 20. storočia až do súčasnosti začína dominovať **biológia a medicína**. Biológia v 20. storočí odkryla nové oblasti, rozvinula nové sféry skúmania a priblížila sa k tajomstvu života. Filozoficky zvlášť relevantné sú predovšetkým úspechy vedy o dedičnosti (genetiky), ktorej sa podarilo dešifrovať genetický kód. Prudko sa rozvíjajú biotechnológie, ktoré nanovo formulujú mnohé antropologické otázky, napr. možnosti zásahov do podstaty človeka.

Až v 20. storočí sa stala filozofickým problémom **technika** a jej mocenská podstata. Dodnes ukazuje svoju dvojakú tvár: na jednej strane človeku prospieva, na strane druhej ho ohrozuje. Jej hlboký vplyv na utváranie ľudského života sa prejavuje v úplne novom prežívaní času a priestoru, vo faktickom zrušení časopriestorových vzdialeností, v doteraz nepoznanom tesnom prepojení a vzájomnom ovplyvňovaní všetkých svetových procesov, v racionalizácii a technizácii každodenného života.

Zároveň nové vývojové tendencie techniky v podobe automatizácie, kybernetizácie, informatizácie a digitalizácie nastolili aj nové filozofické problémy, ktoré rozoberieme v ďalšom texte.

POZITIVIZMUS

Úsilie priblížiť filozofiu exaktným vedám odráža pozitivizmus. V samotnom pojme „pozitivizmus“, ktorý vytvoril August Comte, je už obsiahnuté odmietnutie metafyziky (filozofie ako predovšetkým špekulatívnej teórie). Základným princípom pozitivizmu je vychádzanie z faktov, z „pozitívneho“ a odmietať zbytočne všetky úvahy a všetky otázky, ktoré túto pozitivitu prekračujú. Pozitivizmus obmedzuje filozofiu na ríšu javov. Jediné, čoho sme schopní, je konštatovať určité fakty ako formy javov a následne ich usporiadať podľa určitých znakov a z takto poznaných zákonitostí predvídať budúce javy a podľa nich sa riadiť. *Savoir pour prévoir (vedieť, aby sme mohli predvídať)* - **AUGUSTE COMTE** (1798 - 1857), francúzsky filozof, zakladateľ a predstaviteľ klasickej formy pozitivizmu.

Pozitivizmus sa opiera len o skutočnosť, t. j. o dané fakty. Zaoberá sa hlavne tým, čo je spoločensky užitočné. A v protiklade ku nekonečným sporom predchádzajúcej metafyziky sa pridrižiava výhradne toho, čo je možné presne definovať.

Pri úsilí o klasifikáciu vied sa odráža špecifická črta francúzskej filozofie, a to je úsilie o encyklopedičnosť (Encyklopédia francúzskych osvietenecov). V Nemecku sa filozofické myslenie snaží prisúdiť filozofii zvláštne, špecifické poslanie a definovať jej miesto mimo rámca špeciálnych vied. Anglické myslenie sa neustále zaoberá vnútornou a vonkajšou skúsenosťou, a je teda blízko ku psychológii.

Úlohou pozitívnej filozofie je prekonať špecializáciu jednotlivých vied, dôsledkom čoho sú naše poznatky roztrieštené, a chýba im jednotný ucelený systém. Úlohou tejto filozofie je začleňovať každý nový objav špeciálnych odborov do všeobecnej teórie, čiže systematizácia poznatkov.

Takáto pozitívna filozofia je tiež jediným prostriedkom na objasňovanie logických zákonov nášho myslenia. Je základom reformy školstva a je schopná skončiť s duchovnou anarchiou rozmanitých názorov a poskytnúť pevný základ pre rozumné pretvorenie spoločnosti. Samotný A. Comte je zakladateľom sociológie.

Pozitivizmus poukázal na mnohé problémy s ktorými sa filozofia musela vyrovnávať, aby si aj naďalej zachovala svoju existenciu a vážne miesto v reflektovaní reality.

Logický pozitivizmus LUDWIGA WITGENSTEINA (1889 – 1951) a zánik filozofie.

„Hranice môjho jazyka sú hranicami môjho sveta“.

Syn viedenského priemyselníka, ktorý rozdal svoje miliónové dedičstvo. Jeho vnútorná nezávislosť k majetku je črtou skutočného filozofa. Je ale predstaviteľom filozofie, ktorého súčasťou života sú časté depresie. Celý život viedol jednoduchý životný štýl, či už ako dedinský učiteľ, alebo vysokoškolský docent. Na svoje prednášky sa dokázal veľmi silne koncentrovať, preto po ich skončení odchádzal do kina, aby si oddýchol od filozofie. Venoval sa aj architektúre, nosil ranených v 2. svetovej vojne a na konci života sa uťahuje do samoty v Írsku, aby sa venoval len svojim filozofickým bádaniam.

Hlavným dielom logického pozitivizmu je jeho dielo *Tractatus logico-philosophicus*. Druhú etapu jeho tvorby reprezentuje dielo *Filozofické skúmania*.

Traktát logicko-filozofický je veľmi náročné dielo, v ktorom je ukryté vášnivé myslenie za chladnou, skoro matematickou formou. Svet je podľa neho súhrn faktov, nie súbor vecí, ako je to v tradičnej filozofii. Rozdiel je nasledujúci: vec je napr. stôl, fakt je, že stôl je hnedý alebo že stojí v miestnosti. Miesto o faktoch hovorí Wittgenstein o „existencii stavu vecí“, ktoré sú jednoduché, nemôžu byť ďalej redukované. Im patrí skutočná realita. Stavby vecí sú potom predmetom viet. Rozlišuje komplexné a elementárne vety. Tak môžeme dospieť analýzou viet k uchopeniu skutočnosti sveta stavu vecí.

Veta opakuje len logickú štruktúru stavu vecí a preto veta ukazuje logickú formu skutočnosti. Takto sa pole filozofie obmedzuje na najmenšiu mieru: „Účel filozofie je logické objasnenie myšlienok“. Tomu zodpovedá jeho tvrdenie: „Všetko, čo má byť myslené, môže byť myslené jasne.“ Tento princíp však môže patriť len prírodným vedám. Odmietá preto nielen všetky metafyzické otázky, ale aj odpovede.

V svojom druhom diele *Filozofické skúmania* prehodnocuje svoje myšlienky a dospieva k presvedčeniu, že filozofické ťažkosti vznikajú preto, že jazyk je mnohoznačný. Preto sa obracia k jeho skúmaniu. Už mu nejde o logickú vetu, ale o bežný jazyk. On je pôvodná skutočnosť, v ktorej človek žije, preto sa ním filozofia musí zaoberať. „Prevádzame slová z ich metafyzického používania na ich bežné používanie. Samotný význam slova je daný jeho použitím v jazyku. Existuje množstvo oblastí života, v ktorých slová môžu vystupovať. Existuje množstvo jazykových svetov. Životné formy, v ktorých sa slová vyskytujú v rôznych významoch, nazýva „jazykovými hrami“. Úlohou filozofie podľa Wittgensteina je teda starať o to, aby sa myslenie vyhlo pasciam, ktoré mu stavia do cesty jazyk. Filozofia tak nemá riešiť neriešiteľné problémy, ktoré sú odovzdávané tradíciou, ale jej úloha je čisto deskriptívna, totiž

popisom používania slov. Tým má podľa neho tradičná filozofia dohrať svoju úlohu. Čo teda v podstate zdôrazňuje, je jej zánik.

Zhrnutie: Poznanie spočíva v skúmaní toho, ako reč funguje. Pravým predmetom filozofie je teda obyčajný jazyk. Jeho hlavnou myšlienkou bolo, že filozofia sa má sústrediť na bežný – a teda jasný a nekomplikovaný - jazyk. Je to vlastne **filozofia jazyka**. Je to jazyk, ktorý vytvára naše povedomie o svete, o našom okolí a o našich zážitkoch (viď úloha súčasných masmédií). To, čo nedokážeme povedať, nevieme. „O tom, o čom nedokážem hovoriť, o tom máme mlčať“.

Jazyk sa stáva aj jednou z ústredných tém filozofie 20. storočia.

PRAGMATIZMUS

Je filozofický systém, ktorý vznikol v 70. rokoch 19. storočia v **USA** a teoreticky bol spracovaný na Harvardskej univerzite profesorom Williamom Jamesom a Johnom Deweyom. Do praktického života na Americkom kontinente ho uviedol Ch. S. Pierce a až začiatkom 20. storočia sa začína udomáňovať v Európe, najmä v Anglicku a Taliansku.

Pragmatizmus svojim vznikom reaguje na odtrhnutie (izolovanie) akademickej idealistickej filozofie od každodenného života a praxe, pričom hlavný cieľ vidí v rekonštrukcii filozofie (nemá uvažovať o prazáklade bytia) zameranej na všeobecnú metódu schopnú riešiť problémy vzniknuté pri každodennej činnosti v procese komunikácie, a jej prebudovanie (filozofie) má rešpektovať všetko to, čo je výhodné a osožné pre život. Pragmatizmus sa odkláňa od tradične ponímanej ontológie, teórie poznania, filozofickej antropológie a požaduje nanovo definovať ciele a metódy filozofie a ponímanie poznania.

Za kritérium pravdivosti je považovaná prax, pričom pravdivým poznaním je také poznanie, ktoré je užitočné, teda ktoré človeku prináša úžitok.

Pragmaticky ponímaná morálka sa riadi tými istými pravidlami, že keď chceme dosiahnuť úspech, zisk atď. je jedno akými prostriedkami a preto tradičná morálka je brzdou v pragmatizme a žiada si nové prepracovanie. Pozoruhodný postoj pragmatizmus zaujíma v otázke náboženstva. Pokiaľ človek prostredníctvom náboženstva nadobúda rovnováhu duše, predpoklad existencie boha je pravdivý, ak ale spôsobuje neklud, psychickú traumu, potom takáto viera v boha je irelevantná.

FRIEDRICH NIETZSCHE (1844 – 1900) a bezmocnosť nihilizmu. N A D Č L O V E K

Narodil sa na protestantskej fare a o čo nesebavedomejší bol vo vzťahu k ženám (vychovávali ho samé ženy), o to sebavedomejší bol vo filozofii. Rodinnej tradícii sa odcudzil, začal sa venovať štúdiu klasickej filológie.

O nadčloveku káže v diele Nietzscheho Zarathustra (Zoroaster), perzský prorok, ktorý žil v 6. stor. pr. n. l. Nadčlovek (Übermensch) to nie je nejaký svalovec obdarený skvelým intelektom. My všetci sme potenciálnym nadčlovekom. Je k tomu potrebná odvaha a vôľa, pretože tými najväčšími prekážkami sú strach a zvyky. Sám trpel psychickými problémami.

Základom Nietzscheho predstavy je to, čo nazýva „**vôľou k moci**“, ktorú považuje za hlavnú motivačnú silu všetkých živých bytostí. „Moc“ neznamená v jeho poňatí hrubú silu ani ovládanie druhých, ale niečo ako „nebojácnosť“. Samotnú moc predstavuje teda náš vnútorný súlad, sebaovládanie a sebarealizácia.

Tohto ideálneho nadčloveka dosiahnuť je ťažké. Nie sme totiž pánmi seba samých, ale sme ovládaní strachom, zvyklosťami, predsudkami a všetkým ostatným, čo vytvára „otrockú mentalitu“. Od narodenia sme rodinou, cirkvou a školou vedení k tomu, aby sme sa podriadovali pravidlám a zákonom, správali sa „normálne“, verili predsudkom, stávali sa otrokmi rozmanitých pánov. Vyrastajú z nás leniví ľudia, ktorí majú strach zo všetkých náročných úloh a nebezpečenstva a ktorí sú necitliví k svojmu vnútornému svedomiu.

Svet bez zvyklostí a pánov je desivý, ale jeho alternatívou je len otroctvo a odcudzenie sebe samému. Môžeme pred spoločnosťou kapitulovať, alebo poraziť strach a stať sa tvorcami a nežiť len ako tvory. Tvorenie je vytváranie vlastného zmyslu sveta, ktorý je v skutočnosti chaotický a ktorý sa neustále mení. Tým, že nadčlovek ovláda svoje vášne a usmerňuje vôľu, zároveň vytvára umenie a filozofiu a pritakáva životu, smiechu a všetkým dobrým veciam.

Pojem „nadčloveka“ vyvolal ostrú kritiku. Príčinou je aj Nietzscheho jazyk prevzatý z biológie, ktorý prispel k interpretácii, že nadčlovek je istý výsledok rasového vyšľachtenia v zmysle fašistických nadradených ľudí.

Nietzscheho myslenie je predovšetkým kritikou spoločnosti 2. polovice 19. storočia, jej falošnosti a morálnej pretvárdky a pokrytectva. To vyjadruje jeho úsilie o prehodnotenie všetkých hodnôt.

FILOZOFIA EXISTENCIE - existencializmus

Existencializmus alebo filozofia existencie začína sa formovať pred prvou svetovou vojnou (dvadsiate roky 20. storočia) a je stále schopný tvorivo podnietiť filozofovanie zamerané na problémy ľudskej subjektivity (zvlášť vystupujú problémy človeka v odcudzenom svete). Existencializmus vychádza z filozofie **Sörena Kierkegarda** (1813 - 1855) dánskeho filozofa, ktorý ako prvý použil pojem *existenciálny* na označenie zlomovej životnej situácie súvisiacej s najvnutornejším, nepochopiteľným, osobným pocitom v živote každého individua. Ako človek sa vyznačoval trudnomyselnosťou a zavádza do filozofie pojem „úzkosti“, v ktorej zažíva človek pocit slobody.

Existencialisti zastávajú názor, že k bytiu môžeme preniknúť len cez naše existovanie, ktoré nepodlieha racionálnemu poznaniu a postihnúť ho môžeme prežívaním a popisáním, vyjadrením bezprostredného zážitku. Strach je pomocníkom pri vyjadrovaní existencie preto, lebo dostáva jedinca pred problém konečnosti a konfrontácie so smrťou, ničotou. Jaspers demonštroval problém existencie aj prostredníctvom choroby, utrpenia, krutosti, ba aj smrti. Jeho celý život ovládal pocit samoty a ťažko prelomiteľný odstup od ľudí. Čiastočne to spôsobila jeho choroba. Jaspersova filozofia ale prejavuje veľký záujem o človeka, pričom ho vidí veľmi ohrozeného. Jednak nastupujúcim fašizmom, ale ako jeden z prvých vidí ohrozenie človeka technikou, masovou existenciou a nehumánnosťou životných pomerov. Vyjadruje to v práci *Duchovná situácia doby*. Človeka považuje za najväčšiu možnosť, ale aj za najväčšie ohrozenie sveta. Nástup národného socializmu v Nemecku to len potvrdil.

U Sartra je životným pocitom „hnus“.

Existencialisti akceptujú názor, že človek je tvor spoločenský, že nemôže žiť v izolácii, ale zároveň spoločnosť chápu ako obmedzujúci element vnímajúci uniformitu vkusu, morálky, postojov, ideológie, názorov a práve tieto spoločenské javy sa stávajú terčom kritiky filozofie existencie.

Francúzsky existencializmus – J. P. SARTRE (1905 – 1980) - „Som odsúdený na slobodu“

Keď niekto povie, že žije v slobodnej krajine, znamená, že môže robiť čo chce (pri rešpektovaní zákona) – to je pozitívna sloboda, a nesmie byť prenasledovaný za svoje názory – to je negatívna sloboda. Pozitívna sloboda obsahuje možnosť voľby, negatívna sloboda dôsledky.

Podľa Sartra je človek absolútne slobodný, vždy má možnosť voľby, slovami Sartra musí voliť. Voľbu odmietnuť nemôže, čiže podľa neho je človek preto „odsúdený k slobode“. Aj rozhodnutie nekonať je voľbou. A práve to je existenciálna dilema.

Byť „odsúdený ku slobode“ znamená byť výhradne **zodpovedný** za to, ako si z ktorejkoľvek situácie človek vytvára vlastný svet. Znamená to byť zodpovedný za voľbu vlastných cieľov a metód, ako tieto situácie zvládať. To, že človek je slobodný, umožňuje pozitívne konanie človeka. Človek sa môže a má angažovať vo svete. Svojim konaním môže vytvárať hodnoty. Sebarelizácia človeka sa realizuje v slobodnom projekte a takto prekonáva „ničotu“ sveta (hlavné dielo Sartra Bytie a ničota). **Človek je tvorcom seba samého, jeho podstata nie je dopredu daná.** J. P. Sartre spolu s A. Camus sú známi aj svojou literárnou tvorbou. J. P. Sartre v roku 1963 a 1968 navštívil Prahu.

FILOZOFIA BYTIA - MARTIN HEIDEGGER (1889 – 1976) – nemecký filozof, ktorý je považovaný za jedného z najväčších mysliteľov 20. storočia.

Je ilustráciou toho, že ani v 20. storočí neprestali byť v rámci filozofie rozoberané tradičné otázky akou je konkrétne u Heideggera otázka bytia, pretože je tvorcom tzv. fundamentálnej ontológie.

V ontológii rozoberá otázku zmyslu bytia – večná otázka formulovaná už v antike, no s neuspokojivými odpoveďami. Dejiny filozofie ako dejiny ontológie je potrebné podľa neho rekonštruovať s cieľom hľadania produktívneho spôsobu pri odhaľovaní bytia a jeho zmyslu. Ak sa chceme priblížiť k podstate bytia, musíme skúmať bytie človeka. Bytie ako základ skutočnosti nie je to, ako si myslela väčšina filozofov, teda „súcno“, teda opísateľná a definovateľná vec. Cesta k tomuto bytiu vedie cez „súcno“, ale celkom zvláštne súcno, totiž cez človeka. Človek je pre neho most k bytiu, pretože je jedinou bytosťou, ktorá si kladie otázku o bytí, pretože má „porozumenie bytia“, a preto presahuje iba status veci alebo predmetu.

Vyjadrením jeho filozofovania je špecifický jazyk. **Dasein** ako vyjadrenie pobytu človeka vo svete. Pobyt, ľudská existencia je spojená s konkrétnym miestom, nezávisle od jeho vôle, do ktorého je človek vrhnutý, v ktorom je akoby zabudnutý a nepochopený. Tento spôsob života človeka je spojený s jeho *každodenným životom, kde človek žije navonok a nie pre seba*. Vyjadruje to existenciálne **das Man** – človek *ako neautentická, neosobná bytosť*, ktorá je spojená s priemernosťou a všednosťou života. Človek rezignuje na svoju jedinečnosť, zbavuje sa zodpovednosti za svoj život a je pohltý masou.

Prechod z neautentickej sféry k autentickému životu je náročný, vyžadujúci odhodlanosť zamyslieť sa nad sebou samým a to v hraničných situáciách. Heidegger prenikol do ľudskej

podstaty skúmaním *nálady úzkosti, starosti, smrti, svedomia, viny* atď. Pobyt spolu so starosťou je vlastne *bytím k smrti* (smrť patrí k existencii). Konkretizácia možnosti pobytu (človeka) sa premieta do časovosti, kde čas nie je vonkajšia vlastnosť, ale atributívnym znakom ľudskej existencie a prejavuje sa v dejinnosti. Čas je niečo, čo je uskutočňované človekom. Je to vedomie konečnosti života, ktoré je prítomné vo vedomí času.

Heidegger svojim dielom formuluje vyzvanie pre človeka, aby sa vyslobodil z bezmyšlienkovitého každodenného života a začal vedome a jasne utvárať svoju existenciu.

Jeho filozofia je plná protirečení, významné pre nás je jeho **hodnotenie úlohy techniky**. Postihuje mocenskú úlohu techniky, ktorá si podmaňuje človeka (viď skorší text). Je diskutovaná aj jeho úloha počas fašistického Nemecka, keď pôsobil ako rektor a profesor na univerzite vo Freiburgu, no len krátko, lebo odstúpil a utiahol sa do ústrania. Zo začiatku sympatizoval s nacionálnym socializmom. Neskôr svoj postoj síce prehodnotil, ale aj tak bol tým stigmatizovaný a aj neskôr to bolo stále považované za kontroverznú stránku jeho života. Po druhej svetovej vojne dokonca z politických dôvodov nesmel istý čas prednášať. Neskôr sa k pedagogickej a verejnej práci predsa len vrátil.

Jeho spôsob myslenia je ťažký, vyznačuje sa tiež trudnomyselnosťou a študenti na jeho seminároch mohli spoznať namáhavosť myslenia, z jeho slov vždy vychádzala silná fascinácia.

Karl Raimund POPPER: Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia (1945)

Napísanie tejto knihy bolo inšpirované nástupom fašizmu a obsadením Rakúska Hitlerom 12. Marca 1938. Autor tejto knihy emigroval ako židovský intelektuál z Viedne na Nový Zéland, kde napísal túto knihu.

Je to filozofická odpoveď proti diktatúram Hitlera a Stalina a jedno z najdôležitejších diel politickej filozofie 20. storočia. Predložil v nej obsiahlu kritiku filozofických otcov totalitarizmu (Platón, Hegel, Marx), ale aj formuláciu princípov, na ktorých mal stavať demokratický povojnový svet. Pojmom „otvorenej spoločnosti“ vytýčil heslo pre obranu demokracie, v ktorej je moc kontrolovaná a sociálna spravodlivosť sa uskutočňuje na základe individuálnej slobody.

Komunizmus a fašizmus podľa neho súviseli vo svojich spoločných základoch. Jedným z nich je „historicismus“, čím mal na mysli vieru v zákonitosť a predpovedateľnosť sociálnych a dejinných procesov. Popper videl úzku spojitosť medzi týmto historicistickým chápaním dejín a totalitnou hrozbou.

Komunisti a fašisti si podobným spôsobom robili nároky, že sú pánmi nad dejinami a osudom národov. Či išlo o vyvolenú triedu, alebo o vyvolenú rasu. Hitler aj Stalin povýšili štát

na božstvo, velebili vojnu a pohrdali individúom a jeho slobodou. De fakto podporovali nacionalistické kmeňové myslenie, ktoré si nárokovalo na „vyvolenosť“ a na to, že stojí na správnej strane dejín.

Popper bol naopak pevne presvedčený, že budúcnosť je otvorená a závisí od nás samých. Nie sme spútaní okovami nejakej historickej nevyhnutnosti.

Pojem „otvorenej spoločnosti“ prevzal Popper od francúzskeho filozofa Henriho Bergsona. Neinšpirovala ho však len filozofia, ale predovšetkým jeho vlastné skúsenosti s civilizáciou anglicky hovoriacej oblasti. O tom, čo znamenala „otvorená spoločnosť“ v každodennom živote, nadobudol skúsenosť na Novom Zélande a v Anglicku: rešpekt pred dôstojnosťou individua, sloboda, otvorenosť svetu a predovšetkým politický systém, ktorý sa vystavoval kritike svojich občanov. Popper vnímal sám seba ako pokračovateľa tradície osvietenstva, to znamená dodržiavanie ľudských práv, toleranciu a rovnosť pred zákonom.

Popperovu analýzu ukončím myšlienkou Perikla (Perikles – antický vládca), ktorého Popper vyzdvihoval ako vzor otvorenej spoločnosti a v ktorej zdôrazňuje zrelosť občana: „Aj keď len niekoľkí môžu politiku tvoriť, všetci sme ju schopní posudzovať“.

Spoločnosť nemá nikdy definitívnu podobu, do ktorej by ju bolo možné vtesnať. Z toho vychádza aj koncepcia otvorenej spoločnosti: reforma a neustála zmena je normálnym stavom spoločnosti. Jeho základný postoj je „počúvať kritické argumenty a učiť sa zo skúsenosti“. Je to postoj dôležitý ako pre vedu, tak aj pre politiku. Je to Popperov „**kritický racionalizmus**“.

John RAWLS: Teória spravodlivosti (1971)

Táto kniha znamenala prelom v oblasti politickej filozofie: sú v nej sformulované základné pravidlá spoločenského spolunažívania, ktoré si nárokuje na platnosť pre všetky kultúry a vo všetkých dobách.

Proti Platónovmu princípu spravodlivosti „každému to, čo mu patrí“, ktorý bol základom spoločnosti prísne rozčlenenej na tri triedy, postavil Rawls svoju požiadavku „spravodlivosti ako slušnosti“. Chcel ukázať, že existujú oprávnené nároky občana, ktoré sú vyjadriteľné v nescudziteľných právach. Liberálne princípy západnej spoločnosti sa mali spojiť s výdobytkami sociálneho štátu.

Rawls vyzýva k chápaniu spoločnosti ako sociálnej dohody, zahrnujúcej všetkých občanov, ktorá sa zakladá na princípe fair play. Svojou novou formou teórie zmluvy sa stal najvplyvnejším filozofom ľudských práv a sociálnej demokracie v 20. storočí.

Jeho hlavným cieľom je zdôvodnenie „spravodlivosti ako slušnosti“, ktorá primeraným spôsobom zohľadňuje aj práva a potreby jednotlivca. Rawls teda zastáva liberalizmus, a jeho teória spravodlivosti sa usiluje o dosiahnutie ekonomického zabezpečenia slabých jednotlivcov, ale inak ako socializmus, nie je ochotná v krajnom prípade obetovať právo na slobodu a občianske práva, aby sa odstránili sociálne nerovnosti.

Spravodlivosť sa podľa Rawlsa vzťahuje na rozdeľovanie určitých „základných statkov“ v spoločnosti, ku ktorým patria najmä slobody a práva ako výraz sebaúcty človeka, ale aj moc, vplyv, príjem a prístup k pozíciám a úradom. Spravodlivosť sa tak stáva vlastnosťou inštitúcií, ktoré tieto základné statky rozdeľujú. Rawls nazýva súbor týchto inštitúcií „základná štruktúra spoločnosti“.

Sformuloval nasledujúce princípy spravodlivosti:

1. Každá osoba má mať rovnaké práva na čo najrozsiahlejší celkový systém rovnakých základných slobôd, ktorý je kompatibilný s podobnými systémami slobody pre všetkých.
2. Sociálne a ekonomické nerovnosti majú byť usporiadané tak, aby boli:
 - a) Na čo najväčší prospech najmenej zvýhodneným jednotlivcom, konzistentne s princípom spravodlivého sporenia (to znamená, neustále zohľadňovať situáciu sociálne slabších jednotlivcov), je to idea sociálneho štátu.
 - b) Späť s úradmi a s pozíciami, ktoré sú prístupné všetkým v podmienkach slušnej rovnosti príležitostí pre všetkých (rovnaký prístup ku vzdelaniu a možnostiam spoločenského vplyvu).

Spoločnosť, ktorú si Rawls predstavuje, má teda navzájom spájať slobodu, sociálnu spravodlivosť a ekonomickú úspešnosť, ale s rozdielnou prioritou: na prvom mieste je sloboda, potom sociálna spravodlivosť a až potom ekonomická úspešnosť.

V otázke, ako sa má občan správať, ak sa v spoločnosti ustavične porušujú princípy spravodlivosti, nadväzuje Rawls na anglosaskú tradíciu, ktorá siaha od osvietenstva Johna Locka až po protestné hnutie proti vojne vo Vietname: ak sa vyčerpajú všetky legálne prostriedky, potom Rawls vyhradzuje občanovi právo na občiansku neposlušnosť. Práva občana majú v konečnom dôsledku prioritu aj pred nárokmi štátu.

Je potrebné podčiarknuť, že zmysel pre spravodlivosť je pre Rawlsa základná cnosť, ktorá vedie človeka k tomu, aby pristupoval k iným ľuďom v zmysle pôvodného stavu ako k slobodným, rovnoprávnym, ktorí majú svoje neporušiteľné práva osobnosti.

Svojou knihou Rawls presvedčil filozofiu aj verejnosť o tom, že nestačí prijímať demokraciu ako samozrejmosť, ale ak sa má demokracia presadiť a pretrvať, potom musí namiesto zvyku nastúpiť presvedčenie. Úlohou filozofov je vystupovať na verejnosti, priznať sa na verejnosti k určitým hodnotám a ľuďom pomenovať dôvody, prečo sa pre tieto hodnoty majú rozhodnúť.

POSTMODERNÁ FILOZOFIA

Postmoderná filozofia je smer súčasnej filozofie tematizujúci zmeny v kultúre druhej polovice 20. storočia. Nepredstavuje jednotný filozofický smer.

Predstavitelia: Gilles Deleuze, Jacques Derrida, Umberto Eco, Paul Karl Feyerabend, Michel Paul Foucault, Jürgen Habermas, Axel Honneth, Peter Sloterdijk, Robert Spaemann, Stephen Edelston Toulmin, Gianni Vattimo, Wolfgang Welsch.

*„Vedúcou filozofickou postavou postmodernity už nie je filozof, ktorý verí, že našiel Archimedov bod, z ktorého hýbe svetom, ale je opak – **skeptik**, ktorý zdôrazňuje našu podmienenosť a konečnosť, ktorý vie, že jeho pohľad je iba jedným z množstva možných, že je provizórny a už zajtra prekonaný. Postmoderný skeptik sa na rozdiel od filozofa domnieva, že existuje množstvo protirečiacich si pozícií, že všetko poznanie je pochybné a predbežné a že dnešná pravda sa zajtra môže ukázať ako omyl.“*

(J. F. Lyotard)

JEAN-FRANCOIS LYOTARD (1924 – 1998), ktorý napísal dielo Postmoderná situácia (1979), je zakladateľom postmodernej filozofie. Analyzuje v ňom situáciu, v ktorej sa ocitla veda, filozofia, umenie v období postmodernity. Ľudstvo si doteraz „rozprávaním“ veľkých príbehov (tzv. narácií) vysvetľovalo všetko okolo seba i samo seba. Narácie tiež naznačovali isté smerovanie a zmysel ľudskej existencie. Narácie to sú napr. mýty, náboženstvo, filozofia, hlavne veľké filozofické systémy. Neskôr túto úlohu prebrala veda, pričom sa verilo vo všemocnosť vedy; v to, že pomôže človeku ovládnuť prírodu; verilo sa, že jedinou objektívnou pravdou je vedecká pravda. **Súčasná situácia spoločnosti** je charakterizovaná tým, že nevieme, či veda vie vyriešiť celosvetové problémy, v ktorých sa ľudstvo ocitlo a z toho vyplýva neistota. Existuje totiž

pluralita názorov (konceptov), otázkou však zostáva, ktorý je ten správny. Pripúšťa sa množstvo tzv. diskurzov (**diskurz** = výklad, interpretácia, názor). Sú rovnocenné, ale nemôžeme si byť istí, ktorý je lepší, pravdivý. Postmoderný **pohľad na človeka** spočíva v tom, že človek je predovšetkým **konzument**, ktorý koná nepremyslene, podľa nálady. Všetko sa redukuje na **zábavu**. (Život ako hra). Je to zároveň odraz neistej sociálnej situácie, spojenej s neistým kariérnym rastom (celoživotná práca a kariéra je minulosťou) a nezamestnanosťou. V popredí je prierberčivosť, módné trendy, komfort. Ľudia sú manipulovaní médiami a reklamnými agentúrami. Zároveň sme zaznamenali prechod od industriálnej k **informačnej spoločnosti** a svet ovládajú informácie. Rýchly prenos informácií mení ľudskú spoločnosť a ľudskú komunikáciu, vzdialenosti sa zmenšujú, ale ľudské vzťahy sú čoraz neosobnejšie (v dobe internetu a sociálnych sietí im ľudia dávajú prednosť pred osobným kontaktom).

Jedným z prvých postmoderných filozofov bol aj francúzsky spoločenský teoretik Michel **Michel FOUCAULT** (1923 – 1984). Skúmal pomer vedenia a moci a to, ako sa moc (zne)užíva na kontrolu a definovanie vedenia. Vedecké poznanie nevnímal ako prostriedok ku zlepšeniu života obyčajných ľudí, ale ako nástroj spoločenskej kontroly. Napr. v 18. storočí sa pojem „šialenstva“ – ako protiklad „rozumu“ používal ku stigmatizácii všetkých druhov nežiadúcich osôb. Do tejto kategórie patrili chudobní, bezdomovci a všetci ľudia považovaní za spoločensky problematických. Podobne odhaľuje spôsob využívania väzenského aparátu a sexuality človeka. Podľa neho tento temný stav je možné zmeniť, ak si uvedomíme, ako sa nás mocní snažia ovládať, môžeme sa proti tomuto postaviť a preskúmať svoje vedenie vo svetle toho, ako je poznanie spoločensky konštruované ako nástroj manipulácie a ovládania.

Súčasná skúsenosť s množstvom manipulatívnych webov, existencie „trollov“ v kyberpriestore dokumentuje v praxi tieto manipulatívne techniky do takej miery, že existuje pre ne aj pomenovanie „priemysel lží“ (Alvarová, A. 2017).

VII. HISTORICKO-FILOZOFICKÉ PREMENY VEDY, TECHNIKY A VÝROBY. VEDECKO-TECHNICKÝ POKROK A JEHO FORMY PREJAVU.

Premeny vedy, techniky, človeka a práce a ich odraz vo filozofii

Filozoficko - sociálne dôsledky technického pokroku a ich ambivalentnosť.

Premeny vedy, techniky, človeka a práce a ich odraz vo filozofii

Dejiny techniky úzko súvisia s dejinami vedy, a preto sú veľmi často chápané spolu ako dejiny vedy a techniky. Ako sme už konštatovali, k ich skutočnému prepojeniu však dochádza až v novoveku. Vzájomné prepojenie vzťahu vedy a techniky vystihuje na prelome 20. a 21. storočia slovné spojenie „TECHNO-VEDA“, ktoré používa Virilio na pomenovanie najnovšej etapy vo vývoji vzťahu vedy a techniky (Virilio 2004, 9).

Veda, ktorá patrila v 17. storočí na okraj spoločnosti, sa dostala do centra pozornosti tým, že bola v 19. storočí zavedená nielen na **univerzity**, ale aj **do priemyselných podnikov** a predovšetkým bola spojená **so štátnymi inštitúciami, ktoré financujú, kontrolujú a rozvíjajú inštitúcie vedeckého výskumu**. Vzťah medzi vedou a technikou sa stal dominantným a nerozlučiteľným.

Dejiny **techniky** začínajú zámernou výrobou nástrojov. **Pästný klin** môžeme považovať za začiatok technizácie života, ľudská sila a oheň sú prvými zdrojmi energie.

V **remeselnej výrobe**, najmä v podobe cechovej organizácie, si práca zachovala svoju autonómiu ako účelné a zmysluplné vynakladanie schopností človeka. Remeselník stojí od začiatku do konca pri zrode výrobku, vidí výsledok svojho vynaloženého úsilia, pri ktorom nechýba tvorivosť. Zmenu prináša **manufaktúra** a doteraz prevládajúca **továrenská výroba**, ktorá urobila z práce predovšetkým príkorie, ktoré je nevyhnutné na zabezpečenie obživy a získanie voľného času. S mechanizáciou mizne práca ako “povolanie” so svojim etickým obsahom a predstavou pracovnej cti, do popredia sa dostáva výrobná produktivita a organizačná efektívnosť.

Manufaktúrna výroba sa plne rozvíja v západnej Európe od 2. polovice 17. storočia. Dochádza k rozsiahlej organizácii práce, k členitej deľbe práce, k využitiu prírodných energetických zdrojov a k zavádzaniu nových výrobných postupov. To všetko tvorilo predstupeň továrenskej výroby v 18. storočí.

V roku 1771 začína pracovať **prvá moderná továreň** v Anglicku. Mala ústredný pohonný zdroj /vodné kolo/, prevodové mechanizmy a pracovné stroje. Od roku 1780 sa datuje začiatok priemyselnej revolúcie. Je to prechod od remeselníckej a manufaktúrnej výroby k továrenskej výrobe použitím pracovných strojov a nových chemických technologických postupov. V rozvinutejšej fáze priemyselnej revolúcie nahrádza parný stroj ako univerzálny motor predchádzajúce tradičné pohonné zdroje. Dochádza k výrobe strojov strojov a rozvíja sa **strojárenský priemysel**.

V **1. priemyselnej revolúcii** nahrádza rozvoj techniky ľudskú silu nielen strojovým pohonom, ale predovšetkým novým zdrojom energie. **Parný stroj** predstavoval prvý univerzálne použiteľný a na miestnych podmienkach relatívne nezávislý prostriedok premeny energie, prvý mobilný a transport umožňujúci motor, ktorý vyrába hnaciu silu a ktorého výkon je pod kontrolou človeka /J. Watt v patentovej prihláške túto univerzálnosť zdôraznil/. V tomto období vzniká presvedčenie, ktoré je založené na predstave automatického pozitívneho spoločenského pôsobenia techniky, ktorá má prispieť k vyriešeniu všetkých doterajších spoločenských problémov.

Továrenská výroba si vynútila priestorové *oddelenie bydliska od pracoviska, jednotný pracovný čas* a úzku funkčnú špecializáciu pre štandardizované úkony. Práca sa rozdeľuje do rutinných a monotónnych operácií, ktoré zbavujú bezprostredného výrobcu možnosti ovplyvňovať pracovný proces a vlastné životné podmienky, vedú k pocitu odcudzenia. V procese industrializácie sa živá práca dostala na okraj výroby, stroj neoslobodzuje robotníka od práce, ale zbavuje jeho prácu akéhokoľvek obsahu /K. Marx/. Prehľbuje sa zjednodušovanie činností a dequalifikácia pracovníka, človek sa stáva ďalším pracovným nástrojom, príveskom pracovného stroja.

Druhá priemyselná revolúcia prináša *spaľovací a elektrický motor*, ktoré umožňujú decentralizáciu hnacej sily a ďalšie priestorové rozšírenie industrializácie. Rozvíja sa hromadná, pre toto obdobie určujúca **strojárenská veľkovýroba** /technicko-organizačnou podobou je práca pri bežiacom páse/. Zvyšovanie produktivity dôsledným využívaním technickej deľby práce upevňuje negatívne dôsledky mechanizácie. Zrejme predovšetkým z nemožnosti pracovnej sebarealizácie sa rodí **konzumný spôsob života** a masová kultúra (prelom 19. a 20. storočia: objav elektriny, žiarovka, telegraf a telefón, železnica, automobil, rádio a kino,...). Preto novšie chápanie práce vymenilo naivný optimizmus za zdôrazňovanie skôr negatívnych aspektov pracovnej činnosti. Zdôrazňuje sa inštrumentálny charakter práce (práca ako prostriedok obživy). Zároveň však rastie celková kultúrno-technická úroveň a s ňou aj možnosti

prekonania týchto negatívnych javov. V technickom vývoji sa objavujú zárodky automatizácie, prispôsobovanie strojov fyzickým možnostiam človeka a tým **zárodky humanizácie práce**.

Vedecko-technický pokrok XX. storočia je spätý nielen s novými technologickými zdrojmi energie a efektívnejšími spôsobmi uchovania a prenosu energie, ale predovšetkým s novými možnosťami regulácie ich využitia, ktoré vychádza z **masového rozšírenia elektroniky**. To umožňuje prechod od mechanizácie k automatickej sebaregulácii výrobných systémov a od tradičných, kapacitne obmedzených sietí komunikácie k informatizácii.

Rovnako ako **stroj** v dávnej minulosti nahradil ľudskú silu a mechanizácia ľudskú zručnosť, v súčasnosti nahradzuje **automatizácia a robotizácia** v spojení s výpočtovou a komunikačnou technikou stále väčšie množstvo regulatívnych funkcií, ktoré doteraz zastával človek. V mechanizovanej výrobe prestal byť človek hlavným činiteľom, ale ako regulátor stroja zostal jeho súčasťou. Z automatizovanej výroby je človek vyčlenený a získava možnosť dohľadu na technické systémy, ktoré sú mu podriadené. Vo vzťahu človeka a stroja sa zásadne mení energetická a informačná bilancia. Zvyšuje sa rozsah intelektualizácie fyzickej a duševnej práce. Zároveň sa objavujú technické predpoklady pre znižovanie rozdielov medzi riadenou a riadiacou prácou.

Tento historický vývoj môžeme zhrnúť do troch revolučných zmien, ktoré vystihujú premeny techniky, človeka a práce. Autormi tohto pohľadu sú Tofflerovci a za základný rozlišovací znak týchto zmien považujú **t e m p o**.

Prvá vlna zmien, ktorú nazvali „**agrárna revolúcia**“ (zhruba pred desiatimi tisícročiami) a ktorú symbolizuje podľa Tofflerovcov **motyka** – trvala tisíce rokov, kým nezanikla. Priniesla zakladanie dedín, osád, kultiváciu pôdy a nový spôsob života.

Druhá vlna – počiatok industriálnej civilizácie, symbolizovaná **montážnou linkou** – trvala len niekoľko sto rokov (300 rokov) – **priemyselná revolúcia**. Je sprevádzaná vznikom newtonskej vedy, ekonomickým využitím parného stroja a prvými továrňami, ktoré sa objavujú v Anglicku, Francúzsku a Taliansku. Priniesla účinnejšie technológie, väčšie mestá, rýchlejšiu dopravu, masové vzdelávanie a pod. Agrárne krajiny sa menia, začína prevládať nový spôsob tvorby bohatstva – továrňenská výroba, ktorá sa sformovala do systému masovej výroby; budujú sa oceliarne, automobilky, textilné fabriky, železnice, potravinárske závody, a na prelome storočí (19./ 20. stor.) sa rozširuje aj **masová spotreba**. Nová doba prináša aj nové idey: ideu pokroku, individuálnych práv, sekularizácie. Zmenila sa aj štruktúra rodiny: z veľkej agrárnej domácnosti, v ktorej žilo niekoľko generácií pohromade, vznikajú malé rozčlenené nukleárne rodiny, typické pre priemyselnú spoločnosť. Dnes dejiny ešte viac akcelerujú a sú poznamenané nástupom

Tretej vlny. Tieto premeny označili Tofflerovci ako „šok z budúcnosti“ (1970), ktorý sa v súčasnosti mení na prítomnú realitu.

Táto realita v podobe **informačnej revolúcie**, ktorá ohlásila vznik novej civilizácie, je nimi pomenovaná ako **Tretia vlna**, ktorá vystihuje charakter základných zmien a zmenu ich dynamiky v priebehu ľudskej histórie. Začína v 50 – tych rokoch XX. storočia, približne okolo roku 1955 zaznamenávame *zavádzanie počítačov*, komerčné využívanie prúdových lietadiel, antikoncepčných piluliek a iných vysokoúčinných inovácií. Tretia vlna prináša so sebou úplne nový spôsob života, založený na diverzifikovaných, obnoviteľných zdrojoch energie; na spôsoboch výroby, ktoré likvidujú väčšinu starých montážnych liniek; na nových, nenukleárnych rodinách; na novej inštitúcii, ktorá by sa mohla nazvať „elektronickou chatou“ a na zásadne zmenených školách a firmách budúcnosti. Vznikajúca civilizácia nám vpisuje nový kód správania a prenáša nás za rámec štandardizácie, synchronizácie, centralizácie a koncentrácie energie, peňazí a moci.

Masový nástup internetu (v deväťdesiatych rokoch 20. storočia) a dynamiku zmien informačných technológií výstižne a zaujímavo interpretujú dve publikácie: *Informatická bomba* francúzskeho autora Paula Virilia a *Tyranie okamžiku* nórskeho sociálneho antropológa T. H. Eriksena.

V Informatickej bombe je novým produktom *človek pohybujúci sa po internete* tzv. „**Internaut**“ od slova internovanie, pretože človek je v internete uzavretý, oddelený od reálneho sveta. Typickým znakom tejto virtuálnej reality je strata schopnosti odlišovať medzi tým, čo je reálne a čo už reálne nie je, pričom prevládajú produkty virtuálnej reality pred reálnym svetom, pred tým, čo skutočne existuje.

Titul knihy *Informatická bomba* však upozorňuje ešte aj na ďalšie premeny individuality človeka, ktorá je vždy do určitej miery spojená s určitou mierou intimity, a v súčasnosti sme svedkami ďalších zmien v komunikácii. Píše sa tu o mail bombingu a hrozbe **kyberterorizmu**.

Namiesto reálnych medziľudských vzťahov vzniká v tejto etape premien nový typ blízkosti, tzv. „**sociálna tele - blízkosť**“, kde človek sám v svojej samote za počítačom obrazovky môže nadviazať kontakt s celým svetom. **Hovorová reč mizne** a hrozia sociálne poruchy v komunikácii.

Zaujímavý je aj postreh o ilúzii rastu človeka v epoche moderny, keď v konfrontácii s umeleckými produktmi tohto obdobia, ako sú rozprávky – „teleskopická premena Alenky a Peter Pan, dieťa, ktoré chcelo tvrdohlavo uniknúť svojej budúcnosti“. Podľa Virilia tento jav nie

je znakom ľudského rastu, ani ľudského pokroku, ale prejavom **odmietnutia rastu**. „Prechod do dospelého veku, ktorý bol v starých civilizáciách prvoradý, zrejme v civilizácii, kde sa každý bez ohľadu na vek neustále hrá, nie je možné uskutočniť“. Smerujeme teda podľa autora k „nedospelej spoločnosti?“ – aj v psychológii je známy tento jav ako odmietnutie dospieť, prevziať na seba zodpovednosť. Možno to považovať za jednu z tendencií a spôsob úniku z „tyranie času a zrýchlenia“. S týmto javom súvisí aj **kult mladosti**, keď štyridsiatnik na prelome 20. a 21. storočia, na rozdiel od 19. storočia, nereprezentuje dôstojnosť a cestu k dobre platenému zamestnaniu, ale naopak, začína už byť na trhu práce prebytočný. „Technologický pokrok dokončil omladzovaciú revolúciu minulého (19.) storočia“ a zároveň sa strácajú znaky veku. ***Dospelí sa hrajú (pomocou rôznych technologických výdobytkov) a detom slúžia tieto „technologické hračky“ ku skoršiemu a rýchlejšiemu dospievaniu.***

Internet zároveň prináša zvýšenie „*systémového rizika* reťazovej reakcie škôd“ a prináša so sebou zároveň premenu „*revolúcie reálnej informácie* na *revolúciu virtuálnej dezinformácie*“. Svet a dianie v ňom je stále neprehľadnejšie.

Základný trend týchto v detailoch nepredvídateľných dôsledkov vývoja techniky, predovšetkým na svojej doteraz najvyššej úrovni informačných technológií, popisuje T. H. Eriksen *V Tyranii okamžiku*, kde už názov tejto knihy vystihuje globálnu charakteristiku súčasného stavu tohto vývoja. Žijeme podľa neho v spoločnosti, v ktorej všetko plynie veľmi rýchlo bez toho, aby sa niečo pohlo dopredu. Korene tohto zrýchľovania však spočívajú v dávnej minulosti a súvisia s vynálezmi **telegrafu a parného stroja** (čiže s počiatkom priemyselnej revolúcie). Eriksen detailnejšie rozoberá okolnosti tohto nástupu priemyselného veku, ale zhoduje sa s Viriliom, že očakávaný kozmický vek zatiaľ nenastal, ale presadil sa vek počítačov a to omnoho rýchlejšie, ako sa v 70 – tých rokoch predpokladalo. Opisuje rôzne „podivné sprievodné javy“ tejto informačnej spoločnosti (vrátane predpokladu, že výrobok sa môže stať zastaraným ešte pred jeho zavedením na trh) a konštatuje ešte dôraznejšie, vzhľadom na posun doby, že „ekonomický rast a technológie šetriace čas a zvyšujúce efektivitu práce síce priniesli viac bohatstva“ (v globále – pozn. D.N.), ale v konečnom dôsledku reálne znamenajú **menej voľného času**. Čiže aj keď zdravý rozum predpokladal s dokonaľovaním technológií viac voľného času, opak je pravdou. Zároveň, proti predpokladom tohto „zdravého rozumu“ táto informačná revolúcia nevedie ani k lepšiemu pochopeniu sveta a ľahšej orientácii sa v ňom, ale vovádza nás **do informačného chaosu**, v ktorom je často, naopak, veľmi ťažko sa orientovať.

Rýchlosť, ktorá začína byť typická už pre modernu a priemyselný vek, nadobúda v tejto epoche nové črty. Zároveň ale z obdobia počiatkov priemyselňovania a počiatkov moderny sa do našej doby prenášajú niektoré typické znaky moderny. Je to celková **uponáhľanosť**, ktorá sa stáva súčasťou života, vedie k zjednodušeniu a strate kvality tovaru (efekt montážnej linky), k strate presnosti a ako upozorňuje Virilio (ale aj ďalší), táto akcelerácia sa spája **s veľkou neistotou**, ktorá zvyšuje nebezpečenstvo nesprávnych rozhodnutí a fatálnych chýb, aj keď informácií pre okolnosti rozhodnutia je stále viac. Problémom je ich správne vyhodnotenie.

Zrýchlenie sa v ľudskej spoločnosti stupňuje aj tým, ako sa **ekonomizácia času** stáva základným kritériom **vývoja nových technológií** (moderné kosačky a vysávače trávy, ktoré ničia hmyz; výkrm zvierat sa urýchľuje aby skôr dorástli; klasické gramoplatne boli na trhu 61 rokov, dlhohrajúce LP dosky 26 rokov, kazety 7 rokov ako dlho vydržia CDéčka?)

V 90 – tych rokoch vrcholí fascinácia možnosťou mať všetko ihneď – non-stop otvorené predajne prispievajú k pocitu bezčasovosti, letný a zimný čas narúša temporálie - stráca sa hodnota tmy (osvetlenie ulíc) a aktuálnym sa stáva tzv. svetelné znečistenie (nemožnosť pozorovať v meste hviezdy).

Stelesnením vstupu do obdobia hegemonie času v kultúre zrýchľovania modernej doby je aj známy výrok Benjamina Franklina "Čas sú peniaze". Zrýchľovanie sa postupne týka všetkých fenoménov života, od technickej oblasti cez sociálnu až po zrýchlenie celkového rytmu života.

Jednu z aktuálnych sociálnych reflexií týchto procesov realizuje nemecký autor Hartmut Rosa. Prebiehajúce technologické zmeny analyzuje v ich komplexnosti s dosahom na človeka, ktorý sa musí s nimi vyrovnávať. Dotýkajú sa nielen jeho pracovného, ale aj každodenného života.

Hlavným objektom jeho pozornosti sa stáva zrýchľovanie, ktoré sa stalo konštantnou súčasťou moderného života. Nikdy predtým vďaka výrobným technológiám a komunikačným prostriedkom zrýchľovanie nedosiahlo takú úroveň ako dnes. Preto nikdy predtým nebol v takej miere vnímaný nedostatku času (časový hlad). Ľudia svoje životné tempo neustále zrýchľujú, a stačí im to len na to, aby si udržali svoju súčasnú pozíciu. Hartmut Rosa analyzuje tento problém zrýchlenia znovuoživením pojmu odcudzenia. Prichádza k presvedčeniu, že myšlienka odcudzenia sa stáva trvalou súčasťou všetkých aspektov moderného života. Jednotlivci pod tlakom neustále sa zrýchľujúceho života strácajú seba samých, žijú v stave sebaodcudzenia. Súvisí to s tým, že podľa tohto autora jedným zo základných spôsobov analýzy štruktúry a kvality nášho súčasného života musí byť sústredenie na motívy časovosti. Ide okrem iného

predovšetkým o to, že časové štruktúry spájajú mikro- aj makroúroveň spoločnosti. Modernú kapitalistickú spoločnosť vyjadrujú a riadia normy, požiadavky a regulatívy časovosti, stelesňuje ich logika časovej akcelerácie.

H. Rosa ukazuje ako v súčasnej podobe „totálne“ sociálne zrýchľovanie privádza k formám sociálneho odcudzenia, ktoré sa stávajú základnou prekážkou uskutočňovania „dobrého života“ v neskorej modernej spoločnosti. K tomuto pocitu odcudzenia prispieva v dôsledku technologických inovácií aj nové vnímanie priestoru, pretože v neskorej modernite priestor stráca svoj význam pre miesto lokalizácie. Všetko je "blízko", bez histórie, bez identity a bez vzťahu.

Pre charakteristiku sociálnych dôsledkov zrýchľovania H. Rosa využíva koncept kompresie, neustáleho tlaku a nátlaku, ktorý mu pomáha výstižne charakterizovať rýchlosť zrýchľovania. Konštatuje, že súčasné západné spoločnosti sú neustále vystavované tlaku súčasnosti ako následok zvyšovania rýchlosti kultúrnych a sociálnych inovácií. Minulosť už nie je platná a budúcnosť ešte platná nie je. Prítomnosť sa ukazuje ako príliš krátky časový úsek na zúročenie minulých skúseností. Tento tlak najviac ilustruje premena takých sociálnych inštitúcií ako je rodina a práca. Už nemožno hovoriť o stabilite týchto inštitúcií.

Tento autor zároveň upozorňuje, že hlavnou hybnou silou sociálneho zrýchlenia nie sú technológie a ich modernizácia, tie sú len podmienkou možnosti rastu kapitalistickej, respektíve modernej spoločnosti. Hlavnou hybnou silou je princíp konkurencie, konkurenčný boj, ktorý vedie k neustálym zmenám a pohybu vpred. Sociálne zrýchlenie vcelku a technické zrýchlenie zvlášť sú logickým dôsledkom ekonomického kapitalistického systému konkurencie (Rosa 2012, 34). Technické zrýchlenie je predovšetkým odpoveďou na nedostatok času, časový tlak v dôsledku konkurenčného boja. Nové technológie (internet) nielen zrýchľujú komunikáciu a spôsobujú virtualizáciu procesov produktívneho a každodenného života. Rovnako etablojú nové profesionálne, ekonomické a komunikačné štruktúry, pričom otvárajú nové spôsoby sociálnej interakcie a nové formy sociálnej identity. Realitou sa stáva zmena klasickej identity, ktorá bola spätá s určitou mierou stability. Vznikajú nové formy "situačnej identity", flexibilnej, ktorá akceptuje charakter dočasnosti. Tento charakter dočasnosti je daný predovšetkým tým, že pozícia súčasného človeka a jeho status sú výsledkom predovšetkým neustáleho konkurenčného boja. Problémom sa však stávajú limity tejto flexibilizácie a dynamizácie, ktoré sú dané antropologickými, fyzickými a psychickými obmedzeniami človeka. Explicitným vyjadrením týchto limitov sú predovšetkým psychopatologické dôsledky v podobe rastu depresíí, samovrážd ako individuálnych reakcií na tlak zrýchľovania. Sociálna pozícia a úcta človeka nie

je výsledkom historickej a životnej akumulácie, ale je neustále v ohrození, pričom je potrebné o ňu neustále zvädzať dynamický boj.

Autor konštatuje, že prísľub modernity, ktorým bolo očakávané zlepšenie sociálnych podmienok v dôsledku ekonomického rastu nenastal a nebol realizovaný ani politický projekt individuálnej autonómie. Na prelome storočí dochádza k inému javu v doteraz nevidanej podobe, a to je technologické zrýchlenie, ktoré sa odráža vo všetkých aspektoch ľudského života a stáva sa podľa Rosu hlavným a často jediným cieľom technologického vývoja. Ukázalo sa, že sociálne zrýchlenie sa stáva silnejším ako projekt modernity a stáva sa hlavnou a neprekonateľnou prekážkou prísľubu individuálnej autonómie. Zrýchľovanie nevytvára viac nevyhnutné zdroje na naplnenie ideálov, cieľov a projektov individuálneho života a pre politický model spoločnosti podľa ideí spravodlivosti, pokroku a trvalého rozvoja. Skutočnosťou sa stáva pravý opak. Ideály, túžby a plány individuálneho života sú využívané pre posilňovanie efektu zrýchľovania. Podobne kreativita subjektu a jeho zanietenosť nie sú viac cieľom individuálnej autonómie vo význame starej „modernity“, ale sú odteraz využívané pre zvyšovanie našej konkurencieschopnosti (Rosa 2012, 110 – 111).

Jedným z prejavov veľmi ťažko obsiahnuteľného množstva rozmerov súčasnej rýchle sa meniacej reality je preťaženosť informáciami. Preťaženosť informáciami, ktoré je jednotlivец schopný spracovávať len veľmi povrchné, bez hlbšieho zapájania do spektra osobného poznania a osobnej skúsenosti, považuje Rosa za jeden zo zdrojov súčasného odcudzenia, ktorý zároveň vyvoláva aj nový jav, s ktorým sa stretávame v sociálne – psychologickú rovine. Paradoxom súčasnej doby tu nie je stále efektívnejšie správanie za účelom konkurencieschopnosti, ale naopak, poruchy správania.

Ide o nový jav **prokrastinácie** (z latinského *pro crastinus* – na zajtrašok) ako výraz pre označenie chorobného odkladania dôležitých úloh na neskôr (nazajtra). Je potrebné však podotknúť, že ide o psychickú záležitosť, na rozdiel od lenivosti, ktorá je fyzická.

Prokrastinácia znamená, že robíte niečo iné, než by ste mali, alebo chceli robiť. Inými slovami, nie ste pasívni ani leniví. Na niečom pracujete. Len to nie je to, čo by to malo byť. Prokrastináciu v mnohom podporuje práve dnešná doba, pretože v dnešnom svete sme všetci tlačení do výkonu, výsledkov. Ak ich dosiahneme, tak sme tlačení do ešte lepšieho výkonu a lepších výsledkov. Jednoducho sme neustále zameraní na trvalý rast (Ak viete, môžete hneď z obývačky podnikat', písať knihy, skladať hudbu, viesť konferenciu na druhej strane planéty, zarábať, míňať peniaze... Ak to neviete, môžete sa to hneď začať učiť. Najlepšie svetové univerzity ponúkajú on-line vzdelanie. Toľko možností a príležitostí! A čo neraz robí človek, z

ktorého by mohol byť moderný Leonardo Da Vinci? Prokrastinuje. Výstižné slovo popisujúce nečinnosť maskovanú náhradnou činnosťou. Mohli by ste začať robiť niečo užitočné, no teraz nemôžete, pretože "kontrolujete" statusy na sociálnej sieti. Mohli by ste napísať nový článok na váš firemný či osobný web. Momentálne však pozeráte veľmi zábavné video, v ktorom sa pes vozí na robotickom vysávači...).

Tento psychologický problém modernej doby, ktorým môže byť aj vyhorenie, definuje Rosa sociálne filozoficky práve ako "odcudzenie". Znovuoživenie pojmu odcudzenia sa ukazuje ako veľmi aktuálne. Ako dôsledok zrýchľovania ho tento autor ďalej definuje ako "pocit, keď niečo v skutočnosti nechceme robiť a robíme to, navyiac na základe slobodného rozhodnutia a slobodnej vôle"(Rosa 2012, 123).

Etológ Konrad Lorenz považuje „preteky s časom“ za jeden z 8 smrteľných hriechov, ktorý si predovšetkým v environmentálnych súvislostiach mnohí uvedomujú a začínajú prehodnocovať. Medzi prvé prejavy patrí napríklad *odmietanie rýchleho jedla* (vznikajú reštaurácie s pomalým jedlom – slow food, v Taliansku už v roku 1986). Znakom dobrej turistiky sa stáva: pešia dovolenka, jazda na koni, pozorovanie vtákov a meditácia. **Spomalenie** sa stáva paradoxne aj významným princípom nových technológií (biofilné recyklačné technológie – dlhšie programy pri praní na moderných práčkach prináša zníženú spotrebu vody a energie).

Sociálne zrýchlenie teda rodí nové vnímanie času a priestoru, nové modely sociálnej interakcie a nové formy subjektivity, dôsledne mení spôsoby akými je ľudské bytie situované vo svete ako aj spôsoby, ako sa v ňom pohybuje.

Čas v environmentálnych úvahách nie je len témou pre filozofovanie, je to veľmi praktická záležitosť - ak hovoríme o ekologicky priaznivom spomalení, ide o kompromis, o korekciu extrémnej miery zrýchlenia, ktorej je mimo našej vôle vystavený náš život na začiatku 21. storočia. Podobne ako v iných dimenziách ekologického luxusu (podľa: Librová 2003) vyžaduje taká zmena našu reflexiu a znovupremýšľanie. Tak ako varuje K. Lorenz: Úzkostný zhon a ponáhľajúca sa úzkosť zbavujú človeka jeho najpodstatnejších vlastností. Jednou z nich je reflexia – schopnosť uvedomovania, čo sa deje a premýšľania nad tým, čo sa deje.

Ani sme sa nenazdali, a túto charakteristiku súčasnosti musíme doplniť o termín

4. Revolúcia – INDUSTRY 4

V tomto období sa totiž výrobní manažéri stretávajú čoraz častejšie s pojmom Priemysel 4.0 (Industry 4.0). Termín označuje spôsob využívania informačných a komunikačných technológií, ktorý v priemyselných podnikoch sľubuje zmeny porovnateľné s tými, ktoré v minulosti priniesli priemyselné revolúcie. Znamená väčšie využívanie robotov a umelej inteligencie, ďalší rozvoj nanotechnológií či 3D tlačiarňí, ktoré by mohli vyrábať aj ľudské orgány, využiteľné pri transplantácii.

Prečo hovoríme už o štvrtej revolúcii priemyslu? Zhrnieme:

Za prvú priemyselnú revolúciu je označované využitie pary na konci 18. storočia. Parný stroj a elektrifikácia vyústili do formovania fabriek a presunu pracovnej sily z poľnohospodárstva do výroby, ale aj k historicky prvému výraznejšiemu nárastu životnej úrovne obyvateľstva. Druhá priemyselná revolúcia zasa súvisela so zavedením pásovej výroby, čo výrazne zvýšilo produktivitu. Priekopníkom bola automobilka Ford. V druhej polovici minulého storočia prišla tretia priemyselná revolúcia, keď sa začala výroba automatizovať a robotizovať. No a štvrtá revolúcia prichádza, jej plný rozbeh sa očakáva v dvadsiatych rokoch.

Podstatným momentom celej tejto histórie revolučných zmien je zjavné zrýchľovanie. Prvý cyklus trval viac než 100 rokov, druhý menej než 80 rokov a tretí asi 50 rokov. Novú vlnu rastu efektívnosti a produktivity má priniesť digitalizácia, ktorá býva spájaná práve s termínom Industry 4.0. Tentoraz nejde o dopĺňanie ďalších riadiacich jednotiek do strojov, ale ich vzájomné prepojenie tak, aby všetko vo fabrike dokázalo spolu komunikovať a poskytovať inteligentnú podporu pracovníkom.

Základným stavebným prvkom tohto konceptu je internet vecí (Internet of Things). Ale nie v zmysle inteligentnej chladničky, ktorá automaticky objedná zásoby jedla či pitia. Fabrika v ére Priemyslu 4.0 má tri kľúčové komponenty:

Po prvé – je vybavená snímačmi, ktoré neustále automaticky zbierajú dáta zo strojov, zariadení, výrobných pásov, skladov, materiálov a iných komponentov.

Po druhé – je pretkaná komunikačnou infraštruktúrou, cez ktorú dokážu stroje komunikovať medzi sebou, s ľuďmi, aj s rôznymi IT systémami.

A po tretie – využíva softvér, ktorý dokáže všetky dáta nielen zhromažďovať, ale následne aj vyhodnocovať, analyzovať a vyvodzovať z nich závery. Inými slovami, vnášať do zhľuku dát inteligenciu a poriadok.

V praxi to môže znamenať, že ak jeden stroj potrebuje operatívne vykonať neplánovanú údržbu a vedľajší stroj má naplánovanú údržbu nasledujúci deň, systém tieto požiadavky

nielenže zaznamená, ale automaticky vyhodnotí, že údržbára stačí zavolať raz a nie dvakrát. Alebo systém automaticky zistí, že po istom úkone, napríklad po dotiahnutí skrutiek, sa zvyšuje riziko uvoľnenia hadičky z druhej strany výrobku a upozorní na potrebu zvýšenej opatrnosti, alebo dodatočnej kontroly. Výsledkom by mali byť rýchlejšie, flexibilnejšie a efektívnejšie procesy, nižšia chybovosť a kvalitnejšie výrobky vyprodukované s nižšími nákladmi.

Internet vecí v blízkej budúcnosti ovplyvní veľké množstvo oblastí, medzi ktoré patrí predovšetkým priemysel. Rozmach automatizácie, konektivity a pokrok v systémoch umelej inteligencie otvárajú teda dvere do už štvrtej priemyselnej revolúcie, ktorá opäť zmení náš svet. Tieto procesy majú svoj pôvod v Nemecku, kde sa pred niekoľkými rokmi naštartoval národný program na modernizáciu priemyslu, ktorý významne sleduje trendy v oblasti informačných technológií. Kľúčový prvok, ktorý sa pridáva k súčasným automatickým linkám a robotickým systémom, je internet vecí, známy pod skratkou IoT (z anglického Internet of Things). Do hry tak vstupuje rozsiahla vzájomná konektivita jednotlivých prvkov a pokročilá analýza dát. Prepojené sú nielen jednotlivé výrobné stroje, ale aj dodávatelia, distribútori a dokonca aj výrobky, a to už v priebehu výrobného procesu. Štvrtú priemyselnú revolúciu môžeme označiť aj názvom inteligentná výroba alebo inteligentný priemysel, podobne ako to robíme pri produktoch pre inteligentnú domácnosť. Stretnúť sa dá takisto s označením smart fabrika, smart priemysel (smart industry), industriálny internet vecí a podobne. Spoločným menovateľom je tlak na skracovanie, šetrenie výrobného času, predovšetkým v automobilovom priemysle.

Na tomto istom princípe by malo v budúcnosti fungovať všetko okolo nás. Budeme zužitkovávať nepoužívané informácie, alebo využívať aj iné možnosti výrobku alebo služby. Inteligencia vecí by sa mala stať štandardnou súčasťou nášho života. V minulosti neboli na to vhodné technológie. Dnes je táto prekážka prekonaná. Internet vecí sa často prezentuje ako kyberneticko-fyzikálne systémy. To znamená, každý výrobok bude nosičom elektronického komunikačného subsystému, ktorým bude okolo seba vysielat' a prijímať informácie, a bude ich viacúčelovo využívať. Dnes už takéto zariadenia takmer všetci využívame - Systémy SMART. Keď nakupujeme, tak pri platení od pokladníka dostávame ako prvú otázku „máte našu klubovú kartu?“. Už v roku 1983 prišiel s týmto prepojením so zákazníkom americký obchodný gigant Walmart. Základný princíp spočíva vo využití informácií, ktoré dovtedy zostávali zabudnutými a nevyužitými. Obchod touto formou vie kedy a aké tovary má nakúpiť, vyskladniť, optimalizovať sortiment, čo ponúknuť zákazníkovi v tej, ktorej predajni. V súčasnosti je to najmä smartfón, v ktorom je zabudovaný internet. Kdekoľvek sa nachádzame, dokážeme v ňom nájsť cez internet potrebné informácie, využívame ho ako

navigáciu, posielame si informácie z našej cesty, kde stojí policajná hliadka, zisťujeme informácie o počasí, mailujeme atď. Predpokladá sa, že tento princíp sa preniesie na zariadenia a veci okolo nás. V automobile si bude môcť vodič počas jazdy zdriemnuť, pretože sa jeho vozidlo bude riadiť samo. Samoriadené drony budú vzduchom domov dovážať tovar. Káva z kávovaru bude presne taká, akú máme radi, a vzápätí ten istý kávovar zase nášmu partnerovi dodá jeho obľúbenú kávu. Keď vyrazíme z práce domov, zadáme cestu, automobil vyšle signál, a doma sa nám zapne kúrenie alebo klimatizácia tak, aby sme mali vo svojom byte pri príchode príjemne, a pri otváraní bytu sa spustí naša obľúbená hudba. Čiže prostredníctvom „internetu vecí“ budú komunikovať a spolupracovať kyberneticko-fyzikálne systémy medzi sebou a ľuďmi v reálnom čase.

Dôsledkom týchto zmien bude zrejme decentralizáciu riadenia výroby. Predpokladá sa vytvorenie vzájomných väzieb medzi strojmi, vyrábanými dielmi a výrobným prostredím. To spôsobí, že stroj bude vedieť, čo je potrebné urobiť, že vyrábaný diel bude vedieť, čo bolo na ňom urobené a čo sa urobiť má. Podľa toho sa rozhodne, na ktoré pracovisko sa presunie. Do týchto väzieb budú zapojení aj dodávatelia, partneri a dokonca aj zákazník. Bude si to vyžadovať nové algoritmy a aplikácie, ktoré prepájajú milióny vecí, ktoré zaisťujú, že všetko beží stabilne, a že sú synchronizované v celom hodnotovom reťazci. Konečný očakávaný efekt by mal vyústiť do nižších nákladov na výrobu výrobku, podstatne väčšej pružnosti firiem, rozmanitosti výrobkov a skráteniu inovačného cyklu. Hlavne je však potrebné si uvedomiť, že to bude obrovská zmena pre ľudstvo. Internet vecí prinesie zmenu myslenia, zmenu do nášho pracovného i súkromného života. Prinesie to so sebou veľa nového, a je potrebné, aby sme sa na to začali pripravovať. Je možné dôsledky týchto procesov a zmien predvídať?

SOCIÁLNO – ETICKÉ DÔSLEDKY TECHNICKÉHO POKROKU A ICH AMBIVALENTNOSŤ (PROTIREČIVOSŤ)

Technické výtvary a moderné technológie neexistujú vo vákuu, ale musia sa adaptovať v novom kontexte zložitých sociálnych, kultúrnych a environmentálnych dopadov technologických zmien. V tejto situácii stále viac vystupuje na povrch ambivalencia modernizačného procesu. Význam vedľajších, „neúmyselných“ dôsledkov globalizovaných technologických zmien narastá v porovnaní s dôsledkami pozitívnymi a progresívnymi. Stále viac ide o dôsledky „systémové“, ktoré ohrozujú spoločnosť a jej lokálne aj globálne životné prostredie. „Dobrá“ aj „zlá“ sa svojimi dopadmi vyrovnávajú. *Nárast bohatstva je sprevádzaný*

nárastom rizík, prestáva platiť, že moderný človek môže slobodne voliť riziká, lebo *hazardy sociotechnických systémov sú nedobrovoľné, nadindividuálne a často nepostrehnuteľné*. Situácia sa komplikuje aj v dôsledku pokračujúcej *globalizácie* sociálnych činností, sociálneho priestoru a predovšetkým v dôsledku rastúcej globálnej vzájomnej závislosti.

Tieto aspekty sa prejavujú v novom sociálnom kontexte **tzv. rizikovej spoločnosti** (U. Beck, 2004), ktorá je typickou črtou ďalšej etapy, akou je **postindustriálna spoločnosť**. Pre tú je charakteristická skutočnosť, že veľké a zložité technické systémy s globálnym dosahom ohrozujú životné prostredie. Nie sú to len jadrové technológie, ale aj chemická a biotechnologická výroba, ktoré vedú k deštrukcii životného prostredia. Konfrontujú od druhej polovice 20. storočia hlavné sociálne inštitúcie modernizovaných spoločností s historicky bezpríkladnou možnosťou zničenia života na našej planéte. K tomu dochádza nie „zvonku“, v dôsledku fatálnych síl prírodných katastrof, ale „zvnútra“ **ľudských spoločností, na základe a v dôsledku ľudského rozhodovania** (U. Beck).

Ďalším novým prvkom od 90-tych rokov XX. storočia je prepojenie procesov **postindustrializácie, globalizácie a informatizácie spoločnosti**. Dôsledkom toho sú nielen nové možnosti pre ekonomickú intenzifikáciu, ale aj pre nárast sociálnych a politických problémov či **„vedľajších dôsledkov“ v oblasti práce, zamestnaneckých vzťahov, rozhodovania, nezamestnanosti**. Globalizácia v dôsledku využitia elektronickej komunikácie a rozmachu dopravy znižuje priestor a čas, vytvára nadnárodné korporácie, ktoré narúšajú spoločnosť národných štátov (A. Giddens, Z. Bauman). Je potrebné podčiarknuť, že sociálne dôsledky technologických inovácií sú produktom zložitých interakcií a historických konštelácií či stretnutia celej rady príčin a podmienok, ktoré nie je možné ignorovať a technologické príčiny považovať za hlavné a rozhodujúce.

Progresívne technológie v sebe skrývajú - okrem už vyššie uvádzaných rizík - aj obrovský rozvojový potenciál. Ich tvorba a aplikácia vyvolávajú významné pozitívne spoločenské zmeny. Medzi vedecko - technickou a spoločenskou zmenou existuje zložitý interaktívny vzťah. V súčasnosti je nesporné, že inovácia neznamená len technickú inováciu, ale tiež inováciu sociálnu - a ukazuje sa, že pri zavádzaní inovácie je veľmi dôležitá spoločenská akceptácia, bez ktorej by sa technická inovácia nemohla uplatniť.

Či sa nové technológie v spoločnosti uplatnia, to závisí od mnohých faktorov. O úspechu novej technológie rozhoduje koniec koncov jej presadenie na trhu. V spoločnosti s trhovou ekonomikou určujú ľudia ako účastníci trhu svojim trhovým správaním, ktoré má charakter voľby, úspech či neúspech inovácie. Je ale otázne, do akej miery je v prostredí

intenzívneho ovplyvňovania spotrebiteľa táto voľba slobodná a do akej miery je manipulovateľná. Problémy s prognózovaním budúcich technických, ekonomických a spoločenských zmien sú spôsobené predovšetkým tým, že na trhové mechanizmy pôsobí veľa faktorov, ktoré majú *pravdepodobnostnú povahu*.

Technika sa tak objavuje v ohnisku pôsobenia troch podstatných faktorov súčasného spoločenského rozvoja – *trhu, moci a morálky*. Preto je potrebné zo strany spoločnosti – štátu vytvoriť také prostredie, ktoré bude „priateľské“ k technológiám („human-friendly technologies“). Je zrejmé, že výhodu budú mať štáty, ktorých verejnosť bude voči novým technológiám otvorená – v dobe, kedy bude rozvoj spoločnosti závisieť od inovačného tempa a inovačnej dynamiky. Z toho tiež vyplýva dôležitá úloha TA – prispievať *k sociálne prijateľnému riadeniu procesov technického vývoja*.

Je potrebné podčiarknuť, že technika a technológia je predovšetkým *ľudský produkt* a je podmienená sociálne, t. j. všetko, čo v oblasti techniky existuje, vytvoril človek a preto aj *dalšie smerovanie a vývoj techniky závisí predovšetkým od jeho rozhodnutí, ktoré sú určované morálnym a hodnotovým zameraním ľudskej spoločnosti*.

Čo to znamená?

To predovšetkým znamená, že každé technické a technologické riešenie, a to od najjednoduchších až po veľmi zložité a náročné procesy, je vždy aplikáciou určitých poznatkov, zručností, schopností využívať zistené súvislosti, pravidelnosti a zákonitosti a pod. Zároveň je vždy ovplyvnené určitými hodnotami, ich usporiadaním, preferenciami a cieľmi.

Po celé generácie boli však v technickom svete uplatňované hodnoty, v ktorých prevažovali ekonomické kritériá, a to najmä pri voľbe technického riešenia, v procesoch primárneho technického rozhodovania alebo pri štarte technických inovácií, nových programov. Za technicko-ekonomické kritériá boli považované tie, ktoré konfrontovali vstup a výstup daného technického riešenia – teda kritéria efektívnosti. Aj keď rozhodne nie je možné podceňovať toto hodnotové kritérium v technickom myslení, v rozhodovaní a hodnotení, najmä pri voľbe vhodných a prijateľných variantov technického riešenia sa ukázalo ako obmedzené. Obmedzenosť takéhoto hodnotového východiska sa ukazuje najmä v súvislosti s ambivalentnými dôsledkami vedecko-technického pokroku. Ide najmä o množstvo negatívnych dopadov technických postupov, série havárií technologických zariadení, možnosti zneužitia a riziká spojené s technikou 20. a 21. storočia. **Riziká sa stávajú nevypočítateľné a ekonomická racionalita s jej kalkulačnými výpočtami je spochybnená.** Tieto procesy

a tendencie definitívne naburávajú „technooptimizmus“ a poskytujú argumenty pre nevyhnutnú **mravnú sebareflexiu tohto technologického spôsobu myslenia.**

Aktuálna ostáva často opakovaná myšlienka konca 20. storočia o nutnosti osvojiť si **problém spoločenského zvládnutia technológie**, ktorý sa týka nielen výsledkov vedeckého bádania, vedeckého bádania samotného, ale aj všetkých oblastí života človeka. Ako imperatív doby na začiatku tretieho tisícročia ostáva oprávnenosť otázky „**Kam až je možné ísť?**“ vo vzťahu k oblasti výskumu a ich aplikácií do života. V tejto súvislosti je potrebné doplniť opodstatnenú výzvu Hansa Jonasa v jeho novom chápaní **etického imperatívu**, v ktorom formuluje *novú formu zodpovednosti*, ktorá je založená na **zdržanlivosti, bdelosti a odmietnutí ísť príliš ďaleko**, ktorá vychádza zo skúseností 20. storočia a obsahuje predovšetkým rozšírenie zodpovednosti z oblasti medziľudských vzťahov na zodpovednosť vo vzťahu k životnému prostrediu a k budúcim generáciám. Výzva Hansa Jonasa k „princípu zodpovednosti“ zodpovedá novému vzťahu k technike, ktorý núti k lepšej regulácii moci civilizácie v súvislosti s ohrozením budúcnosti ľudstva, človeka a prírody. Táto výzva ostáva v platnosti, ale na prahu 21. storočia musí byť konkretizovaná o ďalšie aspekty, ktoré prináša vývoj TECHNO-VEDY.

Technika je vždy ambivalentná. Napomáha realizovať naše zámery, plány, pocity. Prostriedky, nástroje techniky, ktoré človek a spoločnosť vytvorili pre svoju existenciu, mu poskytujú moc. Táto moc človeka zaväzuje, aby bol zodpovedný. **Zodpovednosť** znamená aj voľbu do budúcnosti, ktorá je v rukách človeka a ľudstva.

Príkladom je aj najväčšie svetové laboratórium ľudského správania, Facebook. 62 % ľudí si neuvedomuje, že Facebook im filtruje a vyberá zobrazované príspevky. Odohráva sa tu manipulácia s dátami a riadenie našich životov, ktoré môže ovplyvniť, koho budeme voliť (konšpiračné teórie: voľby USA 2016). Prostredníctvom Facebooku sa ľahko šíri „emočná nákazlivosť“, keď manipulácie s obsahom majú vplyv na emočný stav používateľov. Je potrebné si uvedomiť, že Facebook nie je neutrálnym technologickým kanálom, ale je kľúčovou spoločnosťou, ktorá má kontrolu nad šírením dezinformácií a enormný vplyv na utváranie našich svetonázorov ohľadom toho, komu budeme dôverovať.

Ak nebudeme s novými technológiami zaobchádzať opatrne, zatahnu nás do podivnej budúcnosti rýchlejšie ako by sme čakali. Príkladom je celoštátne hodnotenie dôvery v Číne, ktoré sleduje, či ste dobrým občanom (Orwell a jeho Veľký brat). Toto celoštátne hodnotenie má byť zavedené od roku 2020 a môže sa k nemu vyjadriť ktokoľvek. Občan s nízkym skóre, aj pri priateľoch nebude vyhľadávaný, môže mu byť odopretá práca, byt, pôžička. Predstavuje to zvláštny druh previerok, ktoré prinášajú stratu jedinečnej hodnoty jednotlivca, pretože pôjde len

o úsilie o vyššie skóre. Hrozí nám svet narcistický a exhibionistický, a tiež možno nie príliš vzdialený. Vede to ľudí k tomu, aby predstierali, správali sa neúprimne a podriaďovali svoje vzťahy osobnému prospechu. Aj v ostatnom svete sú niektoré tieto tendencie už samozrejmosťou, ako napr. bežné preverovanie pri úveroch.

V minulosti došlo ku trom kľúčovým „decentrujúcim zlomom“, ktoré zmenili spôsob ako uvažujeme sami o sebe. Bol to najprv Koperníkov model Zeme obiehajúci okolo Slnka, potom Darwinova teória prirodzeného výberu, Freudovo tvrdenie, že naše každodenné konanie vychádza z podvedomia.

V súčasnosti **vstupujeme do štvrtého zlomu v našom sebapoňatí, kedy sa naše aktivity online a offline zlučujú do jedného celku, ktorý označuje termínom onlife**. Ako sa náš svet postupne premieňa na „infosféru“ čiže zmes fyzických a virtuálnych zážitkov, prijíma každý nás vlastnú **onlife osobnosť**, odlišnú od toho, kým by sme prirodzene boli v čisto „reálnom svete“.

Stará Turingova dilema, či dokážeme stvoriť inteligentné stroje, nadobúda v súčasnosti novú podobu. Gates, Hawking a Musk varujú, že môže prísť deň, keď nebudeme schopní predpovedať, čo stroje urobia. Keď budú „mysliace stroje“ dosť chytré na to, aby zastali každú myšlienkovú úlohu, ktorú zvládne človek, z umelej inteligencie (AI) sa stane umelá obecná inteligencia (AGI). Práve tejto budúcnosti sa obávajú Hawking, Gates a Musk. Umelá obecná inteligencia predstavuje bod, od ktorého sa stroj bez ľudskej výučby či usmerňovanie dokáže sám rozhodovať, vykonávať činnosti a ďalej sa učiť. Teda bod, od ktorého sa skutočná inteligencia neskrýva v ľudskom programovacom tíme, ale v samotnom programe, ktorým je stroj ovládaný. Tu vyvstáva dôležitá a ťažká úloha, a to že je potrebné vymyslieť nové modely zodpovednosti - vždy zodpovedný zostáva ten, kto bot vytvoril.

Už od Sokrata sa rieši otázka, čo je dobré a čo zlé. A teraz sa rieši otázka, ako naprogramovať robotom dobré, správne konanie. Ak chceme robotom naprogramovať „správne“ konanie, musíme najprv odhaliť, ako k etickým rozhodnutiam dospievajú ľudia. Tu ale vyvstáva problém množstva etických teórií a rôznych prístupov. Ktorú etickú teóriu uprednostniť? Mnohí teoretici si lámu hlavu nad akousi algoritmickej etikou, variantou Hippokratovej prísahy pre umelú inteligenciu.

Skutočné riziko tu ale spočíva v nadmernom spoliehaní sa na stroje. Potrebujeme systémy, ktoré nám budú schopné oznamovať svoje limity (pri operácii robot v nečakanej situácii oznámi, že nevie ako ďalej). Ale na strane druhej musí byť človek pripravený ich vypočuť. Budeme musieť vyvinúť vysoko sofistikovaný cit pre to, akú presnú úlohu stroj

vykonáva a kde končia jeho schopnosti, teda v ktorom bode za neho musí prácu prevziať človek. Bude to veľmi ťažké, lebo našou prirodzenou tendenciou je až príliš sa spoliehať na stroje. V budúcnosti bude potrebné naučiť sa testovať limity strojov (ako uchádzača o prácu).

Technológie nám môžu pomôcť rozhodovať sa lepšie, ale je to človek, kto určí, kam vložíme dôveru a kto si ju zaslúži. Človek vždy bude niesť zodpovednosť za formovanie sveta, v ktorom bude žiť.

VIII. PREMENY MODERNÝCH TECHNOLOGIÍ A ICH ODRAZ VO FILOZOFII.

Postmoderný stroj: od robota ku kyborgovi.

Filozofické diskusie o humanizme, posthumanizmus a transhumanizmus.

V druhej polovici XX. storočia sa stala aktuálnou otázka, ktorú si položil v roku 1988 francúzsky vedec a filozof Baudrillard: *Som človek alebo stroj?* Samotná táto otázka je vyjadrením antropologickej neistoty, ktorá je spojená so spochybnením hraníc medzi koncepciou človeka a stroja, ku ktorému došlo v priebehu 20. storočia a začiatok 21. storočia tento problém ešte viac prehĺbil.

Baudrillard si na svoju otázku odpovedal. Podľa neho reálne a subjektívne sme my, ktorí jeho otázke rozumieme a ktorí na ňu hľadáme odpoveď, ľuďmi. Virtuálne a prakticky sa však približujeme strojom. *V predstave vzťahu človeka a stroja dochádza k interpretačnému posunu od robota* (stroj nadobúda vlastnosti človeka) minulého storočia *ku predstave kyborga* (človek nadobúda vlastnosti stroja) v 21. storočí.

Vo „veku stroja“ s nástupom priemyselnej revolúcie, ktorú reprezentuje továreň, je robotník a stroj v úzkej kooperácii. Tesná symbióza človeka a stroja evokuje predstavu **antropomorfizovaného (na človeka podobného) stroja** a na strane druhej **zmechanizovaného človeka**. Tento typ vzťahu človeka a stroja je predobrazom Čapkovkej hry R. U. R. Čapkov robot predstavuje zmnožený, sériový, priemyselne vyrábaný, demystifikovaný, technický obraz človeka, ktorý stratil svoju jedinečnosť. Základný motív Čapkovkej hry je znejasnenie ľudskosti či zameniteľnosti človeka a stroja. *Predstava človeka schopného pracovať, nie myslieť, je vyjadrená českým slovom robot* (Čapek 1966, p. 105). Robot je chápaný ako stelesnenie spoločensky vnímanej skúsenosti industriálnej, mestskej civilizácie, ktorá vyprodukovala také

teórie ako taylorizmus alebo pracovné postupy ako fordizmus. Má zároveň vyvolať pocit obecného ohrozenia, pokiaľ dovolíme, aby nám naše masky sociálnej či profesionálnej roly prirástli k tváram.

ROBOT ako metafora človeka modernej technickej doby bol na konci 20. storočia nahradený obrazom KYBORGA. Obraz kyborga je výraz skúsenosti človeka *postmodernej doby*. Prechod od robota ku kyborgovi je výrazom znemožnenia dualistického chápania vzťahu človek – stroj. Rozdiely medzi človekom a strojom sa stierajú. Obraz kyborga je výrazom roztrieštenosti subjektu v informačnej dobe, v ktorej je symbióza človeka a jeho nástrojov natoľko tesná, že sa strácajú rozdiely medzi nimi.

Postmoderný stroj súčasnosti predstavuje *stroj, ktorý tvoríme „na svoj obraz“ (roboty - stroje, ktoré budú schopné pocitov, v Japonsku majú robiť spoločnosť starým ľuďom)*. Strojov, ktoré sa nám budú svojim správaním stále viac približovať, pomáhať, a ďalej prekonávať svojimi schopnosťami, s ktorými sa budeme musieť naučiť spolunažívať. Tento koncept postmoderného stroja nás podľa Kelemena priviedol k posthumanizmu. **Posthumanizmus**, ak prijme koncept *postmoderného stroja stále viac podobného človeku*, zmení stáročia starý humanistický koncept človeka.

V súčasnosti sa stávame svedkami diskusií o humanizme. Diskusie o hraniciach humanizmu poukazujú na hranice osvietenského antropocentrizmu, v rámci ktorého jedna z podôb humanizmu priviedla ľudské myslenie aj praktické konanie človeka až k myšlienke nadčloveka a preceňovaniu jeho hodnoty (kríza životného prostredia). Naše antropocentrické videnie sveta a seba samých následkom takýchto názorových stretov postupne nahrádzame iným pohľadom. Tento názor, integrujúci človeka do jeho diela a **zbavujúci ho presvedčenia o vlastnej výnimočnosti**, sa začína nazývať **posthumanizmus**.

Existuje aj druhý význam humanizmu, ktorý ostáva platný. Ide o taký výklad tohto slova, kde byť „humánny“ znamená byť zdvorilý, civilizovaný, tolerantný k názorom iných, schopný diskutovať o všetkých témach, náboženských, politických, vedeckých spôsobom, „ktorý sa vyhýba dogmatizmu, útokom, obrane a spravodlivému rozhorčovaniu“ (Rorty 1991, 197).

Neoddeliteľnou súčasťou éry postmoderných strojov a posthumanistických diskusií sú aj **dôsledky biotechnologického pokroku**. V týchto súvislostiach aj posthumanizmus naberá iný rozmer a predstavuje aj vyšší druh ohrozenia, pretože ide nielen o spolužitie človeka a stroja, pri ktorom sa strácajú hranice, ale aj o **ohrozenie samotnej existencie človeka**. Aktuálnou realitou sa stávajú napríklad *mozgové implantáty* nielen u zvierat, ale aj u ľudí. Stretávame sa tu s takou

skutočnosťou, ktorá zatiaľ nebola súčasťou našej doterajšej reality. Skutočnosťou sa pomaly stáva aj orwellovské „ovládanie myšlienkami“, pretože je tu možnosť vysielat' signál niekomu, kto stojac opodiaľ s elektródami implantovanými v sluchových centrách, môže „telepaticky“ počuť môj vnútorný hlas. Táto procedúra „odpočúvania“ elektrických výbojov v mozgu s elektródami a ich prenos do počítača, ktorý môže čítať kód mozgu a môže tieto signály použiť pri jeho riadení podobným spôsobom, ako riadime stroj, má už aj svoje pomenovanie: rozhranie mozog - stroj. Tu začína byť opodstatnený strach z toho, ako sa zmení tradičný obsah ľudskej dôstojnosti aj autonómie, ktorý pri takýchto možnostiach určite neostane neporušený. Vytvára sa tu možnosť uvádzať do pohybu veci samotnou myslou, kde mozog samotný by mal slúžiť ako ovládač. A keď sa tieto poznatky a možnosti použijú na ovplyvňovanie rozhodovania a konania človeka? Nie je to fikcia, lebo v máji 2002 vedci z Newyorskej univerzity pripojili počítačový čip schopný prijímať signály priamo k mozgu potkana, takže bolo možné riadiť potkana, určovať kam pobeží prostredníctvom riadiaceho mechanizmu tak, ako riadime diaľkovým ovládačom hračkársky model automobilu. Po prvý raz tak stroj prevzal vládu nad vôľou živého zvierat'a a riadil jeho spontánne rozhodovanie o pohyboch, ktoré vykoná. Hlavnou morálne - etickou otázkou tu je, ako potkan (v budúcnosti možno človek) bude prežívať vlastné pohyby, ktoré mu boli vnútené zvonka. Ako čosi spontánne alebo si bude vedomý toho, že ho ovláda nejaká vonkajšia sila?

Vzniká tu vážny problém, či je ľudstvo ako kolektívny subjekt schopné si stanoviť hranice, ktoré nemôže prekročiť?. Francis Fukuyama v svojej knihe Koniec človeka poukazuje na to, ako ešte nemáme jednoznačne zodpovedanú otázku, čo je ľudská prirodzenosť, čo tvorí podstatu toho špecificky „ľudského“. „Biotechnológia“ varuje Fukuyama „zapríčiní, že istým spôsobom stratíme ľudskosť...A čo je horšie, môže sa stať, že toto riziko postúpime bez toho, aby sme si uvedomili, že sme stratili niečo veľmi cenné. Mohli by sme sa ocitnúť na druhej strane veľkej bariéry medzi ľudskými a postľudskými dejinami, a ani si len nevšimnúť, že sa sčerila hladina“ (Fukuyama 2008, 139).

Možno považovať somatickú genetickú terapiu ešte za prípustnú tesne pred neprekročiteľnou hranicou, pretože ju možno vykonávať bez toho, aby sme opustili svet taký, aký sme ho spoznali, pretože iba zasahujeme do tela, ktoré vzniklo starým spôsobom, teda „prirodzene“? A manipuláciu zo zárodočnými bunkami by sme považovali už za konanie za prípustnou hranicou, pretože tu sa už manipuluje s psychickými a fyzickými vlastnosťami človeka ešte pred tým, ako sú počaté, čiže tu prekračujeme hranicu smerom k plne kvalifikovanému navrhovaniu ľudí a meníme tak indivíduá na produkty? Zabraňujeme im, aby

sa cítili zodpovednými, ktorí sa majú vzdelávať, zdokonaľovať svoju vôľu a dosahovať uspokojenie z dosahovaných výsledkov – čiže tieto indivíduá už budú mať problém chápať sami seba ako zodpovedných agentov. Fukuyama má pravdu: nevieme jednoznačne povedať, čo znamená ľudstvo: nevieme jednoznačne (alebo sme sa na tom len nezhodli?), čo nás robí ľuďmi: takže si ani nemusíme uvedomiť, keď o to prídeme.

Filozoficko – etickým problémom týchto posthumanistických diskusií nie sú len samotné **genetické manipulácie**, môže sa ním stať aj preceňovanie samotnej úlohy génov na naše správanie, ktoré prináša evolučná psychológia. Tvrdenie, že motivácia človeka je do veľkej miery podvedomá, počas 20. storočia problematizovalo tradičné ponímanie zodpovednosti, identity, svedomia a mentality. Teraz ich problematizuje genetika. Oстане ešte miesto pre morálku a zodpovednosť? Čím viac génov predurčuje naše správanie, tým menej zodpovednosti nesie jednotlivec za svoje úspechy, zločiny, bláznovstvá, cnosti a neresti. Musíme byť pripravení čeliť hrozbám, ktoré sú obsiahnuté v genetike a robotike a zároveň sa nestáť konzervatívami, ktorí odmietajú pozitívne prísľuby v nich obsiahnuté. Človek je nielen biologicky podmienená bytosť, ale aj sociokultúrne podmienená bytosť. Diskusia príroda versus kultúra ostáva otvorenou. Jedno je však isté. To špecifické, čo robí človeka človekom je istý druh sociálnej inteligencie, ktorú stroje nikdy mať nebudú a čo zároveň presahuje každý biologický základ človečenstva.

Podobnú otázku o posthumanistickej budúcnosti ako F. Fukuyama si kladie aj Joel Garreau v svojej práci Radikálna evolúcia. Tiež hľadá odpoveď na otázku, **či človek zdokonalený pomocou vedy a techniky (KYBORG) bude ešte človekom**. Zdokonaľovanie a s tým súvisiaca premena človeka sa podľa neho odohráva v štyroch oblastiach, pre ktoré sa používa skratka GRIN – ide o genetiku, robotiku, informatiku a nanotechnológie.

Vďaka vývoju v týchto štyroch oblastiach sa dostávame na prah novej etapy aj vývoja človeka, ktorú tento autor nazýva **tzv. riadenou evolúciou**. Na rozdiel od minulosti, kde technika vytváraná tisícky rokov bola nasmerovaná na vonkajšie prostredie, v súčasnosti sa jej zmeny dotýkajú priamo človeka, ba sú na neho priamo nasmerované. Oheň a odev nás ochraňovali pred živlami. Obrábanie poľa poskytovalo dosť obživy. Mestá zaistili bezpečnosť a telefóny a lietadlá vyriešili problém so vzdialenosťami. Vďaka antibiotikám mnohé choroby prestali byť smrteľným nebezpečenstvom.

V súčasnosti však vstupujeme do takého obdobia technických a technologických vynálezov, ktoré sa dotýkajú vnútra človeka, sú schopné vplývať na naše úmysly, spomienky, ovplyvňovať nielen metabolizmus, ale aj nálady a vôľu, a tým celkovú osobnosť človeka,

a vplývať na potomstvo. Podľa Garreaua nastupuje nová etapa evolúcie človeka, ktorej smer si prvýkrát v dejinách budeme môcť vytyčovať sami, tzv. „riadená evolúcia“ (Garreau 2005, 12). Tento **CYBORG** ako *kybernetický organizmus* sa požíva na označenie ľudí, ktorých možnosti organizmu boli rozšírené prostredníctvom strojov, nových materiálov a pod. Takýto človek podľa NASA je vhodný aj na dlhé kozmické lety a experimenty takto zamerané súvisia predovšetkým s potrebami armády pri zdokonaľovaní vlastností samotných vojakov, pretože zbrane sa ocitli už na hranici vývoja (je to napr. ovládanie potreby spánku, hladu, vylepšenie fyzickej kondície, obmedzenie pocitov únavy a bolesti). Podľa Garreaua sa kľúčovou stáva odpoveď na otázku, ako rýchlo tieto nové technológie sa podarí presadiť do praxe, pretože od toho závisí, či bude dost' času na to, aby sme mohli ovplyvniť smer ich vývoja (tamže s. 61). A dodáva: ako veľa múdrosti bude treba, aby sme dosiahli správny úžitok zo získania týchto nadľudských schopností? Táto otázka ostáva stále otvorená.

Aktuálnosť tohto varovania môžeme ilustrovať napríklad na aktivitách experimentálneho amerického laboratória DARPA. Toto laboratórium DARPA - Defense advanced research project agency – je orientované výlučne len na rizikové výskumy a radikálne inovácie zamerané do budúcnosti, realizovateľné o 20 až 40 rokov. Ich heslom je nebať sa neznáameho a robiť veci zdanlivo nemožné. Ako príklad možno uviesť dva výskumné kontrakty tohto laboratória, ktorých cieľom je vyvinúť zariadenia, ktoré by mobilizovali a v prípade potreby presne miereným elektrickým impulzom skorigovali skratové reakcie vojakov. Ide predovšetkým o úsilie predchádzať negatívnym emóciám a najmä samovraždám vojakov po návrate z misií. Elektronické čipy implantované priamo v mozgovom tkanive by mali strážiť emócie (správa TASR 9. júna 2004).

Princípom práce tohto laboratória je to, čo uplatňoval už Oppenheimer a neraz v svojich výrokochoch tento prístup obhajoval a čo viedlo ku konštrukcii atómovej bomby (a následnej katastrofe). Je to presvedčenie špičkového vedca o tom, že ak existuje možnosť zhotovenia niečoho perfektného (z technologického pohľadu), tak netreba váhať. Je potrebné realizovať svoj projekt a až neskôr, po dosiahnutí úspechu, je potrebné rozmýšľať, čo sa stane s týmto výsledkom ľudskej práce.

V konfrontácii s hore uvedeným nebezpečenstvom nemecká filozofka Arendtová vyzýva k zamysleniu sa nad tým „čo vlastne konáme, ak sme činní“ a vyzýva k reflexii a upozorňuje na dôležitosť chápania toho, čo poznávame (ešte pred tým, ako to budeme realizovať). Tu je zakotvené aj naše presvedčenie o nevyhnutnosti a **potrebe reflexívneho rozmeru** technologického vzdelávania v súčasnosti.

TRANSHUMANIZMUS v praxi (kyborgizácia tela):

Transhumanizmus je futurologický a filozofický koncept, ktorý sa zaoberá možnosťami transformácie človeka prostredníctvom využitia moderných technológií.

Príklad premeny človeka na kyborga dnes a v každodennom živote sú MIKROČIPY, ktoré sú otázkou krátkej budúcnosti. Stanú sa samozrejmosťou? Mikročip nám čoskoro nahradí kľúč, piny, bude nosičom osobných údajov.

Švédsko má reputáciu globálneho lídra v rozvoji inovatívnych technológií. Mladí Švédi si dávajú ako prví vkladať do tela implantáty! Vo Švédsku viac ako 100 ľudí, ktorí už čipovanie pod kožu podstúpili. Pointou ľudských čipov je pamätanie si rôznych kľúčov, PIN, hesiel, ruku jednoducho priložíte k čítačke, ktorá v mikročipe „prečíta“ uložené údaje. Mikročip má veľkosť zrnka ryže a zostáva v tele do konca života.

Popularizácia mikročipov a ich transplantácia do ľudského tela a transhumanizmus sa opiera najmä o zdravie človeka, teda o to, že tieto technológie budú, okrem iného, zachraňovať ľudské životy, zlepšovať ľudský organizmus a všetko bude smerovať k predĺžovaniu života. Absolútnou víziou transhumanizmu je však úvaha o prevedení ľudského vedomia do počítačovej podoby. Toto presvedčenie vychádza z názoru, že neexistuje žiadny dôvod, prečo by myseľ človeka mala byť navždy viazaná na jeden konkrétny „biologický“ hardvér.

Vylepšovanie človeka sa dnes zvyčajne člení do troch kategórií: kybernetické, chemické a biologické, vrátane genetického. Najzaujímavejšie je vylepšovanie človeka genetickými manipuláciami. Diskusia sa vedie o tom, či je etický rozdiel medzi terapeutickými genetickými zásahmi, ktorých cieľom je opraviť poškodené gény a prinavrátiť pacientovi zdravie (tzv. génová terapia) a genetickým zlepšovaním zdravého človeka. Dôležitejšie podľa P. Sýkoru je rozlíšenie medzi dedičným a nededičným genetickým vylepšovaním. Dedičné je také, ktoré sa prenáša z generácie na generáciu. To je vtedy, keď sa pozmenia gény v línii pohlavných buniek (takto by sa dala v budúcnosti možno zmeniť aj sexuálna orientáciu človeka). Homosexualitu nemožno považovať za chorobu, ale je to dôsledok prirodzenej genetickej variability, ako napr. krvné skupiny.

Okrem toho existuje možnosť genetického vylepšenia somatických buniek, čo sú vlastne skoro všetky bunky tvoriace ľudské telo. Ak v nich urobíme zmeny, tie sa medzigeneračne neprenesú (cystická fibróza – zdravé gény nahradia poškodené gény). Filozoficko - etický problém génových manipulácií spočíva v tom, či môžeme prijímať zodpovednosť za budúce

generácie, či máme právo určovať genetický profil budúcich pokolení bez ich vedomia a informovaného súhlasu.

IX. GLOBALIZÁCIA- PRÍČINY A DÔSLEDKY

- *Pojem globalizácie*
- *Príčiny a prejavy globalizácie*
- *Sociálno-filozofické aspekty globalizácie*

Pri analýze súčasných spoločenských procesov sa stretávame s veľmi frekventovaným pojmom globalizácia. Sociálni vedci pritom pripúšťajú, že zárodoky niektorých procesov a javov, na ktoré sa tento pojem vzťahuje, prebiehali už aj v minulosti, samotný termín sa však objavuje iba nedávno.

Je všeobecne prijaté, že problémy dnešného sveta nemožno pochopiť iba z hľadiska dneška. Majú svoj civilizačný a historický rozmer. Fenomén, ktorý dnes nazývame globalizáciou, má svoje korene v dlhotrvajúcom historickom procese spoznávania sa, prelínania sa a zjednocovania ľudstva od jeho zrodu. Od počiatku ľudských dejín existovali osobnosti a koncepcie, ktoré hlásali nutnosť vzájomného spoznávania sa, výmeny hodnôt a zjednocovania jednotlivých kultúr a civilizácií. Súčasné sociálno – politické a ekonomické procesy iba odrážajú túto najvšeobecnejšiu ľudskú tendenciu.

Globalizácia je zvyčajne chápaná ako **proces integrácie spoločnosti na kvalitatívne vyššej úrovni**, v porovnaní s predchádzajúcimi etapami jej vývoja. Iniciátorom celého procesu je globalizácia ekonomických aktivít, ktorá podporuje rozvoj výroby a trhu rozličných krajín a to prostredníctvom obchodu s tovarom a službami, pohybu kapitálu a informácií a vzájomne prepojenej siete vlastníctva a riadenia nadnárodných spoločností. Globalizáciou dochádza k posunu organizácie a integrácie systémov výroby, výmeny a spotreby z národnej na globálnu úroveň.

Od roku 1992, keď vyšla známa publikácia Rolanda Robertsona *O globalizácii* /London, 1992/ sa vo svete neustále vedú diskusie o novom charaktere spoločnosti, ktorá už nie je redukovateľná na určité teritórium, národ, kultúru, príp. lokálnu formu moci /štát/, ale týka sa

celého sveta, celého ľudstva. Filozofické pozadie globalizácie naznačuje celý okruh otázok a prvkov, pre ktoré je charakteristické, že patria k sebe. V tejto súvislosti môžeme pripomenúť myšlienku Karla Jaspersa, ktorý krátko po druhej svetovej vojne napísal, že naša technická doba nie je iba technicky relatívne univerzálna., ale *absolútne univerzálna*, lebo je **celoplanetárna**. Nie je to iba zmysel k sebe navzájom patriaceho, ale fakticky oddeleného diania, ale je to celok diania, v neustálom vzájomnom styku.

V súčasnosti sa často stretávame s pojmami ako bezhraničná spoločnosť, globálna spoločnosť, svetová spoločnosť, globalizácia ľudského správania na sklonku tisícročia a podobne. Francúzsky termín „mondialisation“, nemecký „globalisation“, dokonca aj existencia čínskeho pojmu „Quan Qui Hua“ dokumentujú univerzálnosť, nepopierateľnosť a svetovosť problému.

J. Habermas upozorňuje na **komplexný rozmer procesu globalizácie**, kde tento pojem sa používa na opísanie procesu, nie konečného stavu. Označuje rastúci objem intenzifikácie dopravných, komunikačných a výmenných vzťahov ponad národné hranice. Tak ako železnice, parník a telegraf zhustili a zrýchlili prepravu tovarov a osôb a aj výmenu informácií, vytvárajú dnes satelitná technika, letecká doprava a digitalizovaná komunikácia širšiu a hustejšiu sieť. **Sieť** sa stala kľúčovým slovom, nech už ide o cesty pre tovary a osoby, o prúdenie kapitálu či peňazí, o elektronický prenos či spracovanie informácií alebo ekologický kolobeh medzi človekom, technikou a prírodou. Globalizačné tendencie sa prejavujú *v mnohých dimenziách*. Tento termín nájde rovnaké využitie pri označení interkontinentálneho rozšírenia *telekomunikácií, masového turizmu alebo masovej kultúry*, rovnako pri označení *rizík, prekračujúcich hranice*, ktoré sú spojené so zbraňami či pri pomenovaní celosvetových vedľajších dôsledkov preťaženého ekosystému alebo nadnárodnej spolupráce medzi vládnymi či mimovládnymi organizáciami.

O globálnej alebo svetovej spoločnosti hovoríme z niekoľkých dôvodov. Všeobecne sa konštatuje „**imperializmus**“ **všetkého, čo je ekonomické**. Tomuto imperializmu ekonomiky podlieha štát, spoločnosť, kultúra, výchovno-vzdelávacie inštitúcie, dokonca i vysoké školy, veda a výskum. Je nesporné, že i pri ekonomickom pozadí možno rozoznať viac dimenzií globalizácie:

- komunikatívno-technické dimenzie,
- ekologické dimenzie,
- dimenzie svetovej organizácie práce,
- kultúrne dimenzie,

- občianske, civilné dimenzie,
- sociálne dimenzie.

Podľa Ulricha Becka môžeme zase hovoriť minimálne o 10 príčinách globalizácie spoločnosti, presahujúcej pôvodné teritoriálne a štátne charakteristiky:

- 1/ Medzinárodný obchod, jeho celosvetové geografické rozšírenie a interakcia, ako i vznik svetovej siete finančného trhu spôsobili, že žiadny štát na svete nedokáže byť na nich nezávislý a od nich izolovaný.
- 2/ Pokroky v informačnej a komunikačnej technike a technológii, ktoré spôsobili, že je dnes prakticky nemožné zredukovať, príp. zmonopolizovať informácie na úrovni štátu.
Nadštátny a nadnárodný dosah informačných technológií je evidentný. Podobne možno hovoriť o svetovej vede, o svetovej vedeckej komunite, o vedeckých objavoch, ktoré sa stávajú niekedy pomalšie, niekedy veľmi rýchlo majetkom celého ľudstva (napr. v medicíne, farmácii, jadrovom výskume a i.).
- 3/ Rastúca moc medzinárodných koncernov preniká do čoraz väčšieho počtu teritórií, prakticky nezávisle od vôle štátu.
- 4/ Univerzálne princípy demokracie a nároky na ľudské práva, ktoré sa presadili viac či menej prakticky na celom svete spôsobili, že globalizácia sa v tejto oblasti stala nezvratnou.
- 5/ Vzory masovej kultúry sa stali príťažlivé prakticky na celom svete, pre väčšinu „národných „ spoločností. Ale ani kultúra v užšom slova zmysle nezostáva bez vzájomných interakčných vplyvov. Do európskej kultúry preniká čoraz viac kultúry východu, európska kultúra významne ovplyvňuje americkú, a pod.
- 6/ Popri politike štátov vzniká a rozvíja sa čoraz viac i medzinárodná politika neštátnych organizácií, koncernov, ale i organizácií ako OSN, OECD, Greenpace a pod.
- 7/ V novej „bezhraničnosti“ sa stáva práca stále lacnejšou a kapitál čoraz drahším a úzkoprofilovejším, čo vytvára osobitný tlak na nadnárodné a nadštátne riešenia.
- 8/ Podobne i otázky globálnej chudoby a boja proti nej nemôžu byť otázkou „národných“, izolovaných spoločností.
- 9/ Otázky globálneho ekologického ohrozenia majú jednoznačne nadštátny a celosvetový charakter. Napr. znečistenie životného prostredia, ovzdušia alebo vôd na teritóriu jedného štátu sa okamžite prejaví aj v susedných štátoch.

Globalizácia hospodárskeho života je ovplyvňovaná technickou infraštruktúrou informačných technológií. Sociálne dôsledky ich využitia sú výsledkom interakcie techniky, ekonomiky, sociálnych inštitúcií v konkrétnych a diferencovaných kontextoch. Je však otázne,

na čo sú využívané nové technológie, aké sú dôsledky rastúcej globálnej vzájomnej závislosti. **Optimisti** oceňujú spojenie „informačnej revolúcie“ s globalizáciou a sú presvedčení, že jeho dôsledkom je rozšírenie miery individuálnej slobody, seberealizácie, pružnosti sociálneho konania a organizácie (J.Naisbitt, A.Toffler, P.F. Drucker). **Pesimisti** naopak poukazujú na to, že technické postindustriálne a informatizačné zmeny vedú k nezamestnanosti, neistote rizík individualizácie sociálnej existencie, kultúrnej manipulácie v rámci konzumného biznisu, k rozkladu národných spoločností a oslabeniu politického občianstva (A. Giddens, U. Beck, Z. Baumann). Toto sformovanie celého systému organizácie práce a podniku „pružného postfordizmu“, ktorý funguje v súčasnej globalizácii je historickým dôsledkom podmienok, vzniknutých v 70-tych rokoch XX. storočia. Ide predovšetkým o ekonomické tlaky hospodárskych recesií od roku 1973, ekologicko – surovinové tlaky (napr. ropné krízy), mikroelektronika a automatizácia znižujú náklady na pracovnú silu v priemysle, nezamestnanosť je spojená s presunmi pracovných príležitostí z priemyslu do služieb, čo vyžaduje pružnejšiu reakciu zo strany podnikov a štátu. Rastúca súťaž spojená s internacionalizáciou priemyselných výrobných a industrializácia rozvojových krajín zvýšila tlak na znižovanie nákladov v oblasti práce a sociálnych výhod. Informatizácia umožnila globalizáciu trhov a internacionalizáciu výrobných, v organizácii práce následne nové stratégie podnikov, ale zároveň tiež väčšiu kontrolu a dozor. Nejde tu o dezorganizáciu systému, ale o jeho novú konfiguráciu, v ktorej *globalizovaná decentralizácia v priestore je spojená s centralizáciou rozhodovania strategického riadenia a kontrolou informácií ako kľúčovej komodity*. Produkcia techno - vedného vedenia je organizovaná výlučne na komerčnom základe.

Optimisti si myslia, že informatizácia a globalizácia umožňujú lepšie využitie tvorivého potenciálu ľudí, **pesimisti** naopak konštatujú rast jednostrannosti deformovania práce a plytvania tvorivým potenciálom ľudí, znehodnocovania vzdelania, alebo jeho obmedzovania v dôsledku nezamestnanosti, flexibilizácie a pod. Štrukturálne zmeny vyradujú menej kvalifikovaných ľudí, ktorých je ale väčšina. Najväčším problémom postindustrializovaného informatizovaného systému je „rast bez práce“ s nadbytkom nechcených a bezcenných ľudí, ktorí sú vylučovaní z trhu práce a tým aj zo spoločenského života.

Podľa U. Becka sú **postindustriálne štrukturálne zmeny** spojené s *nestálosťou pracovných príležitostí a trhu práce, s rastom sociálnej neistoty a „kapitalizmom bez práce“*. Technologické zmeny uvoľňujú ľudskú prácu a vytvárajú politické problémy vytvárania náhradných pracovných možností. Od 70. rokov sa nejedná o prerozdelenie práce, ale o prerozdelenie nezamestnanosti (Beck 2004, 220 an). Prechod pracovníkov z priemyslu do

sektoru služieb, ktorý očakával D. Bell začiatkom 70. rokov, je obmedzovaný *rušením miest v dôsledku automatizácie, komputerizácie a telematizácie*. Relatívne isté a lepšie platené miesta pribúdajú aj vo vyspelých krajinách veľmi pomaly, najrýchlejšie rastú miesta zle platené a s nekvalifikovaným obsahom práce. Väčší výkon v systéme nového rastu bez práce môže podávať menší počet kvalifikovaných a globálne zameniteľných pracovníkov. Podľa A. Giddensa vedľajším dôsledkom toho je *fenomén sociálnej exklúzie (vylúčenia)* a podľa U. Becka ide priamo o politickú hrozbu zachovania demokracie: sociálne ekonomicky zaistený občan je motivovaný k autonómnej účasti vo verejnom politickom živote a k aktívnemu využívaniu slobôd a plneniu povinností. Podľa tohto autora kvitnúce hospodárstvo na úkor občanov znamená nie bohatú, ale „zostatkovú“ spoločnosť iba pre niektorých.

Ďalším prejavom je nová **segmentácia trhu práce**, v ktorej sa zmenšujúce jadro stálych pracovníkov obklopuje periférnymi pracovníkmi na nestály alebo čiastočný úväzok (subcontracting). Image tvorivej práce s vysokou výzvou individuálnej tvorivosti a kvalifikovanosti, pracovného nasadenia a sebarealizácie – ako sľubovali rôzne futurologické vízie 70. rokov – sú spojené skôr s veľmi malou vrstvou vedeckých a univerzitných pracovníkov či prostredím science parkov. Ideológia informačnej spoločnosti a high tech akcentuje v podstate a predovšetkým orientáciu na súťaž v protiklade ku kolektivitě a solidarite.

Teda zhrnieme, že globalizáciu nemôžeme chápať len v zúženom ekonomickom zmysle, ani len ako proces expanzie národného štátu. Ako správne poznamenáva Giddens, globalizácia znamená „intenzifikáciu celosvetových sociálnych vzťahov,...prostredníctvom ktorých sa navzájom spájajú vzdialené miesta, takže udalosti, ktoré sa odohrali na jednom mieste sú poznačené charakterom udalostí, ktoré sa odohrali na mieste vzdialenom mnoho kilometrov a naopak“ (Giddens 1992, 11).

Uvedené problémy úzko súvisia aj s utváraním „novej civilizácie“ Alvina a Heidi Tofflerovcov (Bratislava 1996). Koncept zrážky civilizácií (rozumej prvej sociálnej vlny – agrárnej revolúcie, druhej vlny – industrializácie a tretej vlny – nástupu informačných technológií) nás privádza aj k pojmu **tzv. postindustriálnej spoločnosti** (D.Bell), teda spoločnosti, ktorá už nie je založená na sériovej výrobe priemyselného tovaru a na robotníckej triede, ale na prvoradosti teoretického vedenia v technickom a ekonomickom rozvoji, na sektore služieb (informácie, zdravotníctvo, školstvo, výskum, kultúrne činnosti, zábava atď.) a na špecializovanej triede „odborníkov a technikov“. Súčasťou tejto postindustriálnej spoločnosti je aj globálny svet technosféry.

S rozvojom výroby a industrializácie sa **zväčšuje rozmer katastrof**, ktoré sú sprievodným javom technologickej civilizácie. Nehody sú súčasťou vývoja celého priemyselného veku (pretrhnutie priehrad, banské nešťastia, vykoľajenie vlakov a pod.), v súčasnosti však vzrástol rozsah možných katastrof. Už nie sú zanedbateľnou záležitosťou jedného subjektu, jedného pôvodcu. Napríklad dôsledky činnosti jednej firmy už nemajú len lokálny charakter, ale často globálny dosah. A čo je podstatné, radikálne sa zmenila aj povaha následkov. Už nejde len o smrť alebo chorobu, ktorá je dôsledkom nejakej priemyselnej havárie, aj keď sa to týkalo niekoľko desiatok či stoviek ľudí. Vystupuje *tu nová dimenzia technologických katastrof, a síce ich schopnosť zasiahnuť integritu života a zachovanie druhu* (genetické manipulácie, skleníkový efekt a celkové narušenie rovnováhy životného prostredia, ktoré ohrozuje základy života na Zemi).

Následky tohto typu katastrof už nenesú len momentálne obeť. Zasahujú život ako taký tým, že sa prenášajú na potomstvo. Dôsledky našich dnešných rozhodnutí a činov pretrvávajú tak dlho, že zasiahnu aj ďalšie generácie. Ako príklad uvedieme problém jadrového odpadu, ktorý si môže uchovať rádioaktívnu toxicitu desiatky tisíc rokov. O bezpečnosti jeho uskladnenia z hľadiska miesta a bezpečnosti obalov sa vedú naďalej odborné diskusie. Je otáznе, či vieme vypočítať relatívne bezpečné množstvo a koncentráciu materiálu na jednom mieste z hľadiska produkcie žiarenia.

Táto kvalitatívne nová povaha ľudských činov v postmodernej a postindustriálnej spoločnosti otvára aj nové dimenzie filozoficko-etického uvažovania. Svet, v ktorom žijeme, je svetom techniky. Moderné technológie zmazávajú rozdiel medzi tým, čo skutočne potrebujeme, a tým, čo sme schopní vytvoriť. Naša schopnosť tvoriť, konať, ďaleko presahuje našu schopnosť predvídať, hodnotiť a posudzovať túto našu moc. Nepoznáme dlhodobé dôsledky nášho konania, ale zároveň už vieme, že toto ľudské konanie, aj keď často racionálne zdôvodňované, neprináša len pokrok a pozitívne dôsledky. V oblasti techniky naše rozhodnutia už nie sú individuálnymi rozhodnutiami, nie ja alebo my tu zohrávame úlohu. Ide tu o **kolektívne rozhodovanie a kolektívne činy**. Dosah následkov kolektívneho konania sa vplyvom modernej techniky zväčšil do tej miery, že to otriaslo tradičným rozlišovaním medzi cieľom konania a vedľajšími účinkami. **Kumulované následky ľudského konania** zasahujú do prírody takým spôsobom, že vytvárajú úplne novú situáciu. Kolektívne kumulatívne konanie je svojim predmetom a rozsahom konaním nového typu a svojimi účinkami, nezávislými na našich priamych zámeroch, už nie je eticky neutrálne

Aj v tejto súvislosti ostáva aktuálna Kantova morálna filozofia, ktorú pri určitom preformulovaní kantovského kategorického imperatívu môžeme aplikovať na problémy súčasnosti. Kantovský imperatív hovorí: „Konaj tak, aby maxima tvojho konania sa mohla stať princípom všeobecného zákonodárstva.“ Imperatív, zodpovedajúci novej situácii a novému typu konania by mal znieť: „Konaj tak, aby následky tvojho konania boli zlučiteľné s trvaním skutočne ľudského života na Zemi.“ (Jonas, 1997). Táto požiadavka berie do úvahy dlhodobý časový horizont ľudských potrieb a záujmov a vyžaduje od človeka vylúčiť tie druhy rizika, ktoré môžu ohroziť základy života, ľudskú prirodzenosť a možnosť ďalšieho vývoja. V tejto súvislosti sa presadzuje myšlienka, že environmentálna kríza je vážnym problémom súčasnosti, ale dobre premyslené, pripravené a koordinované akcie globálneho rozsahu spolu so zodpovedným zvažovaním všetkých alternatív pri rozhodovaní, opatrnosť a obozretnosť pri zásahoch do životného prostredia môžu priniesť žiadúce výsledky.

Takýto prístup k riešeniu globálnych problémov súčasnej spoločnosti, predovšetkým vo vzťahu k životnému prostrediu, presadzujú vo svojich programoch aj mnohé medzinárodné organizácie, ktoré aplikujú morálne zásady aj vo vzťahu k svojim podnikateľským aktivitám. Sú to napríklad také významné medzinárodné organizácie ako Medzinárodná obchodná komora (International Chamber of Commerce – ICC), Program OSN pre životné prostredie (United Nations Environmental Programme – UNEP), Medzinárodná organizácia pre normalizáciu (International Organization for Standardization ISO), Svetová podnikateľská rada pre udržateľný rozvoj (World Business Council for Sustainable Development – WBCSD) a iné. Dokumenty, ktoré vydali, obsahujú požiadavky súvisiace s morálnymi hodnotami v podnikaní a v ochrane životného prostredia (Porovnaj The Business Charter for Sustainable Development. Principles for Environmental Management, ICC, 1990).

Špecifickými premenami v súčasnej globalizovanej spoločnosti prechádza fenomén dôvery, vo vzťahu ku ktorej môžeme dnes hovoriť o tzv. „paradoxe dôvery“ (Botsmanová, R.). Botsmanová je presvedčená, že stojíme na prahu tretej revolúcie vo vzťahu k dôvere v dejinách ľudstva. Pri pohľade do minulosti je možné vidieť, že dôvera sa dá jasne rozlíšiť do troch oddelených kategórií. Ako prvá vznikla dôvera *lokálna*, kde ľudia žili v malých komunitách, v ktorých každý každého poznal. Nasledovala dôvera *inštitučná*, čo je dôvera sprostredkovaná rôznymi zmluvami, súdmi alebo značkami. Táto umožnila obchodu preraziť za hranice najužšieho okolia a položila nevyhnutné základy pre organizovanú priemyslovú spoločnosť. Tretia je dôvera *distribovaná*, ktorá sa práve rodí.

Príkladom distribuovanej dôvery je explozívny nárast zdieľaných ekonomík (zdieľané ubytovanie - služba Airnb, Uber). Dôvera, to pojítka, ktoré drží celú spoločnosť pohromade, nezmizlo. Len sa preliala inde a dôsledky tejto zmeny majú vplyv na všetko, od hľadania niekoho na stráženie detí, cez zoznamky až po vedenie firmy.

Distribuovaná dôvera znamená, že ľudia prostredníctvom technológií vyjadrujú dôveru iným ľuďom. Distribuovaná dôvera nám pomáha pochopiť, prečo sa digitálne kryptomeny ako bitcoin alebo ether môžu stať budúcnosťou peňazí a ako by sa blockchain (technológia uchovávanía záznamov, na ktorej kryptomeny stoja) mohol používať pre všetko od sledovania pôvodu potravín cez dohľad nad „krvavými diamantmi“ až po predávanie bytov a domov bez realitných maklérov.

Distribuovaná dôvera vysvetľuje, prečo dnes intenzívne bodujeme a hodnotíme všetko od reštaurácií cez chatboty až po vodičov Uberu (a prečo tí obratom hodnotia cestujúcich), čím temer v reálnom čase rozhodujeme o vzostupe alebo zániku najrôznejších firiem a zároveň za sebou zanechávame *reputačné stopy*, kvôli ktorým nás jediná chyba alebo prešľap môže potenciálne prenasledovať až do konca života.

Distribuovaná dôvera, tak ako ju umožňujú nové technológie, prepisuje pravidlá ľudských vzťahov. Premieňa náš spôsob nazerania na svet aj na seba navzájom a v určitom slova zmysle nás vracia do starého dedinského modelu dôvery, ale s tým rozdielom, že táto dedina je teraz celosvetová a za niektoré neviditeľní nitky ťahajú internetoví giganti.

Je potrebné si uvedomiť, že dôvera je nevyhnutným predpokladom takmer každej ľudskej činnosti, vzťahu a transakcie. Nadchádzajúce preskupenie dôvery nie je len príbehom závratného technologického pokroku a nástupu nových obchodných modelov, ale bude znamenať aj spoločenskú a kultúrnu revolúciu.

Botsmanovej vymedzenie *dôvery ako sebavedomého vzťahu k neznámemu* vyjadruje potreby súčasného sveta. Celkovo Dôvera nám pomáha vysporiadať sa so zraniteľnosťou, spoliehať sa na cudzích ľuďoch alebo pokračovať v začatej ceste. Dostatok dôvery je kľúčovou ingredienciou všetkých inovácií a podnikateľských úspechov. Spoločnosť ako Apple, Amazon a Netflix nepretržite búrajú nejaké mýty, šikovne riskujú a dovoľujú svojim zamestnancom objavovať nové myšlienky. Zároveň vedia, ako v zákazníkoch vzbudiť dôveru v nové produkty, aby boli počiatočné riziká spojené so zavádzaním niečoho nového rýchle prekonané (vymysleli potvrdzujúcu tretiu stranu – uložené peniaze pri platbách, Trust-Passs - na overenie identity). Jednou z najdôležitejších hodnôt sa stáva poctivosť, a potreba rázne postihovať podvodníkov.

Situácia, keď sa rozhodneme podstúpiť riziko a urobiť niečo nové alebo niečo diametrálne odlišné sa nazýva skokom dôvery. Skoky dôvery otvárajú nové príležitosti, boria bariéry a uľahčujú nám vytváranie nových vzťahov, pomáhajú nám nečakanými spôsobmi kombinovať rôzne myšlienky, sprístupňujú nám nové trhy, siete a spojenectvá. Prekonávame priepasť strachu, onen voľný priestor medzi nami a neznámym (napr. zavedenie používania papierových peňazí). Dôvera je motorom zmien.

V súčasnosti klesá dôvera v elitné klasické inštitúcie (banky, vlády...). Príčinu možno vidieť v nasledujúcich javoch:

- Nerovnosť v zodpovednosti (niektorí ľudia sú trestaní za chyby, ktoré iným prechádzajú);
- Úpadok elít a inštitúcií ((v digitálnej ére sa sploštuje hierarchia a oslabuje sa dôvera k expertom, bohatým a mocným);
- Vytvárajú sa segregované názorové bubliny (žijeme v svojich kultúrnych getách a neposlúchame hlasy ostatných).

Nejde len o to, že skorumpovaným jedincom prechádza zlé správanie, ale ako ukázali Panama Papers – morálny kompas horných vrstiev spoločnosti sa povážlivo vychýľuje (podobne podvody vo firme Volkswagen – falšovanie softwaru emisných testov; Tony Blaire, Bush – skresľovanie zásob zbraní hromadného ničenia, ospravedlnenie útoku na Irak - doteraz nevyjadrili ľútosť, FIFA - úplatkárská aféra).

Internet umocňuje **homofiliu** (ľudia sa na sociálnych sieťach rozdeľujú do menších komunit). Omnoho ľahšie ako v reálnom svete tu nájdeme skupiny ľudí, ktorí uvažujú, žijú a volia rovnako ako my. Vznikajú tak názorové bubliny, ktoré nedávajú veľa priestoru pre konštruktívne polemiky, debaty a osvetu – prijímame len informácie, ktoré zodpovedajú našim názorom, či sú pravdivé alebo nie, miesto toho, aby sme si názory utvárali na základe dostupných dôkazov. Takto sa často stávame sa obeťami vlastných predsudkov, ale aj neskôr budeme narážať na také články, ktoré živia naše rozhorčenie – nedôvera k inštitúciám plodí ďalšiu nedôveru a tento bojzlivý mem sa stáva nákazlivým.

Samotné zvolenie Trumpa, brexit možno považovať za výsledok frustrácie a nedôvery k starému systému. Oxfordský slovník z roku 2016 prináša definíciu súčasného tzv. „postpravdivého sveta“: Vyjadruje také okolnosti, za akých majú objektívne fakty menší vplyv na utváranie verejnej mienky ako emotívne apely a osobné presvedčenie.

Búraním starých inštitúcií dôvery vzniká priestor pre vznik nových systémov. Technológie umožňujú cítiť dôveru k rozsiahlym sieťam ľudí, organizácií alebo inteligentných

strojov, zároveň však boria tradičné hierarchie dôvery. Objavujú sa známky distribuovanej dôvery, príkladom sú technológie blockchainu, vďaka ktorým môžu vznikáť digitálne záznamy, ktoré žiaden jednotlivec nedokáže upraviť ani zmazať.

Tento fenomén pod názvom **Blockchain**, ponúka nový model dôvery, v ktorom môže dôveru sprostredkovať nielen centralizovaná autorita, štát alebo banka, ale aj ľudia, ktorí by si inak neverili, sa zrazu môžu zhodnúť na jednej pravde alebo jedných platných záznamoch.

Vzostup mnohomiliardových spoločností ako je Airbnb alebo Uber, ktorých úspech závisí na dôvere k cudzím ľuďom, je názornou ilustráciou toho, ako sa dôvera dokáže šíriť aj prostredníctvom siete alebo online trhoviska .

Dnes je mediálna scéna roztrieštená a o zhladnutie a o kliknutie medzi sebou bojujú neľútostne milióny spravodajských kanálov a zdrojov. Kvôli internetu je rozpoznanie pravdy od nezmyslov čoraz ťažšie a šírenie nepravd čoraz jednoduchšie. Stojíme na prahu chaotického a zmätočného obdobia, v nejasnej šedej zóne, kde dochádza k systematickému podomieľaniu inštitučnej dôvery, na ktorej miesto nastupuje dôvera distribuovaná. Preto musí nastúpiť nová *éra hyperindividuálnej zodpovednosti*.

Pracujeme so systémami, ktoré pomocou zložitých algoritmov spravujú naše informácie a rozhodujú za nás, sú tak komplexné, že im nemusíme rozumieť – delegujeme na technologické platformy časť našich kognitívnych schopností, kognitívneho výkonu.

Pre modernú spotrebu informácií je typické, že ľudia si utvoria názor na základe súhrnu, alebo súhrnu súhrnov, bez toho, aby prenikli do vecí hlbšie. To znamená, že je nevyhnutné odkryť zákulisie systémov, ktoré používame.

Blockchain v budúcnosti môže zohrať úlohu digitálnej účtovnej knihy. Čo to znamená? Môže narušiť mnohé odvetvia ako právo, bankovníctvo, obchod s nehnuteľnosťami, médiá alebo duševné vlastníctvo. Prvýkrát existuje spôsob, ako môže jeden užívateľ internetu previesť nerozmnožiteľnú jednotku digitálneho vlastníctva na iného užívateľa internetu, tak, aby transakcia bola zaručene bezpečná, všetci vedeli, že k nej došlo, a nikto nemohol spochybniť jej legitimitu.

Realizuje sa tu myšlienka decentralizovaných autonómnych organizácií a blockchain ako mocný nástroj, schopný transformovať finančné, spoločenské a dokonca politické systémy. Je to v podstate digitálny identifikátor nejakej veci (nezmazateľný), napr. kto vlastnil auto, ktoré kupujeme. Dôležitú úlohu môže zohrať pri zabránení falšovania pôvodu liekov a v oblasti práva tzv. chytré zmluvy, ktoré majú predprogramované ustanovenia, ktoré sa vykonávajú automaticky. Blockchain je teda dôvera prostredníctvom výpočtov.

Vďaka decentralizovaným databázam by mohla vzniknúť spoločná verzia jediného dôkazu alebo digitálnej pravdy o pôvode hodnôt – obchod s diamantami, umeleckými predmetmi, fľaša vína – je tento produkt tým, za čo sa vydáva? Jedná sa vlastne o formu digitálneho certifikovania prostredníctvom blockchainu.

Vďaka technologickému blockchainu môžeme budovať etickú transparentnosť v globálnom merítku. Dubajská vláda má plán do r. 2020 presunúť všetky papierové dokumenty do blockchainu. Začala sa súťaž o to, kto bude tieto technológie vlastniť.

Blockchain je v súčasnosti doménou kryptomeny ako je bitcoin a ether. Bitcoin je vlastne digitálny objekt, ktorý sa presúva z jednej adresy na druhú adresu užívateľa: slúži na to identifikačné číslo peňaženky (verejný kľúč), ktoré nie je nijako prepojené s reálnym svetom. Každá transakcia sa zaznamenáva, ale je zašifrovaná do náhodného reťazca písmen a čísiel, v dôsledku čoho je ťažké alebo nemožné vystopovať pôvodcu, preto je to obľúbená mena pre nelegálne obchody.

Bitcoin vkladá dôveru v matematiku, odmenený je ten, kto vyhrá pri riešení hlavolamu a kto bude mať najrýchlejší počítač so špičkovým softwarom. Dôvera sa zakladá na kryptografických dôkazoch. Miesto banky dôverujeme matematike.

Jadrom skrytej bitcoinovej elektroniky, ktorá nikdy nespí, sa stala Čína: 70% transakcií bitcoinu sa uskutočňuje prostredníctvom 4 čínskych spoločností, hlavných ťažiarских kolosov. Namiesto decentralizácie, ktorá stála na začiatku zavádzania kryptomeny po skúsenosti s poslednou finančnou krízou, tak znovu nastupuje centralizácia.

X. ENVIRONMENTÁLNA FILOZOFIA A TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ

ENVIRONMENTÁLNA FILOZOFIA

- *Technokracizmus, romantizmus a systémový prístup*

TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ

- *Ekologická stopa*
- *Koncepcia trvalo udržateľného rozvoja*

ENVIRONMENTÁLNA FILOZOFIA

Environmentálna filozofia sa zaoberá otázkou historických príčin vzniku súčasného **panského vzťahu k prírode**, ktorý sa stal pre našu civilizáciu typický. Odhalila, že korene tohto vzťahu siahajú do novoveku, kedy v súvislosti s rozvojom industriálnej spoločnosti, ale aj s potrebou riešiť vážne sociálne a humanitárne problémy, vznikli v novovekom spoločenskom a filozofickom myslení koncepcie, ktoré posilnili **antropocentrizmus**, predstavu, že skutočnú hodnotu má len človeka príroda je tu len pre jeho potreby (Descartes).

Zaťažovať prírodu nie je vedomý cieľ človeka, ale neustále zvyšuje jej produktívne zaťažovanie preto, lebo hlavným spoločenským cieľom sa stalo čo najviac maximalizovať blahobyť. Toto spoločenské smerovanie predstavuje dnes problém. Dnešné výrobné a ďalšie činnosti ľudstva však presiahli možnosti prírody vyrovnáť sa s touto záťažou. „Globálna environmentálna kríza poukazuje na obmedzené možnosti prírody dlhodobo znášať dôsledky spomínanej stratégie“ (Špirko, 1999, 61). Tento „trend“ bude pokračovať dovtedy, kým si neuvedomíme a nepochopíme signály z prírody na zmenu nášho správania a konania. Na potrebu zmeny hodnotových postojov človeka a spoločnosti k prírode poukazujú medzi inými aj environmentálni filozofi.

Základné prístupy k otázke riešenia environmentálnych problémov

Tak, ako sa mení, vyvíja každý človek ako jednotlivec, či už s vekom alebo vplyvom nejakých činiteľov, ako sú priatelia, práca, náboženstvo, záujmy atď., mení a vyvíja sa aj spoločnosť. Inak by neexistoval spoločenský vývoj. Zvlášť intenzívne zmeny prebiehajú v modernej spoločnosti. Neustále sa modernizuje technika, výroba, a teda aj štruktúra profesií,

zamestnaní, čo vyvoláva aj zmeny v spôsobe života jednotlivcov, ocitajúcich sa pod tlakom vedecko - technického vývoja (napr. nutnosť zvládnuť informačné technológie) a konzumnej spoločnosti. Zmenila sa spoločnosť aj životy ľudí. Spolu s tým sa zmenili aj ich hodnoty a postoje. Ľudia v modernej civilizácii už nie sú takí všímaví k prírode ako boli naši predkovia. Naši predkovia prírodu uctievali, my sa jej snažíme vládnuť.

Neuvedomujeme si, že v súčasnosti je príroda oveľa zraniteľnejšia ako bola kedysi. A to nielen v dôsledku vývoja techniky a technológií, ale aj v dôsledku toho, že príliš prudko rastie ľudská populácia, ktorá je čoraz náročnejšia, konzumnejšia. Zem sa však nezväčšuje. Už sa prírody ani nebojíme, ani ju neuctievame ako naši predkovia. Práve naopak máme dojem, že sme tí najmúdrejší, ktorých úlohou je použiť, čo sa len dá, vo svoj prospech. Vo vzťahu človek – príroda chceme hrať úlohu pána, poddaný je – príroda. No ona nie je bezbranná a z času na čas nám ukáže svoju silu cez zemetrasenie alebo výbuch sopky. Jednou z pripomienok sily prírody, ktorý veľmi ovplyvnil život ľudí v Európe, bol nedávny výbuch sopky na Islande (apríl 2010). Zrazu sme boli bezbranní a museli sme len čakať. Naozaj sme teda páni? Arogantný vzťah k prírode sa nám nevypláca a nevyplatí, ak sa nenaučíme ju rešpektovať. Ľudstvo samo sa síce stalo mohutnou prírodnou silou, ale ak ju nebudeme používať zodpovedne, môžeme narušiť fungovanie biosféry natoľko, že sa už nedokážeme nijako prispôbiť zmenám, ktoré nastanú, ani s pomocou najdokonalejšej techniky sa nevyhneme katastrofám. Šmajš vyjadril podstatu problému jednoducho, podľa neho sa nám príroda ubráni „svojou slabosťou“, teda tým, že v dôsledku našich činností začnú zlyhávať také jej funkčné mechanizmy, na ktoré sa ľudstvo a spoločnosť doteraz spoliehali a vďaka ktorým existovali. „Príroda v nás“ už zlyháva, mnohé choroby sú sčasti alebo úplne spôsobené zlým životným prostredím (alergické je každé druhé dieťa)). Ako predstaviteľ systémového prístupu vidí úlohu politiky aj v tom, že sa má snažiť zmeniť tento panský antropocentrický postoj aj u kolektívnych subjektov zodpovednosti zavedením nových zákonných noriem (Šmajš 1997, 130-143).

Technokratický prístup: Vývoj v súčasnej spoločnosti ide veľmi rýchlo dopredu. Dnes dokážeme využívať množstvo surovín, ktoré predchádzajúce generácie nedokázali. Najviac rozšírený a spoločnosťou uplatňovaný je prístup, ktorý sa nazýva technokratický. Kohák vysvetľuje jeho podstatu takto: ak stará technika spôsobuje škody na životnom prostredí, nahradíme ju inovovanou, ktorá bude k prírode šetrnejšia a nič iné netreba meniť (Kohák 1998). Ak disponujeme určitou technikou alebo zariadením, ktoré nežiadúco pôsobí na ekosystém, nastane inovácia. Tá spočíva v nahradení pôvodného výrobku novým „ekologickejším“. Podľa Androvičovej sa sféra ekologickej zodpovednosti v tomto prístupe „zužuje len na aspekt

odstraňovania negatívnych environmentálnych a ekologických dôsledkov „prevádzky“ technickej civilizácie“ (Androvičová 2006, 52).

Problém ale ostáva. Aj tá najdokonalejšia technika si totiž vyžaduje zdroje a vytvára odpady. Ak budú sociálne pravidlá a fungovanie ekonomiky a politiky stále nastavené po starom, teda zamerané na rast blahobytu a zisku, nekonečné nároky budú narážať na konečnosť zdrojov pozemskej prírody a na limity technicky síce inovovanej, ale stále sa rozrastajúcej techniky. Z tohto pohľadu technické inovácie pri nezmenenej rastúcej náročnosti len zmiernia, ak vôbec, nároky na zdroje a tvorbu odpadov rôzneho druhu.

S technologickým rozvojom modernej spoločnosti súvisia nielen nežiadúce dôsledky vo vzťahu k prírode, ale aj k jednotlivcom. Výsledkom sú neustále rastúce civilizačné choroby spôsobené do veľkej miery životom v stresovom prostredí. Taká je cena pre jednotlivca, ktorý musí navyše znášať aj ním nezapríčinené environmentálne dôsledky rozvoja. Aj keď sa snaží príkladne žiť a pracovať, dostane sa mu tiež dávka kyslého dažďa a znečistených potravín ako ostatným.

Romantický prístup: Ukazuje sa teda, že len zdokonaľovaním techniky sa environmentálne a iné sociálne problémy nevyriešia. Existuje aj iný názor na riešenie týchto problémov, ktorý reprezentujú „romantickí“ ochrancovia prírody, keď za hlavného nepriateľa prírody a človeka považujú techniku. Pre súčasnú spoločnosť je ale nemožné, aby vážne sociálne problémy boli riešené pomocou prostriedkov, ktoré mali ľudia k dispozícii pred tristo alebo päťsto rokmi.

Títo predstavitelia hlásajú „návrat k prírode“ neberú však podľa Koháka do úvahy fakt, že existencia človeka a spoločnosti bola v dejinách od počiatku spojená s technikou, od vynájdenia pazúriska v dobe kamennej. Podobne uvažuje o technike ako súčasť ľudskej existencie aj Špirko (Špirko1999, 35-52). Eko-skeptikom typu Klauza treba dať za pravdu v tom, že dnes už nie je možný návrat do predindustriálnej doby. Doba sa zmenila, a technológia slúži na všetko, moderná medicínska technika a technológie zachraňujú životy. Spoločnosť sa ani pri riešení environmentálnych problémov nezaobíde bez moderných vedecko-technických vynálezov. Bez nich by sme napríklad nedokázali ani monitorovať stav pozemskej prírody. Vedecká ekológia a environmentalistika potrebuje vo výskume moderné technické prístroje. Bez technického pokroku by nastal úpadok tak spoločnosti, ako aj prírodného prostredia, je nemožné zaobísť sa bez techniky. Čo je však možné, to je zmeniť pravidlá využívania techniky a jej zavádzania do výroby.

Systemový prístup: Na potrebu zmeny fungovania pravidiel sociálnych systémov, najmä v oblasti ekonomiky a politiky, upozorňuje ďalší prístup – systémový, ktorý reprezentuje napr. Al Gore alebo český filozof J. Šmajs. Riešenie environmentálnych problémov zlyháva, lebo súčasná spoločnosť nedokáže rozdeliť zdroje na „naše“ a na tie, ktoré by bolo vhodné nechať budúcim generáciám. V spoločnosti založenej na trhovom hospodárstve orientovanom na zisk jednoducho platí pravidlo „Kto prv príde, ten prv berie“, môžeme ho v dnešnej dobe doplniť ešte aj – a kto viac zaplatí. Pri súčasných ekonomických pravidlách je to, čo je environmentálne, ekonomicky nevýhodné. Celospoločensky to tak však nie je, najmä ak zoberieme do úvahy aj záujem budúcich generácií.

Súčasný stav fungovania ekonomiky a politiky má ešte jeden dôsledok. Sociológovia Bauman, Keller, ale aj filozof Kohák a ďalší upozorňujú na to, že fungovanie modernej spoločnosti založenej na trhovom hospodárstve podnecuje ľudí ku konzumnému spôsobu života. Nejde už o uspokojenie potrieb, ale o **produkovanie stále nových potrieb**. Keller napríklad odhaľuje zmysel reklamy v produkovani neuspokojenosti, v produkovani túžby po novom (Keller, 1993). Kohák považuje za jeden zo zdrojov devastovania prírody a životného prostredia našu stále rastúcu „náročnosť“.

Hoci dnes už existuje vyššia úroveň environmentálneho uvedomenia obyvateľstva ako v minulosti, mnohé ochranárske združenia vo svete pomáhajú svojimi aktivitami odstraňovať napríklad aj lokálne ekologické katastrofy, kým je sociálny systém nastavený po starom, je pre jednotlivcov ťažké správať sa environmentálne zodpovedne, hoci by aj chceli.

Súčasný životný štýl, ktorý dominuje v euroatlantickom priestore, vykazuje vysokú materiálovú a energetickú spotrebu, pričom je náročný aj na priestor (plochu územia), v budúcnosti je takýto vývoj neudržateľný. Predpokladá sa, že zavádzanie nových špičkových technológií umožní ekonomický rast európskym krajinám, avšak len za predpokladu, že výrazne klesnú materiálové vstupy a množstvo spotrebovanej energie, čo sa doposiaľ nedarí.

V týchto súvislostiach je nevyhnutné uviesť, že energetická a materiálová spotreba za posledných dvadsať rokov rástla, i keď sa používajú energeticky efektívnejšie technológie a šetrnejšie k životnému prostrediu. Pri 2% raste HDP v západnej Európe rástla spotreba napr. od r. 1970 ropy o 40%, medi o 20%, hliníku o viac ako 100% (Třebický 2005, 90-91). Prispieť k udržateľnému vývoju je možné viacerými spôsobmi, k najnovším trendom (posledné desaťročie) patrí **predlžovanie životnosti tovarov** (vysoká kvalita výrobkov), **opätovné využívanie a recyklácia**, alebo **zdieľanie predmetov, produktov**, ktoré sú využívané len časť dňa, týždňa viacerými ľuďmi (susedia majú spoločné niektoré spotrebiče, pracovné nástroje).

Spotreba tovarov sa meria podľa jednotiek služby, úžitkom, ktorý daný tovar prináša, a nie len peniazmi.

Ďalším významným indikátorom je **EKOLOGICKÁ STOPA**. Tento koncept vyvinuli dvaja kanadskí vedci Mathis Wackernagel a William Rees¹, ktorá dokáže relatívne presne zachytiť situáciu v rôznych krajinách sveta, či regiónoch, mestách, obciach, firmách i u jednotlivcov. Je to jeden z najuniverzálnejších a najpresvedčivejších indikátorov udržateľného rozvoja. Koncept ekologickej stopy je vyjadrením účtovného nástroja pre počítanie ekologických zdrojov. Rôzne formy ľudskej spotreby sú prepočítané na plochu produktívnej zeme, nevyhnutnej k zaisteniu zdrojov a k asimilácii odpadu. Ekologická stopa vyjadruje koľko plochy (zeme a vodných ekosystémov) je potrebných k súvislému zaist'ovaniu všetkých zdrojov a k asimilácii odpadových produktov, ktoré potrebujeme k súčasnému životnému štýlu, ako aj k zneškodneniu všetkých odpadov, ktoré sa pri tom produkujú.

Ekologická stopa sa opiera o dva faktory:

- a) je možné kvantifikovať množstvo zdrojov, ktoré človek spotrebováva a odpadov, ktoré produkuje,
- b) väčšina zdrojov a odpadov môže byť konvertovaná na zodpovedajúce plochy ekologicky produktívnej zeme (t. j. plochy ornej pôdy, pastvín, lesov, a pod.), vyjadrené všeobecne – ekosystémové plochy nevyhnutné k zabezpečeniu životodarných systémov.

Ekologická stopa definovanej populácie (od jednotlivca až po celé mesto, alebo štát), je celková plocha ekologicky produktívnej zeme a vodnej plochy, využívanej výhradne pre zaistenie zdrojov a asimilácie odpadov produkovaných danou populáciou pri používaní bežných technológií (Třebický 2005, 94). Na účely ekologickej stopy na základe skúmania 52 krajín autori Wackernagel a Rees rozdelili prírodnú plochu Zeme na šesť základných kategórií: *energetická zem* – zem, ktorú by sme mali vyhradiť pre absorpciu CO₂; *orná pôda* – v súčasnosti máme k dispozícii asi 0,25 ha na osobu, *pastviny* – v súčasnosti máme k dispozícii 0,6 ha na osobu; *lesy* – slúžiace na dodávku drevných produktov tvoria 0,6 ha na osobu; *zastavané plochy* – 0,03 ha na osobu celosvetovo; *moria* – z rozlohy morí pripadá na jedného človeka 6 ha, ale len približne 0,5 ha z týchto šiestich hektárov poskytuje 95% ekologickej produktivity mora. Ak zrátame 0,25 ha ornej pôdy na osobu; 0,6 ha pastvín; 0,6 ha lesov a 0,03 ha zastavanej plochy, vyjde nám, že Zem poskytuje 1,5 ha ekologicky produktívnej plochy na

¹ Základy metódy predstavili v knihe *Our Ecological Footprint*, opublikovanej v roku 1996, ktorá vyšla v mnohých jazykoch. Táto práca je veľkým prínosom pre presadzovanie environmentálnej udržateľnosti, lebo dáva pochopiteľný recept na zložité problémy. Ekologická stopa odpovedá na otázku: Koľko prírody (prírodných zdrojov) potrebuje človek k svojmu životu?

osobu. Keď k tomuto číslu prirátame 0,5 ha morí, výsledok je 2 ha na osobu. Nie všetka táto plocha je ale k výhradnej dispozícii ľudí. Musíme brať do úvahy, že na tejto ploche žije 30 miliónov druhov rastlín a živočíchov, s ktorými zdieľame túto planétu. Podľa WCED minimálne 12% tejto plochy nesmie byť využívaných a má byť chránených z dôvodu zachovania biodiverzity. Ak odrátame z výsledných 2 ha spomínaných 12%, vyjde nám, že ľudstvo má k dispozícii 1,76 ha biologicky produktívnej zeme na obyvateľa (Living, 2002). Living Planet Report 2002; (22.03.2013). Dostupné na internete:

http://www.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/living_planet_report_timeline/lpr02/.

Analýzou ekologickej stopy odhalíme, koľko ekologicky produktívnej plochy potrebujeme na zabezpečenie nášho spôsobu života a môžeme si tento údaj porovnať s množstvom, ktoré je reálne na Zemi k dispozícii. Samozrejme, s rastom obyvateľom sa znižuje aj množstvo ekologicky produktívnej zeme pripadajúce na jedného obyvateľa. Na základe štatistických údajov je zrejme, že vyspelé krajiny majú najväčšiu ekologickú stopu a najchudobnejšie najmenšiu. Rozličné oblasti sa porovnávajú cez tzv. **globálny hektár**, ktorý reprezentuje hektár s priemernou svetovou produktivitou. Podľa údajov z roku 2005, krajiny s najväčšou ekologickou stopou na obyvateľa boli Spojené Arabské Emiráty (9,5ha), USA (9,4 ha) a Kuvajt (8,8 ha). Medzi krajiny s najmenšou ekologickou stopou možno zaradiť Bangladéš, Afganistan, Kongo (všetky pod 1 ha). Slovensku patrila 45. priečka s ekologickou stopou na obyvateľa 3,3 ha. Aj táto relatívne nízka stopa je však vyššia ako biokapacita na obyvateľa, ktorou na Slovensku disponujeme, čo znamená, že spôsob života na Slovensku je dlhodobou neudržateľný. Podľa výsledkov štúdií ekologická stopa v súčasnosti prekračuje regeneračnú kapacitu biosféry o viac ako 30%, najnovšie merania síce mierne znížili toto percento na 27% (2012), avšak v konečnom dôsledku to znamená, že ľudstvo sa pohybuje vysoko nad biologickou produktivitou Zeme.

Jednu z ciest k hodnotovej zmene a k prekonaniu globálnej ekologickej krízy predstavuje

KONCEPCIA TRVALO UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA

Po druhej svetovej vojne, v období hospodárskeho rozmachu, ktorý sledoval ako hlavné ciele zabezpečovanie mieru a blahobytu v celosvetovom meradle, sa rozšíril názor o možnosti a potrebe nepretržitého ekonomického rastu. Tento rast sa realizoval v rámci intenzívneho vedecko-technického pokroku v celoplanetárnom rozsahu. Rast životnej úrovne, najmä v západnej Európe a Severnej Amerike, viedol k intenzívnemu drancovaniu prírodných,

energetických a surovinových zdrojov a k intenzívnemu znečisťovaniu celej planéty priemyselnými odpadmi všetkých skupenstiev, ktoré už v 60-tych rokoch nadobúda hrozivý charakter. Navyše ropný šok, ako dôsledok embarga arabských producentov ropy v 70-tych rokoch 20. storočia, pripomenul bohatým priemyselným krajinám hrozbu vyčerpania neobnoviteľných zdrojov. To malo za následok prehodnotenie koncepcie nepretržitého ekonomického rastu. Významným medzníkom sa stala *Správa Rímskeho klubu* *Limity rastu* v roku 1972. Jej autori navrhujú prejsť ku koncepcii nulového alebo obmedzeného rastu, aby sa predišlo globálnemu ekologickému kolapsu. Odborníci túto koncepciu poväčšine odmietli a ako stredná cesta medzi extrémami sa neskôr, najmä od 80-tych rokov, rozvíja koncepcia trvalo udržateľného rozvoja.

Spoločným znakom týchto koncepcií je etické úsilie o medzigeneračnú a medziregionálnu spravodlivosť pri rozdeľovaní prírodných – obnoviteľných aj neobnoviteľných – zdrojov. Jednou zo základných požiadaviek tejto koncepcie je zabezpečiť *„uspokojenie potrieb súčasných generácií bez toho, aby to ohrozilo či obmedzilo možnosť budúcich generácií zabezpečiť ich vlastné potreby.“*

Z filozoficko-technického hľadiska je možnosť trvalo udržateľného rozvoja podmienená aj spôsobom, ako ľudstvo konštruje technické objekty, systémy a ako ich využíva v praktickej sfére. Z environmentálneho hľadiska to znamená, že pri voľbe technického riešenia volíme (alebo by sme mali voliť) pre prírodu tú najmenej škodlivú alternatívu.

Príkladom je napríklad Freeganstvo, nekonzumný životný štýl. Freegani sa snažia znižovať svoj podiel na konvenčnej ekonomike minimálnou spotrebou zdrojov. Freeganstvo zahŕňa štedrosť, slobodu, sociálne cítenie, zdieľanie a odmietanie materializmu, morálnej apatie, súťaživosti, lakomstva a konformnosti. Freeganstvo sa rozrástlo v 90. rokoch 20. storočia z antiglobalistických a environmentálnych hnutí.

Filozofia freeganstva zahŕňa zúžitkovanie vyhodeneného odpadu a jedla, a to viac z politických dôvodov ako z potreby. Freegani často vyberajú jedlo z odpadkových kontajnerov. Svoju spotrebu zdrojov sa snažia znižovať aj zdieľaním a vymieňaním (darovaním) dostupných statkov. Pre túto činnosť niekedy organizujú trhy. Preferujú bicykle ako formu udržateľnej dopravy. Privilégiom každého jedinca by podľa freeganstva malo byť aj bývanie, preto uprednostňujú ideu, že ľudia by nemali byť bez domova, keď existujú nevyužívané a opustené budovy. Preto niektorí obsadzujú tieto budovy a táto ich aktivita sa nazýva **squatting**. Medzi ďalšie aktivity a presvedčenia freeganov patrí zníženie nutnej práce, ktorá slúži iba na hromadenie statkov a vegánstvo (nie nevyhnutne), ako alternatívne stravovanie.

Celkový časový hlad súčasnej doby sprevádza aj multitasking, ktorý podporujú moderné technológie, predovšetkým používanie smartphónu, ale nielen jeho. Tento jav má aj ďalšie zničujúce dôsledky vo vzťahu k sebaurčeniu človeka tým, že spôsobuje tzv. **technostres**. Osamelosť a to, že nie sme pánni svojho osudu, sa digitálnymi technológiami posilňuje v doteraz nevidanej miere a vedie k silnejúcej strate sebaurčenia. Pociťovanie fundamentálnej straty kontroly znamená, že človek prežíva neustály strach z toho, že niečo zmešká, pričom najväčšou tragédiou sa pre neho stáva odlúčenie od mobilu, resp. od smartphónu. Empirické výskumy (Spitzer 2016) preukázali pri odlúčení od smartphónu zvýšenie úzkosti, tepu aj krvného tlaku, a zhoršili sa výsledky kontrolných testov. Dokonca je preukázaný pokles IQ v testoch inteligencie. Novým javom sa stáva nomofóbia, teda úzkosť z odlúčenia od svojho smartphónu najmä u tých, čo ho používajú veľa. Týchto ľudí sprevádza neustály strach z toho, že niečo zmeškajú, pričom tento fakt úspešne využíva aj reklama. Strach z premeškania vyjadruje vnútorný neklud, prebiehanie od jednej udalosti ku druhej, neustále pohľady na hodiny a obava, že by človek mohol niekde inde niečo premeškať, a tiež strata schopnosti len tak si užívať. Ďalšími dôsledkami sú potom problémy so sústredením pri učení alebo práci kvôli neustálemu prerušovaniu a rozptyľovaniu pozornosti. Podrobne analyzuje tento problém nemecký psychológ Manfred Spitzer v svojej práci *Kybernemoc s podtitulom Ako nám digitalizovaný svet ničí zdravie* (Brno 2016).

Tento autor označuje smartphón za „švajčiarsky nôž 21. storočia“ a považuje ho za hlavnú príčinu vzniku javu, ktorý je známy ako multitasking. Ide predovšetkým o rozptyľovanie pozornosti. Závislosť na smartphóne vyvoláva deficity pozornosti, vedie k zníženiu dôkladnosti vnímania a chápania, a vyvoláva problémy s učením. Znamená aj obmedzenie kvality života a stratu kontroly nad sebou samým (nutkavé používanie smartphónu aj vtedy, keď sú napr. mladí ľudia s priateľmi).

Manfred Spitzer v uvedenej publikácii na bohatom empirickom materiáli poukázal na negatívne dopady digitálnych informačných technológií. Sprevádza ich závislosť, nedostatok pohybu, ochudobnenie zmyslového vnímania, natrénovaná rozptýlenosť, chýbajúci návyk nereflexívne vykonávaného, uvážlivého konania, poruchy vývoja reči a slabšie vzdelanie. Na univerzitách zapnuté notebooky na prednáškach neprinášajú viac informácií pre študenta, ale horšie učebné výkony a zhoršené sústredenie na prácu a predovšetkým na učenie. Je preukázané, že počítačové hry nezlepšujú pozornosť, naopak sa nimi trénuje porucha pozornosti a prinášajú zvýšenú impulzívnosť, obmedzenú výkonnosť a schopnosť rozhodovať sa (pozri aj

výsledky publikované Jánom Stránskym v rozhovore pre časopis Moderní řízení, 23. 12. 2014, podobne aj v časopise Život č. 37, 2017).

Jednou z aktuálnych odpovedí na tieto procesy možno považovať aj vznik nového smeru vo filozofii pod názvom „*pomalá filozofia*“ (Honoré, 2012), ktorá “rýchlo” a “pomaly” považuje za dva spôsoby bytia. Rýchlosť znamená zamestnanie, ovládanie, agresivitu, uponáhľanosť, napätie, povrchnosť, netrpezlivosť, akciu, kvantitu na úkor kvality a pomalosť: klud, starostlivosť, vnímavosť, intuíciu, trpezlivosť, premýšľanie, kvalita stojí vždy pred kvantitou. Pomalé neznamená vždy pomaly. Plniť úlohu pomalým spôsobom často prináša rýchlejšie výsledky. Tiež je možné robiť veci rýchle a pritom si zachovať pomalé rozpoloženie mysle. Je to umenie zostať vo vnútri pomalí a tým vyrovnaní.

Hnutie pomalej filozofie vytvorili ľudia, ktorí chcú žiť lepšie v rýchle sa meniacom modernom svete a hľadajú stratenú rovnováhu. Žiť v presnom tempe (hud.) adekvátne situácii. Carlo Petrini, taliansky zakladateľ pomalého jedla (SlowFood) v svojom Manifeste okrem iného uvádza, že naše storočie (20. Stor.), ktoré vyvinulo stroj, následne si ho zobralo za životný vzor a zotročilo nás rýchlosťou. Podľa neho, byť *pomalý* znamená ovládať rytmus svojho vlastného života. Rozhodujeme, akí rýchli budeme v tom ktorom kontexte. Bojujeme za to, aby sme určovali svoje vlastné tempo. Cieľom je teda žiť lepšie a v rovnováhe medzi rýchlym a pomalým.

Ďalším príkladom vyrovnávania sa s turbulentnosťou súčasnej doby je dánska filozofia, "hygge", ktorá uplatňuje pozitívny prístup v celkovom štýle života. "Hygge" je dánske slovo, označujúce umenie kreovania, príjemnej, prítulnej každodennej reality skutočnosti. Dotýka sa každej sféry života, pričom jej najvšeobecnejšou charakteristikou je prítulnosť, bezpečnosť, domov, intimita, komfort bytia so sebou a inými, filozofia, rituál. Ide o praktický štýl života, v ktorom realizovať "hygge" znamená atmosféru relaxu a komfortu bytia každodennosti. Filozofiu a životný štýl "hygge" možno charakterizovať aj ako umenie šťastia rozvíjaného prostredníctvom spolupatričnosti a bezpečia, napríklad pri spoločnej príprave jedla, budovaní útulného domu, kde tradícia pomáha spomínať a spája ľudí.

LITERATÚRA:

- ALVAROVÁ, A.: *Průmysl lží. Propaganda, konspirace a dezinformační válka*. Triton, 2017
- ANDROVIČOVÁ, Z.: *Ekologická zodpovednosť ako filozoficko – etický problém*. Zvolen : TU vo Zvolene, 2006
- BAUDRILLARD, J. : Videowelt und fraktalen Subjekt. In: *Philosophie der neuen Technologie*. Berlin: Merve Verlag, 1989, 113 – 131
- BAUMAN, Z.: *Globalizace*. Praha: Mladá fronta, 1999
- BECK, U.: *Riziková společnost*. Praha: Slon, 2004
- BOSTMANOVÁ, R.: *Komu se dá věřit? Jak nás technologie sblížily a proč by nás mohly rozeštvat*. Brno. Host, 2017
- BYUNG-CHUL HAN (2016): *Vyhořelá společnost*. Praha: Rybka Publishers.
- ČAPEK, K.(1968): *R.U.R. Rossum 'sUniversal Robots*. Praha: Orbis
- DEMJANČUK, N.: *Filosofie a věda*. Dostupné na [www. KFI_FAV3.pdf](http://www.KFI_FAV3.pdf) (application/pdf)
- DUDA, E.: *Filozofia techniky*. Bratislava: STU 1991
- ERIKSEN, T. H.: *Tyranie okamžiku*. Brno: Doplněk, 2005
- FUKUYAMA, F.: *Koniec człowieka*. Krakow: Znak 2008
- GARREAU, J.: *Radykalna ewolucja*. Waszawa: Prószyński i S-ka SA, 2005
- GEHLEN, A.: *Duch ve světě techniky*. Praha: 1972
- GEHLEN, A.: *Obraz człowieka*. In: *W kręgu antropologii i psychologii społecznej*. Warszawa: Czytelnik 2001
- GIDDENS, A.: *Důsledky modernity*. Praha: Slon,1992
- HABERMAS, J.: *Postnárodná konštelácia a budúcnosť demokracie*, in: *Fórum občianskej spoločnosti*, r. 1999, s. 47 – 52
- HARKOTOVÁ, S. (2017): *Hlúpne. Čo sa deje v mozgu tínedžera pred počítačom? Nič!* in: *Život* r. 67, č. 37, s. 36-39
- HAWKING, S. – MLODINOV, L.: *Velkolepý plán*. Argo/Dokořán 2011
- HEIDEGGER, M.: *Věda, technika a zamyšlení*. Praha: Oikoymenh, 2004
- HONORÉ, C.: *Chvála pomalosti*. Praha: POLE, 2012
- JONAS, H.: *Princip odpovědnosti*. Praha: Oikoymenh, 1997
- KELLER, J.: *Až na dno blahobytu*. Brno : Duha, 1993
- KOHÁK, E.: *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Praha : Slon, 2002
- KRAUS, I.: *Dějiny evropských objevů a vynálezů*. Od Homéra k Einsteinovi. Praha: Academia,

2001

- KUHN, T.: *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikonmenh, 1997
- LEŠKO, V. – MIHINA, F. a kol.: *Dejiny filozofie*. Bratislava: Iris, 1999
- LIBROVÁ, H.: *Vlažní a váhaví* (Kapitoly o ekologickém luxusu). Brno: Doplněk 2003
- LORENZ, K.: *Osm smrtelných hříchů*. Praha: Academia, 2001
- MACRONE, M.: *Od Aristotela k virtuální realitě*. Praha: Brána, 1999
- MORIN, E.: *Věda a svědomí*. Brno: Atlantis, 1995
- NAVRÁTILOVÁ, D.: *Premeny etiky a morálky v technologickom veku*. Prešov: FVT TU v Košiciach so sídlom v Prešove, 2008
- NAVRÁTILOVÁ, D.: *Inžinierska a priemyselná etika*. Košice, TU Košice, 2015
- ROONY, A.: *Příběh filozofie*. Od starých Řeků po velké soudobé myslitele. Praha: Dobrovský s. r. o. 2017
- RORTY, R.: *Veda ako solidarita*. In: *Za zrkadlom moderny*. Archa, Bratislava 1991
- ROSA, H. (2012): *Aliénation et accélération. Vers une théorie critique de la modernité tardive*. Paris: La Découverte, Sociale Science.
- SALOMON, J. J.: *Technologický úděl*. Praha: Filosofia, 1997
- SODERBERG, M. T. (2016): *Hygge. Daňská sztuka szezescia*. Krakow: INSIGNIS.
- STRÁNSKY, J. /2014): *Technologie a sociální síť negativně ovlivňují mozek*. in: *Moderní řízení*, 23. 12. 2014 <https://modernirizeni.ihned.cz/>
- STÖRIG, H. J.: *Malé dějiny filozofie*. Zvolen: 1995
- ŠMAJS, J.: *Ohrožená kultúra*. PRO, s.r.o., 2006
- ŠPIRKO, D. : *Základy environmentálnej filozofie*. Bratislava : STU, 1999.
- ŠTEKAUEROVÁ, L.: *Filozofia techniky*. Pokus o hodnotovú reflexiu techniky. Prešov: Slovacontact, 1999
- TŘEBICKÝ, V.: *Oceňovanie environmentálnej kapacity územia*, In: MEZŘICKÝ, V.: *Environmentální politika a udržitelný rozvoj*. Praha: Portál, 2005. s.78-98
- TOFFLER, A. – TOFFLEROVÁ, H.: *Utváranie novej civilizácie*. Politika tretej vlny. Bratislava: Open Windows, 1996
- TONDL, L.: *Věda, technika a společnost*. Praha: Filosofia, 1994
- TONDL, L.: *Hodnocení a hodnoty*. Praha: Filosofia, 1999
- TONDL, L.: *Technologické myšlení a usuzování*. Praha: Filosofia, 1999
- VIRILIO, P.: *Informatická bomba*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2004
- WEISCHEDEL, W.: *Zadní schodiště filozofie*. Olomouc: Votobia, 1999

ZIMMER, R.: *Príbeh filozofie*. Slovart 2016

OBSAH

Predslov.....	3
Úvod. Čo je filozofia, technika a filozofia techniky	4
I. ANTICKÁ FILOZOFIA - STAROVEK.....	11
Vznik a vývoj filozofie ako hľadanie prvopočiatkov. Klasická grécka filozofia. Helénska filozofia. Rímska filozofia. Dejiny vedy a techniky v staroveku v skratke. Techné a epistémé.	
II. STREDOVEKÁ FILOZOFIA.	32
Patristika. Arabská stredoveká filozofia. Scholastika. Stredoveké názory na techniku.	
III. RENESANČNÁ FILOZOFIA – NÁVRAT K PRÍRODE A ČLOVEKU.....	40
Renesančná filozofia prírody. Renesančná sociálna filozofia.	
IV. NOVOVEKÁ FILOZOFIA AKO FILOZOFIA VEĽKÝCH SYSTÉMOV....	45
Empirická filozofia. Racionalistická filozofia. Empiricko – senzualistická filozofia.	
V. FRANCÚZSKA OSVIETENSKÁ FILOZOFIA A NEMECKÁ KLASICKÁ FILOZOFIA	56
Francúzska osvietená filozofia. Nemecká klasická filozofia. Marxova filozofia praxe a dejín. Veda a technika v období osvietenkej filozofie.	
VI. FILOZOFIA 19. A 20. STOROČIA.....	67
Vzťah vedy a filozofie. Zmena postavenia filozofie na prelome 19. a 20. storočia. Pozitivismus. Pragmatizmus. Friedrich Nietzsche a nadčlovek. Existencializmus. Filozofia bytia – Martin Heidegger.	

Postmoderná filozofia.

VII. HISTORICKO - FILOZOFICKÉ PREMENY VEDY, TECHNIKY A VÝROBY. VEDECKO – TECHNICKÝ POKROK A JEHO FORMY PREJAVU.....	81
Premeny vedy, techniky, človeka a práce a ich odraz vo filozofii.	
Filozoficko – sociálne dôsledky technického pokroku a ich ambivalentnosť.	
VIII. PREMENY MODERNÝCH TECHNOLOGIÍ A ICH ODRAZ VO FILOZOFII.....	97
Postmoderný stroj: od robota ku kyborgovi.	
Filozofické diskusie o humanizme: posthumanizmus a transhumanizmus.	
IX. GLOBALIZÁCIA – PRÍČINY A DÔSLEDKY	103
Pojem globalizácie. Príčiny a prejavy globalizácie.	
Sociálne – filozofické aspekty globalizácie.	
Blockchain.	
X. ENVIRONMENTÁLNA FILOZOFIA A TRVALO – UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ...114	
Pomalá filozofia.	
Literatúra.....	124
OBSAH.....	126

Autor: doc. PhDr. Daniela Navrátilová, CSc.

Názov: Filozofia techniky

Vydanie: druhé

Počet strán: 127

Náklad: 50 ks

Vydavateľ: TU v Košiciach

Ekvivalentom tohto vydania skrípt je CD nosič.

ISBN 978-80-553-3202-4